

Викторија Соколовска

АНТИЧКА ДЕМИР КАПИЈА I

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје
94(497.715)"
94(381)"-0"

СОКОЛОВСКА, Викторија

Античка Демир Капија I / Викторија Соколовска. - Скопје : Porta
archaeologica, 2014. - 121 стр. : илустр. ; 21 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 113-114. - Summary

ISBN 978-608-65300-1-3

а) Демир Капија - Историја б) Демир Капија - Историја в) Историја
на Античка Македонија - 1. милениум пне.

COBISS.MK-ID 95899402

Викторија Соколовска

АНТИЧКА ДЕМИР КАПИЈА

I

СКОПЈЕ 2013

Издавач

PORTA ARCHAEOLOGICA

<http://porta-archaeologica.com>

За издавачот

Горан Санев

Автор

Д-р. Викторија Соколовска

Лектура и коректура

Лилјана Мангароска

Дизајн и подготовка

Гордана Георгиевска

Скопје, 2013

За мене и мојата повоена генерација археолози, Демир Капија претставуваше мистерија од која зрачеше чудна привлечна моќ, која кулминираше во несовладлива желба да се сознае што таа тајна крие. Тоа не беше само природната убавина на величествените карпи кои ја формираат Клисурата низ која Вардар го пробива својот пат кон Егејското Море. Тоа не беше ни фактот дека тие моќни карпи, кои го сопираат здивот на патникот-намерник, делат два региони со посебни климатски особености. Тоа беше интуитивно сознание дека тие карпи содржат материјални сведоштва за најстарата историја на нашата земја. Тоа сознание постапно попримува реална основа.

На сите пасионирани истражувачи кои придонесоа Демир Капија да го завземе заслуженото место во Македонската Археолошка Наука, ги посветувам овие редови.

Авторот

СОДРЖИНА

Предговор	7
-----------	---

ПРВ ДЕЛ

Вовед	10
-------	----

ТОПОГРАФИЈА НА ДЕМИР КАПИЈА	13
“Рамниште”	16
“Горни Крастарец”	18
“Горни Змеорец”	18
“Кула – Постралец” и антички пат	18
“Марков Град”	20
Тврдина “Кула”	22
Тврдина “Маркова кула”	22
“Кале”, Чловец	23

ТОПОГРАФИЈА НА ДЕМИР КАПИЈА

Според Археолошката карта на Р. Македонија	28
ИСТОРИСКИ ОСВРТ НА РЕГИОНОТ	32
ИСТОРИЈАТ НА ИСТРАЖУВАЊАТА	36
НАСЕЛБИ	42
СВЕТИЛИШТА	47
НЕКРОПОЛИ	51

ВТОР ДЕЛ

ПРЕГЛЕД НА АРХЕОЛОШКИТЕ НАОДИ	68
Монети	74
Предмети од бронза	74
Накит	76
Керамика	79
Теракоти	88
Лампи	90
Тркалезна пластика и релјефи	91
Оружје	94
Разни наоди	95
Натписи	96
Архитектонски блокови	98
Наместо заклучок	99
Прилози	101
Библиографија за Демир Капија	110
Користена литература	113
Ancient Demir Kapija, Summary	115

Демир Капија, Просек, 1963 г

ПРЕДГОВОР

Долината на реката Вардар, античкиот *Axios*, се јавува како главна сообраќајна линија на среднобалканскиот простор. Надоврзувајќи се кон север на Поморавјето, таа формира комуникациска врска на Егејското крајбрежје со Подунавските земји и Средна Европа. На ваква магистрала погодна за живот, природно е да се очекува интензивно населување од најраните времиња. Почнувајќи со Вардарски Рид кај Гевгелија и Исар-Марвинци кај Валандово, па до Кршевица кај Врање на север, по должината на реката нанизани се агломерации каде животот се одвивал континуирано од доцното бронзено време. На оваа магистрала припаѓаат и населбите на грчка територија – Вардина, Вардаровца, Кастанас, како најзначајни. Таорската и Демиркаписката Клисура чинат маркантни преломни точки, делејќи го течението на Вардар на Горно, Средно и Долно Повардарје, имајќи во исто време, значајна улога во историските збиднувања. Циганската Клисура, Догана, е уште една препрека која Вардар треба да ја совлада пред да ги истури своите води во Егејското Море. Во овој труд, како значаен археолошки локалитет, Демир Капија со својата непосредна околина претставува главна тема на нашето излагање.

Покрај големиот интерес за Демир Капија и нејниот значај за старата историја на Република Македонија, овој исклучително важен локалитет останал недоволно истражен во археолошката наука. Свесни за значењето на регионот, исполнет со високи непроодни карпи предодредени да го набљудуваат околниот простор и бранат од непожелни инвазори, Демир Капија се наоѓаше и денес се наоѓа во жијата на интересот на оние кои се бават со проучување на минатото на нашата земја. Парцијалните истражувања кои се до сега изведувани на теренот се резултат на повремени случајни откритија. Со првите систематски ископувања изведувани во периодот од 1947-1952 година согледано е значењето на локалитетот и потребите за натамошно истражување. Меѓутоа, ископувањата не беа продолжени. Повремените ископувања изведувани од страна на Археолошкиот музеј во Скопје што потоа уследија, имаа првенствено заштитен карактер, па и тие се изведувале во рамки на расположивите финансиски сретства кои беа крајно ограничени. Резултатите од ископувањата, за кои, во меѓувреме се покажа дека претставуваат база за истражувањата на Демир Капија, објавени се во повеќе трудови со што се ставени на увид на научната јавност.

Подоцнежните истражувања на теренот придонесоа за подобро запознавање на околниот терен, при што се откриени нови пунктови, дотогаш непознати.

Во последниве децении дојдено е до случајни откритија кои во голема мера ги прошируваат и надополнуваат знаењата за улогата на Демиркапискиот регион во архајскиот период и раната антика. Проучувањето на овие откритија ќе фрли повеќе светлина врз старата историја на Пајонија.

Макар што имала особено важна стратешка позиција, Демиркаписката клисура со бројните фортификации и населбата расположена непосредно до неа, не е спомнувана кај античките автори, барем не кај оние од кои се сочувани пишани информации. Како што е познато, на *Tabula Peutingeriana* забележана е станицата *Stenae* одалечена 11 миљи јужно од Антигонеја. Врз база на еден непотполно сочуван фрагмент кај Страбон се смета дека и населбата кај клисурата го носела името *Stenae*. Но ваквото мислење сеуште не е општо прифатено и покрај тоа што *Στεναί* одговара на нејното средновековно име Просек и турскиот назив Демир Капија кој е денес во употреба. Чудно е што еден многу важен пункт во Повардарјето, важна стратешка точка, значаен и за историјата на Пајонија и на Македонија, каде се одигравале крупни историски настани, не е спомнат и коментиран во литературните записи на антиката. Цела низа тврдини подигнати со однапред определена цел, каде биле стационирани завидни воени контингенти и каде, барем повремено боравеле пајонските владетели и високи воени личности останале надвор од интересот на античките историчари.

По идеја на мојата колешка и пријателка Академик Др. Вера Битракова Грозданова се прифатив да ги соберам на едно место сите до сега објавени трудови за Демир Капија и со личен коментар да ги пренесам во едно монографско дело. Идејата ја прифатив како предизвик имајќи личен интерес за овој сеуште загадочен регион на нашата земја, на кој имам посветено внимание во минатото, и на кој повторно се враќам со несмален интерес. Дел од работата ја поверив на мојот млад колега м-р Горан Санев чија магистерска теза е поврзана со Демир Капија.

Во текот на работата се судрив со проблеми кои требаше да бидат решени на најдобар можен начин. При описот на твдините распоредени на карпестите масиви бев принудена да се служам директно со описите на претходните истражувачи, пренесувајќи ги како подолги цитати. Ова беше нужно да се направи на тој начин заради сложеноста на проблемот и отсуството на лични опсервации кои мене не ми беа достапни. Од друга страна, теренското искуство на Др. И. Микулчиќ и Др. В. Лилчиќ, како и првите опсервации на Арх. Н. Петровиќ Спремо, заслужуваат посебна почит, па секако поинакво решение ќе беше контрапродуктивно. Од слични причини ги пренесувам информациите за Демир Капија од Археолошката карта на Република Македонија, каде се поединечните единици за секој локалитет дадени од аутопсија на самите истражувачи. Мислам дека ваква солуција би била корисна за секого кој во иднина ќе се бави со Демир Капија. Исто така, одлучив да го превземам од В. Лилчиќ записот од посетата на Австрискиот конзул Ј. Г. Хан, кој на 28 октомври 1863 година ја посетил тврдината на Маркова Кула. Ова го правам заради куриозитет и почит кон пионерските потфати во проучувањето на овој мистериозен и загадочен дел на Македонија за кој, на овој начин е сочувана писмена трага.

Во трудот ги користам сите планови, скици, цртежи и фотоси веќе објавени од страна на истражувачите, за кои е невозможно да се дојде на поинаков начин. Во оваа прилика ја прилагам целокупната библиографија што се однесува на Демир Капија која, на овој

начин презентирана може да биде само од корист. Морам да признаам дека некои публикации не сум имала можност лично да ги користам. Ова се однесува на најстарите автори (Dr. Hald, J. G. Hahn, H. Barth), чии наслови ги превземам од веќе цитираната литература.

Заради непречена комуникација, природната бариера на Демир Капија, од десната страна на Вардар, во поново време совладана е со пробивање на тунели за железничка пруга во 1895 година, а во 1916/17 год. пробиев тунел за колски сообраќај. Во минатиот век, од левата страна на Вардар, пробиев нов тунел долг 900 м под Јуручки Камен низ кој денес се одвива сообраќајот.

Демиркапискиот масив со бројните фортификации играл значајна улога и во текот на средниот век. Во повелбата на Василиј II од 1019 годна, забележана е како црковно средиште. Познато е дека во 11. век се споменува градот Просек кога струмичкиот феудалец Добромир Хрс го приклучил кон својот имот. Во 12. век е познат како средиште на словенските востаници против Грците. Во 1207 година со Просек завладеал севастократорот Стрез. Околу 1328/30 година Србите го освоиле Повардарјето и во Просек управувал српски кефалија. Околу 1384 година градот го завземале и разориле Турците. Во турските документи тука е забележано село Демир Капија, име кое се задржало до денес. Но, овој период е друга тема која претставува интерес од друг историски агол и не се вклопува во нашата замисла да ја прикажеме на едно место “Античка Демир Капија”.

Верувам дека кај современите истражувачи на Повардарјето постои интерес за регионот на Демир Капија, особено по откривањето на архајската гробница во Корешница, откритие кое навестува дека Демир Капија сеуште не ги открила своите тајни за долгата историја низ која регионот минувал. Како составен дел на Пајонија, подоцна значајна стратешка точка во рамките на античка Македонија, а денес како атрактивен пункт од повеќе аспекти во Република Македонија, Демир Капија заслужува да завземе место какво што и припаѓа во нашата археолошка наука. Материјалните траги од праисторијата, антиката и средниот век се доказ за непрекинат континуитет на животот во Демир Капија со видни повремени успони. На археолозите останува да ги валоризираат и да ги реконструираат настаните како историско и културно наследство на Република Македонија.

ВОВЕД

Изминати се сто и педесет години откако Демир Капија најде свое место во европските патеписи и стручни публикации. Почнувајќи со Н. Barth, J. Hahn, А. Станојевиќ, К. Miller и Dr. Hald за Демир Капија се редат информациите како за редок природен феномен и улогата која и припаѓа како исклучително значајна стратешка точка во Повардарјето. (Сл. 1) Во исто време забележано е дека нејзината околина содржи бројни материјални остатоци кои потекнуваат од далечното минато.

Помеѓу двете Светски војни Демир Капија веќе претставува предмет на научни опсервации во делата на Г. Кацаров, Н. Вулиќ, И. Венедиков. Во тоа време започнува систематско прибирање на наоди случајно откривани на теренот, во прв ред камените споменици, кои како драгоцен граѓа, ќе претставуваат база за формирање на идниот Археолошки музеј во Скопје. Со овој дел од активностите беа ставени темели на археолошките истражувања во Повардарјето, а Демир Капија, покрај веќе познатото Стоби кај Градско, се вброи во редот на атрактивните антички локалитети во Македонија.

Во меѓувреме, како што често се случува, со инвестиционите зафати на теренот, дојдено е до значајни откритија кои го свртеа вниманието на институциите со што започнаа повремени ископувања во организација на Археолошкиот музеј на Македонија на локалитетот кои имаа првенствено заштитен карактер. (Д. Вучковиќ-Тодоровиќ, Н. Петровиќ, Ј. Корошец, Б. Алексова). Резултатите од овие ископувања јасно покажаа дека во Демир Капија егзистирала значајна населба од времето на раната антика, околност, во тоа време малку позната во Македонија. Натому уследија повремени ископувања, кои беа скоро секогаш од заштитен карактер, (В. Соколовска, Р. Пашиќ, Е. Манева, Л. Блажевска) врз кои, всушност се базираат нашите знаења за овој исклучително значаен археолошки локалитет. Со рекогносцирањата изведувани во рамки на научниот проект “Стари градови и тврдини во Средното Повардарје” (И. Микулчиќ, В. Лилчиќ) откриени се знатен број нови локалитети и добиена е претстава за позицијата и функцијата на локалитетите што ја сочинувале античката и средновековната Демир Капија. Најновото откритие на (ограбената!) гробница во Корешница (М. Јованов) претставува потврда за значењето на Демир Капија во архајскиот период. Во најново време продолжено е со теренските истражувања на регионот во рамки на проектот “Комплекс Демир Капија – Корешница” при што е дојдено до нови откритија (В. Лилчиќ).

Современата населба на Демир Капија всушност лежи врз старата античка и средновековна населба, околност која однапред во голема мера го спречува нејното истражување, одн. систематско ископување како би се добила појасна слика за почетоците на животот, растежот и ширењето на населбата како и поедини појави кои се случувале во регионот. Заради тоа, нашите знаења се сведуваат на инцидентни откритија, парцијални по својата содржина и временски и просторно одалечени едно од друго.

Современото градче Демир Капија се простира на десната страна на реката Вардар, на самиот влез во клисурата, непосредно пред тунелот на железничката пруга, од западната страна омеѓана со устието на Бошава. Од дамнешни времиња тука се наоѓало местото Бања, (во близина на денешната Пиперана) па како такво забележано е кај првите

патеписци. Денешното име го носи според некое село кое се наоѓало во регионот – Демир Капу, всушност означувајќи го неговото топонимско значење кое влече корени од античкиот назив Стенае и Просек, име под кое е познато во средниот век.

Макар што се наоѓала на значајна балканска комуникација која го поврзувала Подунавјето и средна Европа со Егејскиот басен, Демир Капија не израснала во позначајна урбана агломерација. Кога во римско време, во соседните градови се градат објекти - храмови, театри, бањи, палати и други јавни објекти, или кога во ранохристијанскиот период се подигаат раскошни базилики и црковни објекти, сликата за овој период во Демир Капија одразува поскупо живеење. Трагите од минатото кои излегуваат повремено на површина покажуваат одмерен развој. Може би тука лежи доказот дека Демир Капија во својата долга историја проживувала постојано неспокојни времиња кои не и давале можност да се развие во богата градска средина. Но, затоа, животот во Демир Капија се одвивал континуирано почнувајќи со праисториските епохи, преку раната антика, хеленистичкиот и римскиот период, ранохристијанското време и средниот век до денес.

И покрај тоа, Демир Капија по своето значење ги надминува сите градови во Повардарјето според својата местоположба и стратемскиот карактер на месноста каде е лоцирана. И управо заради природата на локацијата, во Демир Капија се случувале настани кои битно влијаеле врз историските токови на регионот, и во определени моменти имале улога на решавачки фактор во актуелните збиднувања.

Седумнаесет километри долгата клисура која Повардарјето го дели на Средно и Долно и високите карпи низ кои Вардар го пробил својот пат кон југ, во разни времиња имала разни господари. На врвовите од двата камени масиви кои ја формираат Демиркаписката клисура (Сл. 1) зачувани се маркантни траги од тврдини напдно разурнати. Овој факт однапред ја определува улогата која Демир Капија ја имала во својата повеќековна историја.

Во текот на времето улогата на клисурата се менувала според актуелните настани. Кога во текот на железното време Долното Повардарје било населено со пајонска популација, клисурата и карпите што ја формираат немале таква улога каква што ја имале подоцна. Повардарјето до устието на реката Вардар во Егејското море било пајонско, па според тоа демиркаписката клисура немала улога на стратемска позиција.

Кога Македонците се шират кон север и го завземаат од Пајонија оној тесен појас од западната страна на Аксиос, стратемските особености на Демиркаписката клисура добиваат улога на браник од освојувачките тенденции на растечката македонска моќ. Ова најверојатно се случило знатно пред Ситалковиот поход на Македонија, затоа што Идомене (кој веројатно се наоѓа кај Милетково) во 429 година пред н.е. се наоѓала во македонски раце и важела како стар македонски град поканет да учествува во Делфиските свечености.

На тоа време припаѓа монетата на Теутаос откриена во Демир Капија - Корешница северно од клисурата. (Сл.12) Монетата е датирана ок. 420 година пред н. е, а Теутаос се смета како најстар пајонски владетел познат до сега. Не е случајно што оваа монета припаѓа на пајонски владетел. Веќе одамна е искажана идејата дека тврдините на двата

камени масиви што ја формираат демиркаписката клисура е резиденција на пајонските владетели.¹ Оваа одамна искажана идеја се повеќе добива во веродостојност. Вакви грандиозни тврдини, изградени на непристапни места, морале да бидат подигнати по директива на моќни личности, а тоа можеле да бидат само локални владетели.

Сребрениот диобол на Теутаос најден е на Маркова Кула кај село Корешница во 1992 година. Забележана е на површината на теренот, на една стрмна падина источно од пајонскиот дворец. Стил на изработка класично реалистички, релјеф висок; сребро, тежина 1,13 грама, дијаметар 12,8 милиметри, вредност 2 обола (диобол). Датирање: трета четвртина на 5. век пр. н.е. Претстава: аверс Млад бик стои врз линија кон десно. Околу круг со точки. Реверс: Кантарос со издигнати рачки над ободот во вдлабнат квадрат. Од десно кон лево натпис: ТЕУ-ТАО.²

Покрај откривањето на монетата на Теутаос, за кој нема сомневање дека е пајонски владетел од последните две декади на 5. век пр.н.е., едно ново откритие на Корешница го потврдува статусот на Демир Капија како важен стратешки пункт каде бил стационаран управниот (воениот) орган на пајонската врхушка. Независно од обединувањето на пајонските племиња и под кој владетел е тоа направено, може да се заклучи дека подигањето на демиркаписките тврдини се дело на моќни личности, кои во даден момент ја согледале опасноста која им се приближувала од југ. А таа опасност доаѓала од освојувањата што Македонците ги правеле во тек на еден цел век порано. Кога Демиркапискиот масив со своите погодности за набљудување на просторот од обете страни на клисурата ќе стане составен дел на македонската држава, тогаш нејните стратешки погодности ќе бидат ставени во служба на македонските кралеви.

Двете тврдини кои ги спомнавме не се единствените фортификации во атарот на Демир Капија. Како што е веќе уочено, западно од просекот, врз околните карпи, лево и десно од 17 клм. долгата клисура, констатиран е читав систем на утврдувања. За жал сите се наоѓаат во крајно разурната состојба. Но, и покрај тоа, истражувачите на теренот успеале во значителна мера да уочат одредени елементи со кои приближно е установена нивната големина, улогата што ја имале и времето кога настанале. Заради особеностите на регионот, неговото примарно значење и улогата која му припаѓа, најпрвин ќе се задржиме на топографијата на демиркапискиот масив, формиран од последните ограноци на Кожуф од една и Серта и Конечка Планина од друга страна. Но, да тргнеме по ред.

¹ Микулчиќ И. 1982, 129.

² Лилчиќ В., Јосифовски П. 1994, 27 и н.

ТОПОГРАФИЈА НА ДЕМИР КАПИЈА

“РАМНИШТЕ”

“Јужно од месноста Манастир, на едно зарамнето возвишение се наоѓа локалитетот Рамниште. Околу врвот на овој предел, голем 142x50 м се протега непрегледна трака на кршен камен широка 8 м. (Сл. 2). Очигледно ова се остатоци од потполно уништени, но своевременно јаки бедеми. За сега не може да се утврди што се наоѓа во рамките на овие сидови, бидејќи не се распознаваат никакви траги од други граѓевини. Во урнатините на бедемите на северната страна на неколку места се назираат мали делови од лицето на сидините (Сл. 3а-в) при што може да се измери ширината која изнесува 3.00 м. Зидането е изведено со помали камења без малтер.

Карактерот на овој локалитет на полно одговара на помало утвдување, кое, во случај на потреба, бранело некоја населба.” Вака го опишува Рамниште Н. Петровиќ Спремо при посетата на локалитетот во 1952 година.³

Во 1981 година И. Микулчиќ го има посетено локалитетот. Еве што тој вели: “На врвот од варовничкиот рид Рамниште (кота 849 м) лежи зарамнето плато, големо преку 2 ха. На него се среќаваат остатоци од една отворена и не многу збиена населба: фрагменти од хеленистичка грнчарија, покривни тегули и темели (камен без малтер) од стамбени објекти. На северниот крај на платото, кој воедно е и највисок, лежат урнатините од една помала тврдина.

Тврдината е градена плански, по однапред замислена концепција. (Сл. 4). Основата и е правоаголник, долг 360 стапки (120 м) и широк 178 стапки (60 м). Поради особеностите на почвата, првобитниот план е делумно изменет: челната линија (северозападната страна) е прекршена и под благ агол истурена напред. Југоисточниот крај е стеснет на 45 м, а источниот агол извлечен за 12 м надвор за да го следи работ на стрмнината на ридот.

Зидовите се градени од кршен камен (локален варовик) во техника на сувосид. Фасадните камења се поедри но исто необработени, доста негрижливо сложени и со бројни шуплини меѓу нив. Се добива впечаток за брзо и несолидно градење. Цврстината на сидовите градителите како да сакале да ја надоместат со масивноста: сидовите се широки 3,60 м (12 стапки). Некогашната огромна камена маса од сидовите денес е распадна во непрекината камена река широка 10-12 м, која врти околу тврдината (Сл. 2).

³ Петровиќ Н. 1961, 226.

1

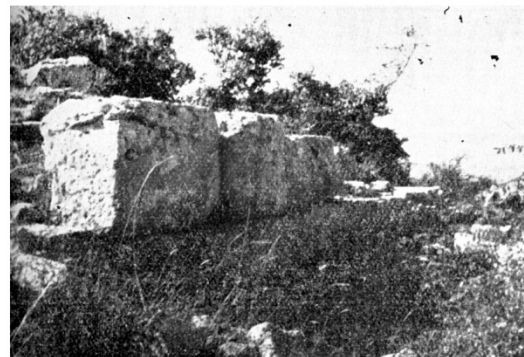
2

3а

3б

3в

Сл. 1. Поглед на Демиркапискиот масив. Сл. 2. Рамниште, дел од срушен бедем. (според В. Лилчиќ). Сл. 3а и 3б. Рамниште, лице од бедемот. Сл. 3в. Рамниште, сид од кула. (според Н. Петровиќ).

Зидовите биле зајакнати со четвртести полукули, големи 16x12 стапки. Градени се масивно без просторија и директно врзани со сидот. Се гледаат 3 кули на с/и страна и 2 кули на кусата ј/и страна. (Сл. 3в) Се чини дека на долгата с/и страна немало кули, бидејќи теренот паѓа на таа страна изразито стрмно надолу.

Внатрешноста на кастелот густо е обрасната со прнар и непроодна е. Во неа имало неколку слаби градби.

Тврдината има извонредна доминантна положба. Доминира над сите други локалитети, до Вардар на север, до Бошава на запад и до Копришка Река на југ. Тоа бил централниот фрурион за демиркаписките населби. Просторот во тврдината е толку мал што сосем јасно го издвојува и од најмалите градчиња регистрирани кај нас. Од друга страна, масивноста на сидовите како и присутноста на полукулите недвосмислено го определуваат како воено-фортификациски објект.

Спомнатите елементи служат воедно и за временското определување на тврдината. Вакви плански кастели, со кули и полукули како и со други одбранбени детали, се појавуваат и градат претежно во доцниот IV и во III век ст.е.

Ова датирање може целосно да се прифати и за тврдината на Рамниште. Уште еднаш напоменувам дека Демир Капија заслужува примат пред сите други познати локалитети од ова време, во неа да се лоцира резиденцијата на пајонските базилии. Во време на големиот Аудолеон (315-284 год. ст. е.) Пајонија била несомнено на врвот од својата моќ; нема потреба да ги повторуваме веќе познатите детали – за политичките амбиции на Аудолеон преку женидбените врски со епирскиот (и македонски) крал Пир, за блиските врски со Атина или за неговото меѓународно признавање за еден од рамноправните хеленистички диадоси во големата хеленистичка заедница.

Угледот на Пајонија во хеленистичкиот свет не бил намален ни за време на следните владетели, Леон и потоа на Дропион, се до присоединувањето на Пајонија кон Македонија во 230-217 год. ст. е.”⁴

Последен Рамниште го посетил В. Лилчиќ во 2007 год. Според него: “... на 1,6 км с/з од Горни Крастavec, на пониска но доминантна кота 849 м на широко, овално зарамнето плато, во раната антика била изградена тврдина со отворена населба на просторот југо-западно. Формата на акрополата е издолжено трапезоидна. Голема 128/140 x 56/65 м на површина од 0,57 ха. Јужниот подград бил оформен со одбранбен сид во иста техника на сувосид од кршени редени варовнички камења како и сидовите од тврдините на Горни Крастavec и Маркова Кула, Корешница. Формата е полигонална и поврзана на југо-западниот долг и југоисточниот покус сид на акрополата. Контури на влезот се забележани на долгиот западен сид. Контури на две правоаголни кули се забележани на јужниот сид, четири кули на долгиот рамен југоисточен сид.

⁴ Цитатот е превземен од Микулчиќ И., 1982, 129-132.

Подградието е големо 183/192 x 143 метри со површина од 1,3 ха. Вкупната површина на тврдината изнесува 1,87 ха. (Сл. 4а и 4б)

Со детално разгледување на просторот јужно под ридот, на широкото планинско седло и околу зарамнетото возвишение (изохипса 450 м) се забележуваат остатоци од слабо утврдена населба, пред се раноантички фрагменти садова керамика.

Долг развлечениот стрмен срт северозападно од с/з чело на акрополата, надолу, бил оформен сид во слична техника, долг приближно 500 метри.⁵

“ГОРНИ КРАСТАВЕЦ”

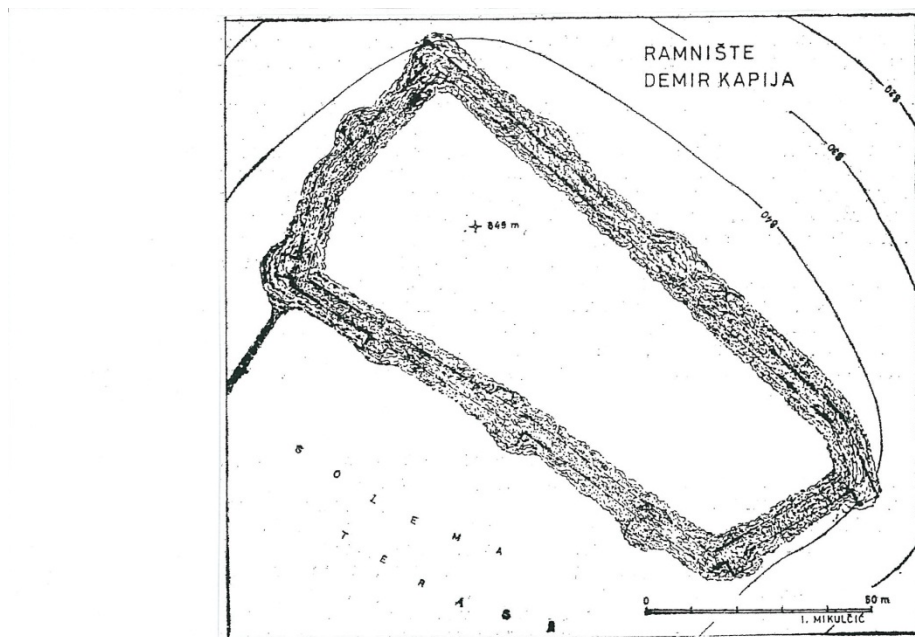
Во најново време В. Лилчиќ го обиколил регионот и на кота 899 м., на местото Горни Крастavec (Клисура) констатирал тврдина со моќен сувосид од кршени и редени варовнички камења во идентичен опус каков што е оној на Рамниште. “Тврдината има дим. 280x100 м, одн. 1,97 ха. Била утврдена западната страна околу високата карпеста линија што речиси вертикално се спушта на исток кон село Клисура (Сл. 5) Одбранбениот сид на северозападната, западната и југозападната страна има должина од 375 метри. Забележавме прекин на северната страна каде претпоставуваме била влезната порта. Се работи за сувосид од кршени варовнички камења. Одамна разурнат и развлечен, но во широката камена маса, на места е видливо неговото надворешно лице. Широчината не успеавме да ја забележиме. Зидот бил особено висок и зајакнат на северозападната страна во должина од 146 метри, судено според огромната маса камења урната и развлечена на падината непосредно под сидот. Објектите во тврдината биле оформувани на типичниот раноантички начин, со камени темели и плитерна архитектура кој што со текот на времето под дејство на ерозијата е измиена од карпестата падина. Речиси и да нема рамен простор. Објектите биле оформувани на благите падини кон северозапад, запад и југ. Меѓу наодите најчести се фрагменти од хидрии. Врвот е карпест и гол и водата очигледно била примарна егзистенцијална потреба на градителите и бранителите на тврдината.

На 1,5 клм северно од Горни Крастavec била оформена една одбранбена протеихизма. Овој сид ја има истата структура и се протега во должина од приближно 600 метри во правец на карпестиот отсек на исток, кон долот што се спушта под Рамниште на запад. Оваа бариера преградувајќи го целосно сртот по кој водел пристапот од Долни Крастavec, секако била оформена да се заштити тврдината на врвот.

Сите овие сидови, на тврдините на Горни Крастavec, Рамниште, протеихизмата како и пред сидот што се спушта од Рамниште по сртот северозападно во должина од приближно 500 метри, одлично се гледаат на ортофотографските секции на ДЗГР Скопје.”⁶

⁵ Лилчиќ В. 2008, 19 и н.

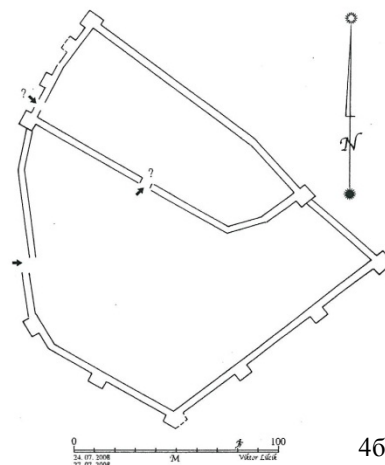
⁶ Ibid. 6-14.

4

4a

4b

5

Сл. 4. Рамниште, План на тврдината. (според И. Микулчиќ). Сл. 4а. Рамниште. Сл. 4б. План на тврдината. (според В. Лилчиќ). Сл. 5. Горни Краставец. (според В. Лилчиќ).

Завршувајќи го ова поглавје, Лилчиќ прави обид за дефинирање на фазите и нивната временска припадност. Како најстара фаза, од времето на раната антика, е големиот западен сид, на што упатуваат наодите од крајот на 4. и почетокот на 3. век пред н.е.⁷ Наведува монети на Александар III исковани во Колофон (310-301), бронзи на Деметриј I Полиоркет (294-287), а од оружје – врвови од стрели како типично македонско оружје од 4/3. век пред н.е. Најдени на теренот.

Втората фаза, сигурно датирана во доцната антика со монети на Константин II (317-340). Натаму следат наоди од турскиот период и најново време од Втората Светска војна.

Би требало да спомнеме”директната визуелна комуникација помеѓу тврдината на Горни Крастavec и градот на Висока на Селчка планина (1472 м) над Пелагонија, на цели 60 километри одалеченост кон запад и југозапад. Лилчиќ доаѓа на идеја за комуникација преку сигнали со исто така македонска тврдина на Висока, каде исто се најднеи монети на Александар III, Деметриј II и други македонски кралеви.”⁸

“ГОРНИ ЗМЕОВЕЦ”

На 1.8 км југозападно од врвот се наоѓа, за античките жители на регионот, влез во подземниот свет, всушност, раноантичко пештерно свето место, Горни Змеовец (Кота 625).⁹ Лоцирано северно од селото Дрен, ова светилиште ќе стане предмет на истражување како култно место.¹⁰ (Види Сл. 55)

“КУЛА – ПОСТРАЛЕЦ” И АНТИЧКИОТ ПАТ

По стрмото долче Постралец, на североисточниот крај на секторот “Манастир”, се качувал еден пат од кој се сочувани јасни траги во карпестата подлога на теренот. (Сл. 6). Доаѓајќи од северозапад тој ја заобиколувал северната страна на населбата, ја следел изохипсата кон најблиската преседлина. Како што споменува Н. Петровиќ Спремо, конструкцијата на патот одговарала на теренот, т.е. карст преку кој поминувал. При тоа не било потребно да се гради долен строј на патот, па како единствени остатоци сочувани се длабоко усечени траги од коли. Јасно сочувани, овие траги широки се 10 цм, а длабоки 12 цм со меѓусебно растојание од 125 цм. Спремо додава дека овие траги одговараат на многу други траги сочувани од античко време. При тоа јасно се наметнува заклучок дека вакви јасно усечени траги зборуваат за долга употреба на патот.¹¹

⁷ Ibid. 14.

⁸ Ibid. 16.

⁹ Ibid. 12.

¹⁰ Битракова Грозданова В. 1987, 57 ; Истата, 1999, 188.

¹¹ Петровиќ Н. 1961, 222.

Сл. 6

Овој премин се спуштал од другата страна на преседлината, па Микулчиќ додава дека овој премин бил користен само во исклучителни ситуации.¹²

За да се контролира овој пат, како и главниот пат низ Просек, на стрмиот гребен Кула што од југ го затвара Просек, била изградена една тврдина. Микулчиќ забележува дека еден сид кој се протега по гребенот од камен без малтер веројатно потекнува од хеленистичко време. Подоцна овој сид е зајакнат со друг, граден од малтер. Димензиите на оваа тврдина се импозантни. Долга 410 м, широка 50-100 м. При тоа, челото на тврдината било најсилно укрепено.¹³

¹² Микулчиќ И. 1982 77.

¹³ Idem.

“МАРКОВ ГРАД”

Варовничката карпа Марков Град опфатена е со Вардар од запад и југ, а со просекот од Человечка Река од исток. (Бр. 2 на Карта на Демир Капија; Види и Ситуација на Демиркаписки регион) Трите страни се вертикални, високи 120-220 м над реките и апсолутно непристапни. Карпата е компактна и од горе зарамнета, наведната кон запад. Укрепениот простор на врвот бил голем 600x 280 м зафаќајќи 14 хектари. На неговата с/з падина лежи пониска тераса, Црквиште, голема 120 x 60 м и 50-60 м високо над Вардар. Од три страни има остатоци од укрепување со каменен сид без малтер. Преку неа водел главниот одн. најлесниот пристап нагоре кон големото плато, односно укрепениот збег (рефугиум). Под Црквиштето лежи преминот преку Вардар и врската со главната населба на десниот брег.

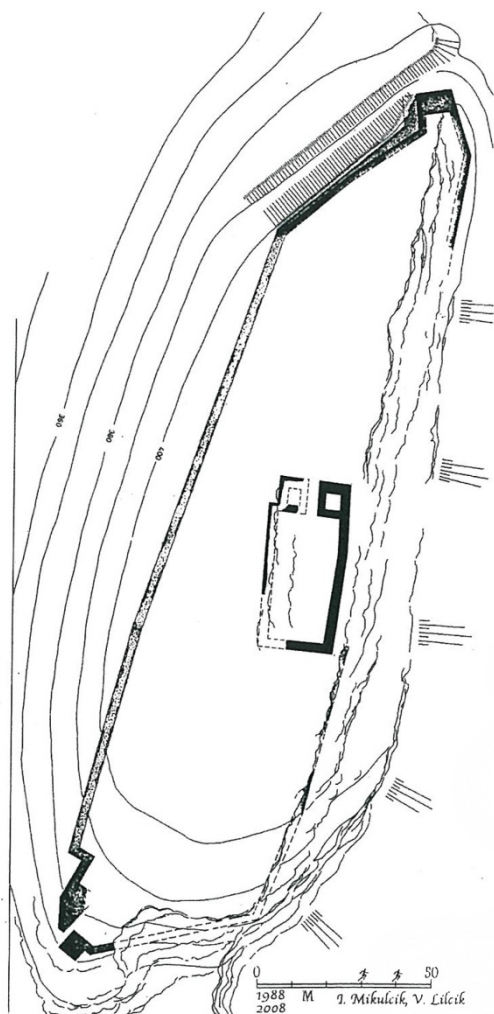
Следната серија монети најдени на Марков Град потекнуваат од крајот на 4. и од 5. век (Грацијан, Теодосиј I, Хонориј, Аркадиј, Теодосиј II, Леон). Во тоа кризно време рефугиумот очигледно бил постојано населуван. За тоа зборуваат откриените гробови на спомнатото Црквиште со монети од тоа време. На средина на Црквиште била изградена и помала ранохристијанска гробишна црква.

Бројни парчиња од грнчарија од класичното и хеленистичкото време, покрај неколку хеленистички монети што се најдени на Марков Град и Црквиште, зборуваат дека ова тешко освоиво засолниште било користено и многу векови пред римската доминација. Веројатно тогаш бил изграден одбранбениот сид од камен без малтер, чии остатоци се гледаат околу северниот крај на рефугиумот. На овој сид однадвор, многу подоцна, бил прислонет доцноантичкиот сид со малтер. На него се гледаат и остатоци од најмалку четири кули. Најсилна е кулата на северниот врв, целосно откопана во наше време. Била зајакната со една градба, потпрена на нејзината внатрешна страна.

Јужната половина на рефугиумот е природно укрепена и до тој степен непристапна, што тука немало потреба од цврст малтерен сид. По работ на платото, следејќи ја линијата на вертикалните карпи, на места и денес се гледаат траги од слаб каменен сид без малтер, кој ги задоволувал одбранбените потреби.

Не знаеме кога точно била изградена внатрешната тврдина - акрополата, поставена на највисокиот ј/и дел на платото. Акрополата има трапезна форма, голема 110 x 110 (60) м. Зидовите и се сидани од кршен варовник без малтер, широки околу 2 м и повлечени во прави потези. Тука се најдени и монети на Јустинијан I, што зборува дека тврдината односно рефугиумот биле користени до крајот на антиката.¹⁴

¹⁴ Микулчиќ И. 1988/89, 71; За улогата на Кале-Стрезов Град во средниот век, одн. 12- 14 век, види сажето кај Микулчиќ И. 1996, 56, 57.

7a

Сл. 7а. Маркова Кула, Корешница,
план на тврдината.

(според И. Микулчік, В. Лилчік).

Сл. 7б. Маркова Кула, Корешница.
(според В. Лилчік).

7б

ТВРДИНА “КУЛА”

За безбедноста на Марков Град (бр. 2 на Карта на Демир Капија) се грижеле тврдините “Кула” и “Маркова Кула”, две помали тврдини во склоп на Јуручки Камен. (Бр. 4 и 5 на Карта на Демир Капија)

Тврдината Кула, лежи 250-350 м с/и од сидините на збегот, на многу повисока позиција. Бранителите можеле од неа директно да дејствуваат врз напаѓачите кои од север би напаѓале на збегот. Тврдината има трапезна основа долга 103 и широка 70 (34) м. Зидовите се широки 1,80 – 1,90 м, сидани во цврст малтерен опус, а трасирани во прави линии, како римски логори.. Бидејќи стоела на самиот раб на човечкиот просек, источната страна и е неправилна и се руши во длабокиот процеп. Јужниот сид бил зајакнат со една четвртеста кула и просечен ров пред неа. Долгиот северен сид бил зајакнат со две четвртести кули на аглите и една триаголна кула на средина. Околу 60 м северно од него е всечен одбранбен ров во жива карпа.

Тврдината била изградена врз постари (хеленистички) остатоци. Таков е камениот сид без малтер со силен насип зад него, 14 м широк, што го зајакнувал просторот зад челниот византиски сид. Сличен постар сид се протега и близу јужниот сид на тврдината, одвнатре, а на него е прислонета помала цистерна за дождовница во ј/з агол. Целата внатрешност е исполнета со градежен шут.

Градежниот слог на сидовите, како и триаголната кула, укажуваат на 6. век.¹⁵

ТВРДИНА “МАРКОВА КУЛА”

“..... по кусиот одмор тргнав со еден придружник, кој јаваше на мазгата на нашиот газда, на оној стар град што се наоѓа на северниот рид од Демир Капија. Го прегазивме Вардар, поминавме низ пространите лозја кај Корешница и потоа низ дабова шума – по патот што се пострмно избиваше кон гребенотч кога се искачивме тука, сјававме, бидејќи повеќе не можеше да се јава преку непредвидливиот крш, што тука, речи си, вертикално паѓа,.....

За големо чудо, тврдината изгледаше како киклопска, тоа е единствена градба од тој вид што на целиот мој пат наидов. Колку што разбирам, главниот дел е една четвртеста кула во која внатрешните страни се долги 10 чекори. Дебелината на сидот изнесува шест чекори и емплектронот е од кршен камен помешан со земја. На надворешните страни, таму каде што се гледаат поиздолжени сидни делкани блокови. Водорамните пруги не биле секаде запазени и се криви според дебелината на редените камења, па и споевите не се запазени секаде вертикално, бидејќи има и коси споеви. Јас не видов тамо никакви агли. Спојувањето е добро иако не извонредно. Делканите камења имаат различна големина, најголемиот што го видов се наоѓа на источната страна и има големина од 4 стапки должина и 2,5 височина... Освен тоа, на 55 чекори источно, забе-

¹⁵ Микулчиќ И. 1988/89, 76.

лежав темели од некаков друг киклопски сид 5 стапки дебел, што оди попреку тесната карпеста греда, која што е по целата широчина заградена исто така со кула....”¹⁶

“Врвовите на стените кои ја затварале клисурата, како мошне погодни места од каде можело да се осмотрува и доминира со клисурата, не останале незабележани и неискористени. По целата должина на гребенот од обете страин се наидува на темели од сидови, кои со векови го штителе овој премин на Вардар. Најистакнати и најдобро сочувани се остатоците од тврдината на карпата од левата страна на реката, која народот ја вика Маркови Кули. (Сл. 7) Почнувајќи од самиот врв над реката, одејќи кон север, насекаде се забележуваат незнатни остатоци од темели, додека на највисокото место завршуваат со главната тврдина.

Градот е поволно сместен. Наслонет е со својата источна, делумно и со јужната страна, на стрмна карпа, каде приодот е невозможен, а од каде можела да се контролира удолината под карпата, како и делот од патот по кој од источната страна се влегувало во клисурата. На тој дел не било потребно вештачко подсидување бидејќи карпите обезбедувале безбедност на тврдината од едната страна. Од другата, т.е. од северната и западната страна, каде прилазот бил полесен, постојат јаки бедеми. Особено паѓаат во очи остатоците од централниот дел на тврдината на највисоката кота на комплексот. Тука се три добро сочувани зида од една масивна четвороаголна кула, додека четвртиот само се насетува. На нејниот северен агол продолжува бедем во западен правец, додека ист таков се на извесно растојание од јужниот агол кон југозапад. На 39,00 м од кулата сидот се свиткува под прав агол кон северозапад, каде на 7,00 м се губи во теренот. Додека овие бедеми се напивно срушени и денес се познаваат само по остатоците од темелите, сидовите од квадратната кула се сочувани на поголема висина. Ширината на нејзиниот надворешен сид како и на бедемот достигнува 3,20 м, додека надворешните се нешто потесни. Во колку постоеле повеќе кули, оваа имала најважна улога. Наоѓајќи се точно на местото каде карпата завршува, свртена кон североисток, доминирала со голем дел од околината. Мошне е интересен начинот на кој оваа кула е сидана, што особено убаво се гледа на нејзиниот североисточен сид. (Сл. 7а). Тука се сочувани два реда од доста добро тесани блокови од кречен камен. Најголемиот меѓу нив е 90/58/45 см. Зидано е без малтер со редови кои воглавно стремеле да имаат иста висина, макар што тоа не е доследно секаде изведено, и дека спојницата во соседните редови не се поклопуваат.

Одејќи западно од опишаната кула низ падината, се наидува на темели од обемни сидови на оваа тврдина. Следејќи ја во поголем дел изохипсата на теренот, се простираат скоро во права линија во должина од 210 м, додека на почетокот на северната падина скренуваат под тап агол за уште 50 м, па му се губи трагата. На својот јужен крај, бедемот се свиткува нешто поопшто, за да прекине на неколку метри. Зад прекидот се чувствуваат темели на некој сид, кој пак се прекида и продолжува во истиот правец на прекинатиот дел. Тука би можел да се претпостави еден од влезовите во градот, или некоја од кулите на бедемот. Општиот поглед на овие остатоци дава само една слика на

¹⁶ J. Г. Хан, 1876, 261-263. Цитатот е превземен од Лилчиќ В. 2008, 20.

непрегледна камена река, создадена од потполно срушени бедеми задржувајќи го само неговиот правец. Дебелината на бедемот не може да се измери, а на ретки места можеше да се назре лицето на сидот што даваше малку податоци за утврдување на начинот на сидањето.”¹⁷

На 400 м северно од тврдината “Кула” започнува друга поголема тврдина “Маркова Кула”. (Но. 4 на планот на Демир Капија). Поставена е на врвот од ридот Јуручки Камен и доминира над многу широка околина. Одалечена е 700 м од збегот Марков Град. Источната страна на тврдината лежи на работ на Человечкиот просек, чии скалести карпи се сосем непристапни. За да се отежнее нападот од север, пред челниот сид на тврдината е поставен одбранбен ров, долг 70 и широк 2,50 м. Голема е 270 x 50/60 м. Среди тврдината е подигнат дворец со квадратна основа, голем 40 x 36 м и бранет со 10 x 7,50 м голема внатрешна кула. Зидовите околу оваа градба беа градени од убаво делкани, големи квадери и широки 2,40-3,20 м, што и давало посебна сигурност и монументалност.

Во доцнежноантичкото време северниот и јужниот крај на тврдината биле целосно обновени: покрај старите, изградени се нови сидови во цврст малтерен опус, зајакнати со големи кули и со порти крај нив. И големата внатрешна кула сега била реновирана, а просторијата во неа добила сидно малтерно премачкување. Северно од кулата лежи голема вдлабнатина, денес засипана со шут. Користела несомнено за собирање на дождовница.¹⁸

Во 1971 година на тврдината се вршени археолошки сондирања. Тврдината по прв пат ја премерувала Н. Петровиќ; за жал, на нејзиниот план има неточни мери, заменети се северниот и јужниот крај на тврдината, а недостасуваат и други бројни детали. Подвижните археолошки наоди во тврдината се сосем скромни, што зборува дека била користена само повремено, од воена посада.

Тврдината на врвот на Јуручки Камен доминира со околината многу километри на запад и исток, како главна осматрачница. Демнеела и врз помошниот Повардарски пат, што минувал преку седлото 1 км северно од неа. Воедно го бранела пристапот кон збегот на Марков Град по планинскиот срт од север и ја штитела помалата тврдина јужно од неа.

“КАЛЕ”, Чelopeц

Главната и воедно најголема тврдина, со сложена структура, била подигната на ридот Кале (Стрезов Град), источно од збегот Марков Град. (Но. 3 на Карта на Демир Капија; види исто Карта Кале Чelopeц) Во прашање е огромна варовничка карпа, висока до 220 м, испукана и изделена со бројни поројни бразди во дива и величествена грамада. Јуж-

¹⁷ Петровиќ Н. 1961, 220.

¹⁸ Микулчиќ И. 1988/89, 76; За улогата на оваа крепост во средниот век, види, Микулчиќ И. 1996, 56 и н.

ната падина паѓа вертикално во Вардар, западната вертикала во процепот на Человечка Река. Источната падина стрмо се руши во Вардар, оставајќи во подножјето прооден појас покрај реката. Единствениот пристап нагоре води од север преку тесно и длабоко седло, што ја дели карпата од повисоките ридови северно од неа. (Види ситуација).

Грамадата Кале го претставува најдивниот дел во гледката на просекот на Вардар. Меѓутоа, уште повеличествен е просекот на Человечка Река. Дури откако ќе влеземе во овој скриен и бочно поставе процеп, газејќи ја плитката река, ќе ја сфатиме играта на природата. Во својот најголем дел процепот е широк едвај десетина метри, а вертикалните страни како природни бедеми се издигаат во висина од 100 и 200 м, оставајќи горе едвај видлива лента од небото.

По сртот на Кале, во правецот С-Ј, се протежала главната тврдина со две акрополи, долга вкупно 450 м и поделена со еден процеп на јужниот и северниот дел. На скалестата падина западно од неа, надолу кон процепот на Человечка Река, се ширело големо подградије. Подградието било природно наполно заштитено, од единствената пристапна страна, од север, обградено со сидови. Целиот укрепен простор мерел 450 (600) x 320 (400) м и зафаќал површина од 15 ха.

На јужниот, повисокиот дел од Калето било изградено јадрото на тврдината. Основата и има неправилна овална форма, голема 240 x 205 м. Периметралниот сид е добро запазен, освен делот на јужната страна што паднал во просекот. Кусата северна страна е поставена врз висока скала пред која се протега длабок процеп и природно ја брани тврдината од нападите од север. Тука се гледа и главната порта изградена од една бразда што косо слегува кон процепот и фланкирана со две издадени карпи.

Североисточниот дел на јужната тврдина е највисок и со внатрешен сид е одделен во акропола. Акрополата е голема 90x70 (32) м. Зад издаденото северно чело се крие длабоко вовлечена порта, низ која, по една многу стрма и длабока бразда - усек, може да се слезе долу до Вардар.

На југоисточниот агол на акрополата, на највисокиот врв, бил изграден главниот бастион што демнеел над целата тврдина и поширокиот околен простор. Имал правилна квадратна основа, голема 24x22 м. Зидовите се широки 2 м, а северниот сид е удвоен, заменувајќи ги на тој начин кулите. Бастионот е поставен косо во однос на останатите сидови на тврдината. На 1/3 агол стоела масивна четвртеста кула. А тука се гледаат и траги од големо обновување. Среди бастионот стои цистерна за дождовница, голема 8x6,60 м. Има добра малтерна изолација, а западниот сид е невообичаено широк.

Од северната страна на јужната тврдина, одделена со скалест процеп, се потпирала северната тврдина. Зидовите и се повлечени во прави линии и затвораат простор голем 170 (200) и 150 (90) м. Западниот сид е сочуван во височина од 2-3м. На највисокиот с/и агол, изделена со внатрешен сид, стоела акропола голема 48 x 36 м.

Челниот сид на тврдината продолжувал во права линија на запад само што тој дел е изграден од камен без малтер, се спушта по еден издаден гребен кон Человечка Река.

Со него било од север заштитено големо подградие. Нападите врз подградието од запад, преку процепот на Человечка Река биле невозможни. Исто така и од југ, преку просекот на Вардар. Од исток врз него демнеела тврдината. Непријателот можел да го загрози само од север.

Преку седлото 500 м северно од тврдината минувал помошниот Повардарски пат, што водел по левата страна на Вардар. Овој пат имал тешко проодна траса низ клисурата, а Просек го заобиколувал северно од Калето и ридот Јуручки Камен. Тврдината на Кале имала задача да го чува тој пат, како и да го блокира главниот пат низ Просек. Вардар е во теснецот широк само 60-80 м; каменофрлачките машини поставени на карпите на јужниот крај на тврдината можеле директно да го бомбардираат патот всечен во десниот брег и целосно да блокираат секако насилно минување.¹⁹

Последната и воедно најобемна изградба на антички (предсловенски) фортификации во Демир Капија се случила несомнено во 6. век. За ваквото датирање имаме повеќе докази. Ќе го допреме и ова прашање, бидејќи за овие тврдини во домашната литература не е речено досега речиси ништо.

Начинот на градењето на одбранбените сидови и градежниот слог (опус) од рановизантиското време се разликуваат од постарите римски, а уште повеќе од подоцнежните средновековни градби. Низ римско време доминира кај нас опус инцертум, каде јадрото одвај се издвојува од лицата на сидот. Вакви се, пред се, одбранбените сидови околу Стоби, Хераклеја Линкестис, Скупи, Баргала и др.

Во фортификациите од 6 век преовладува слогот емплектрон. Јадрото е тука излиено од ситен крш со малку малтер. Варта не е одлежана, туку употребена веднаш по гаснењето, така што цврсто се прилепува за камењата, оставајќи бројни шуплини меѓу нив. Ова очигледно било обусловено од потребата за брзо градење. А токму во времето на Јустинијан I бил наеднаш изграден голем број нови тврдини и поправени бројни стари фортификации. Надворешното лице во сите случаи познати кај нас е обложено со поедри парчиња камен, кои целосно или делумно биле приделкани за да се постигне компактно рамно лице. Нагласено се зајакнуваат аглите и рабовите. Каде што имало можност биле уфрлени и сполии – големи антички градежни блокови од постари градби, за да се зголеми отпорноста на лицето на сидот од каменофрлачките машини. Наведувајќи примери од 6. век кај нас, Микулчиќ натаму вели:

“На сочуваните одбранбени сидови во Демир Капија јасно се забележува споменатиот градежен слог. Меѓутоа, тука се и другите особености. Поради цврстината на малтерот и на целиот слог, овие сидови се неспоредиво подобро запазени од доцнежноримските. Ова е исто така, една значајна јустинијановска особеност, која редовно се забележува на речиси сите познати фортификации на подрачјето на Источното царство (Византија).

Подвижните археолошки наоди во тврдината Просек, а кои биле опфатени со сидовите за кои зборуваме, го потврдуваат нашето датирање. Поради кусиот живот во нив (одвај

¹⁹ Микулчиќ И. 1988/89, 73; За Стрезов Град (Кале) с. Чловец, види Микулчиќ И. 1996, 233.

половина век), културните слоеви останале сосем тенки и без многу отпадоци. Се наоѓаат главно парчиња од доцноантички тегули – доцнежен лаконски тип, многу помалку фрагменти од рановизантиска грнчарија, предмети од резбарена коска, стаклени чаши-гоблети, железни алатки и монети. Освен на рефугиумот Марков Град, каде има и постари наоди, на останатите укрепени пунктови во Просек нема наоди постари од 6. век.

Ако ги консултираме историските извори кои зборуваат за укрепувањето во доцнежниот 3., во 4., 5., и 6. век, паѓа веднаш в очи дека она што било градено во времето на Јустинијан далеку ги надминува сите поранешни фортификации, како според бројот на одделните тврдини, така и според обемот и квалитетот на градежните зафати, нивната обмисленост и поврзаност во големи и сложени одбранбени системи. Меѓу познатите доцнежнантички фортификации во Македонија, демиркаписките тврдини со сите овие квалитети стојат на самиот врв.²⁰

Описот на тврдините го пренесовме во оригинал каков што го наоѓаме извршен од страна на истражувачите кои го изнесуваат од аутопсија, одличен, повеќекратен увид на теренот. Нужно беше да ги наведеме во оригинална верзија за да се согледа сложеноста на состојбата и неможноста да се постапи поинаку.

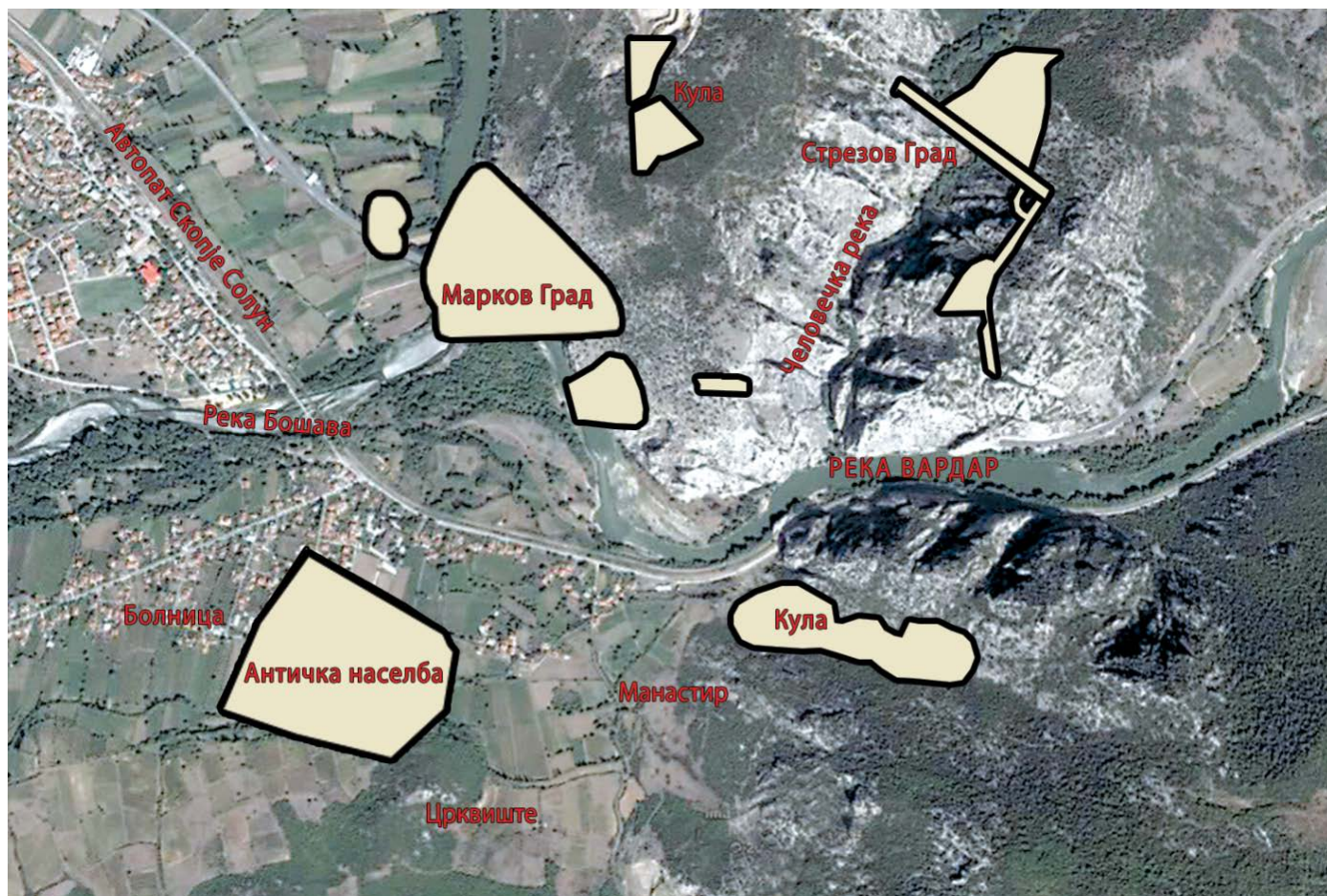
При состојба во која се наоѓаат не е лесно да се определи ни времето во кое настанале. Но, покрај тоа, истражувачите успеале да уочат елементи кои се однесуваат на датирањето.

Сите тврдини за кои зборувавме се наоѓаат во крајно разрушена состојба. На сосема малку места сочувано е лице на сидиштата колку да може да се насети опусот на градбата, а со тоа, барем оквирно да се определи времето на нивното подигање. Во таа смисла, како најстари сидови се сметаат оние што се изградени во сувосид, каде на поедини места биле употребени големи клесани блокови, споредени со киклопските сидови, при што, кај некои се полнети со речен камен (?) или друг вид камен. Истражувачите се сложуваат во оценката на особеностите при изградбата на демиркаписките тврдини, определувајќи ја раната антика како време во кое настанале. Со текот на времето вршени се поправки, при што е употребен варов малтер. На “Кале - Стрезов Град”, уочена е техника со примена на варов малтер употребуван во времето на Јустинијан.

²⁰ Микулчиќ И. 1988/89, 72 и н.

ТОПОГРАФИЈА НА ДЕМИР КАПИЈА

Според Археолошката карта на Р. Македонија

Заради прегледност на локалитетите кои се наоѓаат во самата населба на Демир Капија, како и нејната непосредна околина, а ослонувајќи се на Археолошката карта на Република Македонија каде се единиците дадени од страна на истражувачите на теренот како изворни информации, нашето натамошно излагање ќе се одвива по азбучен ред. Другите поглавја ќе содржат поопширен опис на поедини локалитети во зависност од значењето на локалитетот каде тоа ќе биде потребно.

Автопат Така е наречена локалцијата северно од Демир Капија, покрај железничката пруга Скопје-Гевгелија. каде се откриени остатоци од храм-свителиште посветено на Диоскурите.

Соколовска В. 1974, 167; Mikulcic I. TIR, 41; Соколовска В. 1987, 83.

Бандера - Бошавица Храм и некропола од римско време. На утоката на Бошава во Вардар откриени се делови од архитектонска декоративна пластика од монументален

објект. Се работи за базиси од јонски столбови, делови од архитравни греди со венец, еден јонски капител, како и неколку натписи од 2. и 3. век. Најдени се гробови “на две води” со конструкции од тегули во кои покојниците биле инхумирани и кремирани.

Микулчиќ И. 1988/89, 65-88. (М.И.)

Бандерица, некропола и сидан водовод од римско време. Се наоѓа во Клисурско Маало, на околу 1км југоисточно од Демир Капија и претставува југоисточна периферија на античката населба Манастир-Варници. На ова место откопани се гробови од 2-4 век, како и делови од водовод, сидан со камен, тули и варов малтер.

Микулчиќ И. 1988/89, 65-88. (М.И.)

Болница, некропола од античко време и депо на средновековни монети. Уште во 1938 година, при изградбата на болницата бил ископан гроб со камена конструкција, во кој, во керамичко садче биле најдени 20 монети - српски средновековни динари од 14. век. Монетите се приватна сопственост на М. Матиќ. Со истражувањата во 1974/75 година, во дворот на болницата се откриени повеќе гробови од предримско и римско време.

Алексова Б. 1955а, 18-19, Микулчиќ И. 1988/89, 65-87; Соколовска В. 1973/74, 183, Истата 1978, 93-112; (Д.Г., Б.А.)

Будур Чифлик, населба и некропола од доцноантичко време. Во 1947 година е откриен гроб од камени плочи кој содржел златен накит.

Вучковиќ-Тодоровиќ Д. 1961, 244; Алексова Б. 1966, 16, 17. (Б. А.)

Градина, населба од бронзено време и некропола од римско време. Се наоѓа зад некогашните индустриски објекти од каде започнуваат да се издигаат масивите на Демир-каписката Клисура. Во 1947 и 1948 година, во организација на Археолошкиот музеј на Македонија, а под стручно раководство на Ј. Корошец, изведено е ископување каде се откриени архитектонски објекти, под нив римски гробови, а под гробовите остатоци од кука и фрагменти керамички садови од бронзеното време.

Корошец Ј. 1956, 91-101. (М. И.)

Клисура, населба од раноантичко време.

Микулчиќ И. 1988/89, 65-88. (Д.Г.)

Кула на Пострелец, утврдување од хеленистичко и доцноантичко време.

Микулчиќ И. 1988/89, 65-88. (Д.Г.)

Манастир, населба од праисториско до доцноантичко време, старохристијанска и средновековна некропола. Претставува пресечен рид од десната страна на Вардар, пред самиот влез во клисурата. Зарамнувањето на ридот е извршено во 1938 година, при трамирањето на патот. Со археолошките ископувања од 1948-1954 година се откриени многубројни остатоци од различна временска и културна припадност и тоа од праис-

торијата до средниот век. Откриени се старохристијански гробни структури и остатоци од градби. Во сиданите гробници, над главата на покојникот имало насликани крстови. Подоцна, со истражувањата на В. Лилчиќ е утврдено дека се работи за старохристијанска трикорабна базилика со нартекс, одн. за гробишна базилика изградена на доцноантичка некропола, во една ареа мартирум каде што биле концентрирани гробови на христијани.

Алексова Б. 1955, 221; Алексова Б. 1966, 18, 19; Микулчиќ И. 1988/89, 65-88; Лилчиќ В. 1989, 69-79. (Б.А.)

Манастир - Варници, населба и некропола од римско време, базилика и некропола од доцноантичкото време и средновековна црква со некропола. На два клм источно од Демир Капија во Клисурско Маало, на десниот брег на Вардар и над стариот магистрален пат се издига стрмен рид. На него се наоѓа месноста Манастир на која се откриени најстарите траги од живеење, од почетокот на антиката. Во периодот од 1948-1954 година Археолошкиот музеј вршел ископувања и при тоа открил остатоци од профана архитектура од римско време, сидани гробници од V-VI век, како и 30 гроба од средниот век. Најдени се византиски монети од XII i XIII век и камена икона со претстава на светителот Јован Претеча. Во северозападното подножје на ридот се наоѓа месноста Варници во која се откриени гробови од римско време.

Микулчиќ И. 1988/89, 65-88. (М.И.)

Некропола 1, некропола од железното време. Истражување е извршено во 1948 година.

Ј. Корошец 1956, 103. (Д.Г.)

Некропола 2 - Будур Чифлик, некропола од железното време. Ископување е извршено 1948 година.

Ј. Корошец 1956, 105. (Д.Г.)

Рамниште, утврдена населба од железното и хеленистичкото време. Се наоѓа јужно од месноста Манастир на околу 500 м воздушна линија, на елипсоидно плато на највисокиот рид Рамниште. По изохипсата на платото можат да се следат остатоци од урнатини, најверојатно од бедем граден од кршен камен во сувосидица. Само на едно место во северниот крај може да се види дел од лицето на сидот и неговата ширина која изнесува 3 м.

Микулчиќ И. 1982а, 127-132. (М.И.)

Римски пат, остатоци од пат од римско време. На северниот крај на сектор Манастир е зачуван дел од пат во должина од 20 м. Доаѓајќи од северозапад, од северната страна патот ја заобиколувал старата населба пробивајќи се кон изохипсите на најблиското седло, преку карпа која го претставува лицето на клисурата од јужната страна. Конструкцијата на патот одговара на карпестиот состав на теренот. Оттука не било потребно да, ниту пак можно да се прави подлога на патот. Единствени податоци за конструк-

цијата на патот се зачуваните всечени траги од колски тркала широки 10 цм и длабоки 12 цм поставени на растојание од 125 цм. Изгледа дека патот бил во врска со најстарата населба на локалитетот Манастир. (М.И.)

Црквиште, старохристијанска базилика со некропола и средновековна црква со некропола. На десната страна на стариот магистрален пат Велес-Гевгелија со систематските археолошки истражувања и ископувања извршени во 1952-1954 и во 1956 година се откриени темели од старохристијанска трикорабна базилика со нартекс и компартименти од северната страна. Наосот бил оделен од страничните кораби со колони и на источната страна завршува со полукружна апсида. Траги од синтронос или остатоци од канцел-преграда не се констатирани, зашто над централниот кораб е изградена подоцнежна еднокорабна црква. Објектот е подигнат на старо паганско култно место. Во нартексот на базиликата се најдени старохристијански гробови со прилози од керамички садови и една бронзена фибула со позлата, на која е врежан Христовиот монограм. Источно од апсидата е откриена голема гробница. Еднокорабната црква е подигната врз старохристијанската базилика во времето на населувањето на Словените, а околу неа е оформена некропола која се шири на североисточната страна. Од оваа доста голема некропола, која била долго време во употреба се откриени и истражени 502 гроба. Конструкцијата на гробовите е од камени плочи, а има и грбови каде покојниците биле директно закопани во земјата. Ориентацијата на гробовите е запад-исток. Гробните прилози ги сочинуваат накит, стрелки, јадници и керамички садови. Според карактеристиките на наодите оваа некропола се датира во IX-X век, а гробовите во работ на некрополата, како и во самата црква во времето на развиениот среден век, поточно XIII-XIV век. Наодите се чуваат во Археолошкиот музеј во Скопје.

Aleksova B. 1966.(Б.А.)²¹

²¹ Археолошка Карта на Република Македонија, Скопје 1994, 226-230.

ИСТОРИСКИ ОСВРТ ВРЗ РЕГИОНОТ

Демир Капија со своето поблиско окружување претставува граница помеѓу средниот и долниот тек на Вардар. Оваа најголема македонска река која извира од селото Вруток кај Гостивар, прави голем свиок кон север заобиколувајќи го Скопското Поле, за да го продолжи својот ток кон југоисток низ средното Повардарје, и откако ќе ја пробие Демиркаписката клисура и помине низ Валандовското и Гевгелиското Поле, ќе се спушти преку Долновардарската долина до Егејското море.

За популациите што ја населувале реката во текот на I милениум пред н.е. сочувани се малку информации кај античките автори, но доволно да се добие релативно јасна претстава поврзана со овој проблем.

Најстарите историски посведочени информации за регионот се однесуваат на доцното бронзено време, одн. на времето на Тројанската војна. Пајонците, сојузници на Тројанците и учесници во Тројанската војна, забележани во Илијада како борци со криви лакови и борци на коли што ги предводел Пирајхме, дојдени се од Амидон кој се наоѓал на широкиот Аксиј.²² Следниот водач на Пајонците под Троја е Астеропеј кој ги предводел Пајонците кои се бореле со долги мечеви и две копја. Астеропеј е дојден под Троја од ридестата и плодна Пајонија.²³ Ако за Астеропеј не сме сигурни дека потекнува од Повардарјето, за Пирајхме тоа е сигурно. И Стоби, посочен од Ливиј како најголем град во Пајонија, се наоѓал на Аксиј.²⁴ Во Валандовската котлина се наоѓа пајонскиот град Доберос спомнат во врска со Ситалковиот поход на Македонија во 429 година пред н.е.²⁵ На *Tabula Peutingeriana* на 12 милји јужно од Стоби, забележана е станицата *Antigonia*, која била резиденција на управителот на Пајонија кога таа била претворена во македонска провинција.²⁶ И реката Вардар извира од областа на Пајонците, информација соопштена од Страбон.²⁷ Според Херодот, долината на Стримон и Серското поле, во времето на грчко-персиските војни биле населени со Пајонци – Сириопајонци и Пеопли. Долините на Астибос, Лакавица и Понтос биле пајонски.²⁸ На север, околу изворите на Стримон, според Тукидид, спомнати се пајонските племиња Агријани и Лајаи.²⁹ Според поновите проучувања установено е дека Агријаните завземале простор кој се протега од Кустендил до Косово Поле на запад, вклучувајќи ја Јужноморавската регија и Скопско-кумановскиот Басен.³⁰ Пак според Thukidid, Доберос е пајонски град каде се собрала Ситалковата војска пред да навлезе во Долна Македонија.³¹

²² II. II, 848-850.

²³ II. II, XXI, 154-155.

²⁴ Liv. XXXIII, 19; XLV, 29.

²⁵ Thuk. II, 99, 100; Види, Соколовска В. 1982-83.

²⁶ *Tabula Peutingeriana*, VI, VII.

²⁷ Str. VII, fig. 36.

²⁸ Her. V, 15.

²⁹ Thuk. II, 96.

³⁰ Соколовска В. 1990, 18.

³¹ Thuk. II, 99, 100.

Археолошките истражувања во последните неколку децении веќе потврдија дека целото течение на реката Вардар, од изворот до устието, во текот на доцното бронзено време, односно т. н. преоден период, во текот на железното време, архајскиот период и времето на раната антика е населено со пајонска популација.³² Оваа констатација во голема мера наоѓа потврда во антрополошките истражувања кои интензивно се изведуваат во последните децении.³³ Се разбира дека, во текот на овој долг временски период, нови доселувања довеле до мешање на народите и до промена на етничката слика на Повардарјето. За нашата тема, од особено значење е долното Повардарје, кое, како што се покажа, во текот на железното време и архајскиот период било населено со пајонски етнички елемент. Градовите Пела и Ихне, а како што веќе станува јасно и поедини градови на Халкидик, - Халастра, Синдос, Терме, се посочени како пајонски фондации.³⁴ Во постарите епохи на Егејското крајбрежје, како исклучително привлечен регион, присутно е тракиско население, за да, во меѓувреме, стане интересна сфера на доселеници од грчкиот југ, кои во потрага по природни ресурси и тржишта започнале да се отиснуваат кон север, оставајќи видни материјални траги за своето присуство.³⁵

Постапното ширење на Македонците од нивната матична област кон долниот тек на Аксиос ја менува етничката структура на населението на областите приклучени кон македонското кралство. Пиерите кои биле настанети во подножјето на Олимп се селат во приморјето источно од Стримон, Ботијаите преминуваат на Халкидик. Протерани се и Алмопите, а оној тесен појас што Пајонците го населувале од западната страна на Аксиос, од Пела до морето, сега припаѓа на Македонија.³⁶ Кога во 429 година пред н.е. тракискиот цар Ситалк го превземал походот на Македонија, прв македонски град што тој го освоил бил Еидомене, по кој уследило освојувањето на Гортинија и другите градови расположени западно од Вардар. Овој тесен појас населен со Критјани под водство на Ботон по деструкцијата на Кносос, приклучен е кон Македонија пред овој настан. Затоа, во списокот на Делфиските теородоси кој се датира во 2. век пред н.е. Идомене важи како стар македонски град кои биле поканети да учествуваат во светковините. Макар што Идомене (кај Милетково?) се наоѓа само 29 км јужно од Демир Капија, Стенае со своите јаки утврдувања ќе остане како граница помеѓу Македонија и Пајонија уште долго време по Ситалковиот поход, и ќе има улога на резиденција на пајонските владетели. Она што е важно за нашата тема е улогата на Демиркаписките тврдини во текот на нивното повеќе вековното опстојување. Имено, попрецизното да-

³² Митревски Д. 1991; Истиот 1992, 145-161; Соколовска В. 1986, 21 и н. За реката Axios како митолошко-генеалогска подлога во пајонската традиција, види трудот на Н. Чаусидис: *The River in the Mythical and Religions Traditions of the Paeonians* во *Folia Archaeologica Balkanica*, Stephanos Archaeologicos In Honorem Professoris Ivani Mikulcic, Skopje 2012, 263.

³³ Вељановска Ф. 1994; Истата 2004.

³⁴ Hammond за Ihne kove moneti; Hatzopoulos 1996, 107.

³⁵ Најизразит пример за основање колонии во заднината на Егејското крајбрежје, во региони богати со сребро, е случајот со Даместион, град основан од бегалците од Менде и Егина, далеку во внатрешноста на Балканот, на илирска територија, како што соопштува Страбон (VII, 78, C, 326). За убикацијата на Даместион види, кај Соколовска В. 1990, 9-34; за дисперзијата на даместионските монети, кај: Д. Ујес-К. Ромиќ, 1966, 77-97; За монетоковањето на Даместион: J.M.F. Мау, 1930.

³⁶ Thuk. II, 99.

тирање на тврдините распоредени од обете страни на Вардар би било од особена важност за објаснување на поедини историски моменти кои се одигравале на овој дел од Повардарјето. Истражувачите кои од аутопсија го познаваат теренот склони се да ги датираат најстарите делови од тврдините кои се делумно сочувани и даваат можност за нивно барем приближно временско фиксирање, и да ги постават најстарите тврдини во раната антика, одн. во крајот на 5. и раниот 4. век пред н.е. Како поткрепа ја земаат во обзир техниката на градбата и поедини елементи во плановите на тврдините кои се јавуваат во тоа време. Со оглед дека се тоа мислења на наши угледни познавачи на приликите во антиката и искусни познавачи на теренот, должни сме да го респектираме нивното мислење. Меѓутоа, поновите откритија, како да одат во прилог на нешто постара дата во изградба на поедини делови од демиркаписките утврдувања.

Неодамна, кај Корешница откриена е гробница која според архитектурата и сочуваните наоди по нејното ограбување, покажува дека припаѓала на исклучително значајна личност.³⁷

На Маркови Кули кај Корешница најдена е монета на Теутаос, уникатен примерок, за кој се смета дека припаѓа на пајонски владетел од 30-те години на 5. век пред н.е. Ова е може би доказ дека и во овој период Демир Капија со своите тврдини сеуште припаѓа на Пајонија. Изгледа дека дури по смртта на Агис, за време на Филип II, Македонците ја преминуваат границата на Пајонија северно од клисурата. Сега Пајонија попримила вазална улога кон Македонија, но го сочувала статусот на самостојна држава и владеење од сопствени владетели. Ваквата улога што и е наметната на Пајонија имала и друга заднина. Филип II ја зајакнал својата коњица со квалитетна пајонска коњица. Во исто време, како што се смета во историската наука, Пајонија сега имала улога да ја штити северната граница на Македонија.³⁸ По логиката на нештата би требало да се смета дека токму во текот на овој период на демиркапискиот масив се обновени некои постари тврдини и подигнати нови, кои сега се во служба на македонското кралство и политиката што таа ја имала. Настаните кои следат поврзани со пајонските владетели Ликеј, Патрај, Аудолеон, Леон и Дропион коментирани се во науката во онаа мера колку што позволяваат сочуваните информации. Како што може да се заклучи, границата помеѓу Македонија и Пајонија се задржала на Демир Капија до 222 година, кога Антигон Дозон ја основал Антигонеја на Аксиј заради заштита на северната македонска граница. Натаму, во времето кое следи Демир Капија учествува во настаните кои се одигравале во рамки на македонското кралство и римската провинција Македонија.

Демир Капија едвам е спомната во античките извори, па и нејното име сеуште е неизвесно. Заради оскудноста на сигурни информации, мислам дека е вредно да го цитираме пасосот кај Ф. Папазоглу, со оглед на мислењето на оваа наша угледна историчарка на

³⁷ Гробницата била ограбена уште во антиката, но и во најново време. Откриени се неколку киликси на висока нога и еден бронзен кратер, чија судбина е неизвесна. Наодот го објавува М. Јованов во FOLIA No 2, посветена на И. Микулчиќ. Времето на кое гробницата припаѓа – 6. век пр. н.е., потврдува дека се работи за важна личност од пајонскиот естаблишмент.

³⁸ Elis J.R. 1986, 56-58.

стариот век.: “Јужно од Антигонеја (Тремник), кај Тремник Вулиќ го локализира градот Stenae (Στεναί) Меѓутоа, изворите не даваат никаква основа за заклучок дека постоел град под тоа име, макар што сите одреда го прифаќаат како нешто неспорно. Фрг. 4 од Страбоновата VII кн., кој се наведува како најрано сведоштво за овој град, докажува управо спротивно.: дека градот кој се наоѓал кај кланецот (τα στενα) се викал поинаку. Еве го тој Страбонов фрагмент:

Ἦε δέ Παιονία . . . διὰ Γορτυνίου πόλεως καὶ Στόβων ἔχουσα τὰς εἰσβολὰς ἐπὶ τὰ πρὸς σ (.), δι' ὧν ὁ Ἀξιὸς ῥέων δυσείσβολον ποιεῖ τὴν Μακεδονίαν ἐκ τῆς Παιονίας . . .

Дека во лакуната морал да стои зборот στενά, тоа се гледа по членот τὰ, кој и претходи, и според почетокот на следната реченица δι' ὧν. Али, сем зборот στενά, пред неа, стоело името на градот. На тоа укажува предлогот πρὸς: ἐπὶ τὰ πρὸς τὰς ... στενα, δι' ὧν. Не треба да се докажува дека дополнувањето ἐπὶ τὰ πρὸς τὰς Στενάς στενά е невозможна и бесмислена. Од тоа пак следи дека античката населба кај Демир Капија не можела да се вика Stenae. Станицата “Stenas”, што Табула Појтингеријана ја става помеѓу Антигонеја и Идомена ја обележувала клисурата а не истоимениот град. Тоа што кај Географ Равенски (IV, 196) б) се наоѓа место “Stenas”, тоа не смета на нашиот заклучок, затоа што се знае дека тој ги препишувал своите податоци од некој итинерариј кој бил извор на составувачот на Табулата.”³⁹

Инаку, на Табула Пеутингриана стои: Tab. Peut. VII,5 – VIII,2:

Stopis – XII – Antigonía – XI – Stenas – XII – Idomenia – XX – Tauriana.

Тоа се единствени информавции за Демиккапискиот кланец во изворите.

³⁹ Папазоглу Ф. 1957, 242. Преводот на македонски јазик е на авторот.

ИСТОРИЈАТ НА АРХЕОЛОШКИТЕ ИСТРАЖУВАЊА

Почетоците на истражувањата во Демир Капија датираат во периодот по Втората Светска војна кога во населбата започнала изградба на индустриски објекти и други земјени работи. Така, во 1947 година, кога е превземена изградба на патот кон електричната централа “Дошница”, зафатен е дел од античката некропола. Стручна екипа од Археолошкиот музеј во Скопје, предводена од Душанка Вучковиќ-Тодоровиќ превзема заштитни ископувања. Во таа прилика, на потезот опфатен со патот кој оди паралелно со реката Бошава, откриени се 14 гробови, од кои се некои сидани од цигли или камени плочи, при што е констатирана примена на кремација или инхумација. Знатен број гробови биле уништени уште со започнување на трасирањето на патот.⁴⁰

Во наредната, 1948 година, продолжено е со ископувања кои пак имаа заштитен карактер.⁴¹ Во оваа кампања работено е на секторот наречен “Варници”, кој се наоѓа над патот кој води непосредно кон клисурата, одн. тунелот на демиркапискиот масив. Во оваа прилика откриени се седум гробови без прилози, сем во еден каде е најден еден црно-фирнисан скифос. На истиот простор кој е опфатен со античката некропола, откриен е дел од архитектонски објект, сочуван во должина од 2,60 м на кој се забележани две градежни фази: постарата составена од необработен речен камен врзан со малтер, помладата, од необработен камен и римска цигла поврзани со кал.⁴² Во текот на ископувањата, под античките слоеви, откриен е праисториски културен слој. При тоа, констатирани се остатоци од кука со траги од колци, под од набиена земја и огниште, како и керамички фрагменти од постарото железно време.⁴³

Значајно откритие на секторот “Црквиште” во текот на оваа година е констатацијата за постоење на објект со апсида, одн. ранохристијанска базилика.⁴⁴ За време на овие работи, на истиот сектор откриена е нецелосно сочувана машка портретна глава.⁴⁵ На истиот простор најден е дел од надгробна ара.⁴⁶ Овој споменик, според Вучковиќ-Тодоровиќ го виделе своевремено Хан, Димица и Вулиќ. Во текот на ископувањата на овие простори, во културните слоеви наоѓани се фрагменти од керамички садови и една добро сочувана обетка од белобрдски тип, секако прилог од растурен гроб. Особено значајно случајно откритие на овој терен во 1949 година, направено од страна на сопственикот на местото, е скелетен гроб со конструкција од камени плочи во кој се нај-

40 Во ископувањата учествувале Борис Бачиќ, кустос од Љубљана и Радоје Худоклин, конзерватор од Љубљана, Д. Вучковиќ-Тодоровиќ, 1961, 232.

41 Во ископувањата учествувале: Душанка Вучковиќ-Тодоровиќ како раководите, Нина Димчева, препаратор од Археолошкиот музеј во Скопје, Јосип Кореошец и Паола Корошец, археолози од Љубљана.

42 Д. Вучковиќ-Тодоровиќ, 1961, 232, Сл. 3.

43 Корошец Ј., 1956, 90 и н.

44 Види: В. Aleksova, 1966.

45 Д. Вучковиќ-Тодоровиќ 1961, 233, Сл. 4.

46 Ibid. Сл. 5.

дени: ситула со две рачки, мал сад со крушколика форма, еден прстенест обрач, две ногарки во вид на лавовски шепа и еден симпулум, се од бронза (Сл. 30).⁴⁷

Ископувањата изведувани во текот на 1950 година биле сконцентрирани на просторот зад варниците. Теренот, кој веќе важел како археолошки локалитет под име “Варници”, каде се простирала некропола, се покажало дека треба систематски да се истражува и да се сочува она што во тие околности можело да се сочува. Во текот на ископувањата, како последица на ерозија и обработка на земјиштето, констатирано е дека културните слоеви се измешани до таа мера, така што на исти места е наоѓана грчка керамика измешана со римска, фрагменти стакло и монети. Но, над здравицата на овој простор сочуван е праисториски слој за кој се стекнал впечаток дека е сочуван *in situ*. На просторот зад оцакот од првата варница, истата година мештанин открил гроб со два лекит-арибалоса и еден стригилис.⁴⁸

Во 1951 година ископувањата во Демир Капија добиваат систематски карактер. Сега учествуваат стручни лица од цела Југославија со група студенти. Архитект Невенка Петровиќ Спремо ги изведувала сите мерења на теренот. Главен интерес сега претставува просторот зад “Варниците”, познат во народот како “Манастир”, термин, во меѓувреме, прифатен во стручната литература. На теренот е поставена квадратна мрежа. (План на ископувања од 1951-52) Меѓутоа, ископувањата во текот на оваа година, како впрочем и претходните, покажаа дека се работи за терен со многу измешана стратиграфија. Се покажа дека насекаде се јавува грчка керамика помешана со римска. На поедини места откривани се сидови. Во квадратот VIII откриени се сидови кои формираат дел од станбен простор, со неколку оделенија, каде е пронајдено огниште. (Сл.8).

На секторот Црквеште, во текот на 1951 година, откриени се темели на граѓевина со апсида, која, како наведува Вучковиќ-Тодоровиќ ја има видено Халд и уцртано во својата скица на овој терен.⁴⁹ Во текот на ископувањата констатирано е дека се работи за тробродна црква со една апсида. При тоа, откриени се повеќе гробови, меѓутоа, во главно без прилози.

Сл. 8. Сектор Манастир, сидови од најстари објекти.
(според Н. Петровиќ).

47 Д. Вучковиќ-Тодоровиќ, 233.

48 П. Лисичар, 1958, 324, сл. 2Б, според Д.В.Тодоровиќ, 1961, 234

49 Hald, op. Cit. 55, sl. 44.

Во исто време вршени се сондажни испитувања на теренот. Насекаде се повторувала истата слика, дека целокупниот простор на Демир Капија, на трите сектори - “Варници”, “Манастир” и “Црквиште” се јавува иста слика: културните слоеви помешани, така што насекаде се јавуваат остатоци од рана антика, римскиот и словенскиот период.

Во текот на 1951 година пристапено е кон испитување на околните карпи кои го окружуваат локалитетот. Испитано е утврдувањето на брдото Рамниште каде е уочен и снимен разрушен бедем од големо утврдување. Сега е исто така откриен дел од античкиот пат со сочувани траги усечени во карпата (Сл. 6).⁵⁰

Од левата страна на Вардар посетено и истражено утврдување “Маркови кули”, утврдување со т.н. киклопски сидови. И покрај големите оштетувања на објектот сочувани биле делови од бедем и кула градени во големи квадери.⁵¹

Ископувањата изведувани во текот на 1952 година се одвивале на сите четири сектори: “Манастир”, “Црквиште”, зад првата варница и на целиот терен.. Работите ги изведувал Археолошкиот музеј во Скопје.⁵²

Ископувањата изведувани во текот на 1952 година не дале поголеми резултати. Неколку архитектонски објекти со повеќе простории откриени се на секторот “Манастир” припаѓаат на профани градби. При тоа, уочено е дека меѓу нив постои голема временска дистанца. (Види План на Демир Капија). Покрај тоа, на овој сектор откриени се 33 гроба и тоа само два римски, додека другите биле словенски. Помеѓу гробните плочи најдена е една мала камена икона на Свети Јован Теолог, секако прилог од растурен гроб.⁵³

На секторот “Црквиште” работено е на чистење на темелните делови на граѓевината со апсида, за која е наведено дека неа ја има видено и уцртано на својата скица Халд⁵⁴

На секторот “Варници” истата 1952 год. продолжено е со работа, при што се наоѓани средновековни гробови, а меѓу наодите се издвојуваат питоси. На повеќе места под секторот “Манастир”, како и поред реката Бошава вршени се сондажни испитувања. Насекаде е констатирано дека средновековните сидови се подигани врз античките.

Пред да преминеме на натамошните кампањи кои подоцна уследија, нужно би било да ги пренесеме заклучоците од ископувањата во периодот 1947-1952 година до кои има дојдено стручната екипа која ги изведувала теренските истражувања во Демир Капија.

Истражувањата имаат покажано дека праисторискиот слој лежи јасно издвоен на секторот “Варници”, додека културниот слој над него е наполно измешан со материјал од раната антика, од римскиот и словенскиот период. Натамо, констатирано е дека

⁵⁰ Петровиќ Н. 1961, 222, Сл. 7.

⁵¹ Иста, 223.

⁵² Сега е формиран координационен одбор во кој зедоа учество археолози од Југославија, под раководство на Д.В. Тодоровиќ.

⁵³ Иконата се смета за редок наод, датиран во 14 век.

⁵⁴ Hald, 55 Sl. 44.

раноантичкиот и хеленистичкиот период биле воглавно сконцентрирани на секторот “Манастир” со премин кон секторот “Варници”. Римскиот период ја има проширено територијата на населбата се до реката Бошава. Натаму, ослонувајќи се на карактерот на наодите, Д. Вучковиќ-Тодоровиќ заклучува дека Грците во голем број ја населиле месноста некаде во 5. век пр. н.е. и ја основале населбата Στενοι, која не морала да биде голема. По третата македонско-римска војна целата територија потпаѓа под римска власт, па како важно стратешко место Демир Капија била веднаш окупирана. Како последица на новите околности, образован е логор кој подоцна се развил во населба која просторно ги надминала границите на раноантичката населба. Вучковиќ-Тодоровиќ констатира дека ни под Римјаните оваа населба не се развила во позначаен град.⁵⁵

Недостигот на финансиски сретства кои Министерството за култура ги доделуваше за ископувања на Археолошкиот музеј доведе до тоа да настана значителен прекин на ископувањата во Демир Капија. Обидите на стручниот кадар во музејот, кај кој постоеше исклучителен интерес да се продолжи со истражувањата на веќе познатите пунктови во Демир Капија, дури во 1969 година уродија со плод. Но, и овој пат, загрозеноста на локалитетот го услови добивањето на финансиските сретства.

Во меѓувреме дојде до едно несекидневно откритие кое го сврте вниманието на стручните кадри во Македонија, а верувам и пошироко.

За време изградба на интернационалниот автопатот, на делницата Неготино – Гевгелија, откриени се остатоци од еден архитектонски објект и група наоди, кои се пренесени во Археолошкиот музеј во Скопје.

Локалитетот каде е откриен овој објект се наоѓа 4 км северно од Демир Капија, на точка каде новиот автопат и железничката пруга најмногу се доближуваат. Неговото откривање треба да благодари на околноста што токму на ова место е поставен пропуст за вода со потпорен сид за новиот пат. Управо оваа околност, непосредната близина на железничката пруга, беше пречка да се пристапи кон ископување на теренот и да се испита подетално објектот. При ваквата положба, единствено што можеше да се забележи, беа остатоци од два сида кои се соединуваа под прав агол. Останатиот дел од објектот е сосема разрушен пред нашето доаѓање на локалитетот. Според зборовите на присутните целиот наод е откриен на гомила помеѓу овие два сида, на простор од околу 6 кв м. При разгледувањето на теренот непосредно до објектот каде се изведуваа земјени работи, не се констатирани никакви траги од културен слој. Судејќи според ситуацијата каде објектот се јавува изолиран, можеше да се заклучи дека се работи за светилиште. Наодите кои се состоеја од три статуети и три релјефи во мермер со приказ на Диоскурите со богиња, без сомнение покажаа дека се работи за светилиште посветено на Диоскурите. (Сл. 59-62) Покрај овие најдени се околу 200 бронзни монети.⁵⁶

⁵⁵ Д.В.Тодоровиќ 1961, 267.

⁵⁶ Наодот е објавен, Соколовска В. 1974, 267-278.

Во 1969 година ископувањата во Демир Капија продолжија. Овој пат интересот беше свртен на просторот на некрополата каде и порано биле откривани гробови, но систематски ископувања не беа изведувани. Во прашање е просторот пред зградата на Заводот за рехабилитација на ментално заостанати деца, одн. бившата железничка болница и дворот што оваа зграда зафаќа. (Види План на сектор Болница). На овој сектор, условно наречен “Болница” откриен е 1959 година од страна на мештаните еден гроб (Гроб бр. 30) со интересни прилози, за кој ќе стане збор подоцна.⁵⁷ Гробовите откриени во овие две кампањи нумерирани се од спомнатиот гроб 30-50. Инаку, месното население и во денешно време повремено наидуваат на гробови при градба на куќи или други земјени работи. Земајќи ги во обзир досегашните појави од ископувањата или случајните наоди може да се констатира дека античката некропола во Демир Капија зафаќала долг појас кој се протега од секторот “Манастир” до устието на Бошава во Вардар. Меѓународниот пат кој тука поминува зафатил дел од некрополата

Во кампањата од 1972 и 1974 година продолжени се ископувањата на секторот “Болница” каде се вршени ископувања во 1969-1970 година.

Истражувањата се изведувани по систем на сонди што беше диктирано од расположивиот простор. Во текот на овие две кампањи откриени се вкупно 15 гробови (Но. 51-65). Од овие пет припаѓаат на раноантичко време, останатите на римско време.

Во непосредна близина на Демир Капија, на локалитетот “Камен” кај с. Корешница, во 1991 год. направено е заштитно ископување. Локалитетот бил загрозен со дневните ископи на варовник за потребите на претпријатието “Гранит” од Неготино. Локалитетот се наоѓа на крајниот југозападен дел од атарот на с. Корешница, под доцноримскиот рефугиум Марков Град, на левиот брег на Вардар. Тоа е терасесто зарамнет простор околу 1,5 км во должина и 100 м во ширина. Со рекогносцирања и сондажни ископувања тука се евидентирани неколку фази во користењето на овој простор од раноантичкиот и доцноримскиот период.⁵⁸ Со сондажни ископувања на овој простор откриени се елементи – делови од сувосид и керамика кои припаѓаат на објект од рано античко време. Според мислењето на истражувачите, се работи за населбински остатоци. И истражувањата на т.н. Грамади, особено на Грамада I и Грамада VIII, констатирани се елементи пак поврзани со раната антика – мноштво фрагменти од грчка, атичка керамика (хидрија, ихтии, кантароси, скифоси, арибалоси). Разнесени делови од скелет покажуваат дека тука се вршени погребувања, додека разноврсноста на керамичките фрагменти зборува дека се работи за гробни прилози. Поедини фрагменти од вазите ги датираат во крајот на 5. век пред н.е. Во најголем дел се работи за атичка монохромна, а во повеќето случаи црвенофигурална керамика.

⁵⁷ Во текот на досегашните ископувања откриено е вкупно 29 гробови. Заради поголема прегледност ние ја продолжуваме нумерацијата, така што овој гроб откриен 1959 год. Има број 30.

⁵⁸ Опис на Карпузова, Петров, 1996, 77.

Присуството на овие грамади останува неразјаснет проблем за истражувачите. Да ли се работи за сочувана традиција на погребувања под тумули, може би ќе покажат идни ископувања.

На северниот раб на истражуваниот простор откриена е архитектура која припаѓа на доцноантички хоризонт на живеење. При тоа уочени се остатоци од куќи, одн. нивни темелни партии од камен врзан со малтер.

Во близина на куќите откриени се гробови од типот цисти, сосема испразнети во минатото. Надвор од Гробот 2 најдена е монета на Аурелијан (270-275).⁵⁹ Да ли и во овој случај се работи за цисти на пајонското население од железно време и архајскиот период, користени во доцната антика, ќе можат да покажат идните истражувања.

Во секој случај, овие сондажни ископувања макар што беа од помал обем, покажаа дека на локалитетот “Камен” се одвивал интензивен живот во рамки на трајна населба паралелна и истовремена со населбата на Манастир – Пештера во Демир Капија, обете вклопени во исти политичко-етнички и културни рамки. Присуство на мноштво атичка керамика дава слика на динамично население, кое учествувало во современите токови на настаните на регионот.

⁵⁹ Исти, 86.

НАСЕЛБИ

Прашањето поврзано со населбите во Демир Капија претставува посебен проблем. Како што е веќе спомнато, денешна Демир Капија лежи врз античката и средновековната населба и некропола, околност која уште во старт ги ограничува можностите за истражувања. Од друга страна, во минатото со наслјување на градби во подоцнежните периоди уништувано е она што е претходно градено. Скромните населбински објекти од било кое време да се, биле лесно подложни на рушење при неповолни околности до кои секако доаѓало. А и времето го чинело своето. Од искуство знаеме дека некрополи-те во антиката лежеле во непосредна близина на населбите. Тргувајќи од ова сознание, можеме да очекуваме дека во близина на гробиштата треба да се бараат и самите населби. Меѓутоа, комплексот на демиркапискиот масив со својата многу значајна стратешка улога имал истовремени населби на повеќе локации, па, според истражувачите на тере-нот ќе се обидеме да презентираме една колку е можно појасна слика за овој проблем.

Ако можеме да судиме според случајните наоди на теренот, тогаш можеме да кон-статираме дека Демир Капија била населена уште во неолитско доба. Една, како што е речено, праисториска статуета чие место на наоѓање не е познато, заслужува посебно внимание. Макар што временски не е прецизно определена, таа е секако доказ дека ре-гионот пред влезот во клисурата од дамнешни времиња бил привлечен за населување.

На местото “Градина” кое се наоѓа зад секторот “Варници”, со првите ископувања на локалитетот во 1947 година, констатирани се населбински остатоци од, според истра-жувачите, праисториско време. На овој простор кој опфаќа профил долг 30 м истражена е површина од 120 кв м констатирани се сигурни траги од кука. На длабочина од 2,70 м откриено е огниште со овална форма. На длабочина од 3,40 м откриени се дупки за кол-ци вкопани во здравица, кои без сомнение припаѓале на станбен објект. Огништето кое лежело нешто повисоко, како и под од набиена земја проследени се со фрагменти од куќен леп изработен од земја помешана со плева. При тоа констатирано е дека куќата била уништена во пожар.⁶⁰ Фрагменти од керамички садови најдени во слојот околу огништето и во куќата припаѓаат на керамиката од постарото железно време. Како што објаснува Ј. Корошец, кој ги изведувал истражувањата, таа керамика по ништо не се разликувала од керамиката од градините во Босна и Херцеговина. Помеѓу керамичките форми застапени се длабоки паници во разни варијанти, бачvasti лонци со пластично ребро, питоси и др. Попрецизно датирање на оваа керамика би било од голема корист за нејзино временско усогласување со некрополата која е случајно откриена.⁶¹ Опис на

⁶⁰ Опширен опис на ископувањата кај Корошец 1956, 91 и н.

⁶¹ Корошец Ј. 1956, 103.

гробовите ќе биде даден во поглавјето “Некрополи”. Тука само напоменуваме дека во еден од гробовите најдена е бронзена фибула (Сл. 29) во форма на очила.⁶²

Уште една некропола откриена 1947 година лежи на патот кој од Демир Капија оди во правец на електричната централа “Дошница” во атарот на Будур Чифлик. Тамо е откриен детски гроб во кој е најдена голема бронзена еднопетлеста фибула со две задебелувања на лакот. (Сл. 26) Фибулата припаѓа на т. н. “Либурнски тип”, како што се смета доспеана е кај нас со вториот бран на Егејската ? преселба, некаде во 11-10 век пр. н.е.⁶³ И на овој простор откривани се населбински остатоци.

Наодите во наведените гробови се сигурен доказ дека регионот на Демир Капија, прецизно просторот непосредно пред влезот во клисурата, како и атарот на Будур Чифлик биле населени во доцното бронзено и раното железно време. Во отсуство на систематски ископувања од поширок обем можеме да претпоставиме дека се работи за помали населби од разбиен тип, какви што се констатирани и на други локалитети во Повардарјето во ова време.⁶⁴ Без оглед на отсуството на пообемни ископувања може да се констатира дека во доцното бронзено време Демир Капија ги примила првите доселеници кои перманентно ќе се населат во регионот. Всушност, ваква слика даваат населбите во Повардарјето, меѓу кои би требало да се спомнат Кастанас, Вардарски Рид, Исар- Марвинци, како и населбите во Стоби и Уланци, северно од Демир Капија. Со други зборови, Повардарјето дава слика на едновременно населување на популација во еден бран, со исти карактеристики во материјалната култура.

Со изградбата на патот од десната страна на Вардар кој водел кон влезот во клисурата, на секторот “Варници” зафатен е дел од раноантичката некропола. Во таа прилика исфрлени се на површина бројни грчки сликани вази, претежно сочувани во фрагменти.⁶⁵ Грчки сликани, во голем дел атички вази во стил на црвени фигури, беа тогаш непознати археолошки наоди на територијата на Македонија и тогашна Југославија. Бројноста на овој вид наоди отвори ново поглавје во размислувањата за периодот на кој таа керамика припаѓа и значењето од нејното присуство во Демир Капија. Стануваше се појасно дека оваа појава треба да се објасни со доселување на имигранти од егејските простори, вклучувајќи ги и граѓаните на Атина. Како појдовен аргумент за оваа идеја беше присуството на бели лекити во едно погребување, околност позната во антиката како појава практикувана од атињани во погребниот ритуал.⁶⁶ Тогаш е изне-

⁶² Митревски Д. 1997, 291, 292, со цртежи на наодите датирани во 7. Век пред не.е.

⁶³ Митревски Д. 1997, 291 со цртежи на наодите.

⁶⁴ Krstevski C. Jakimovski A. 2010; Sokolovska V. 2011, <http://porta-archaeologica.com>.

⁶⁵ Овие наоди прибрани се од колекционер од Прилеп, подоцна откупени за Археолошки музеј во Скопје, Д.В. Тодоровиќ 1961

⁶⁶ Д.В. Тодоровиќ 1961, 231, 267.

сена идејата дека доселениците од југот, населувајќи се во Демир Капија формирале своја колонија која тие ја нарекле Στεναι.⁶⁷

Ова доселување се јавува како последица на интересот за користење на рудните ресурси во регионот и тоа управо се случува во времето кога датираат најстарите примероци од демиркаписката керамика. Отиснување на Грци кон внатрешноста на Балканот во потрага по рудни лежишта се јавува како резултат на економските проблеми во кои грчкиот југ запаѓа по Пелопонеските војни. Тогаш многу Атињани, занаетчии и трговци, но и обикновено население, во потрага по подобри животни услови се сели на егејското крајбрежје или внатрешноста на Балканот. Олово-сребрени жили во регионот и златоносен песок во Дошница секако го привлечеле вниманието на доселениците. Изразит пример е оснивање на Дамастион од иселеници - избеглици од Менде и Егина далеку на север на илирска територија кај рудниците сребро, како што известува Страбон.⁶⁸ Оваа појава веќе јасно се уочува и во не многу одалечената населба расположена на Исарот кај с. Марвинци, каде лежат остатоци од пајонскиот град Добер. Мноштво грчка керамика, монохромна или сликана, воглавно од атички исход, откривана е во погребувањата, како и во раноантичките слоеви на акрополата. Тоа е јасна појава која може да се објасни само со новодојденци кои во новото окружување се служеле со керамиката од нивните матични области. Вакво доселување изгледа трае и во текот на следните векови, одн. во 4. - 2. пред н.е. Би било пожелно, на ова место, да се спомне дека во Демир Капија до сега не е најдена керамика во стил на црни фигури, меѓутоа во Исар-Марвинци најдени се лекити украсени во овој стил. Од друга страна, гробницата на пајонскиот висок чиновник (?) откриена во Корешница, содржи пехари на висока нога кои се сигурно датирани во 6. век пред н.е. И шлемот од тоа време, а и кратерот е секако од истото време. Значи, на овие простори не била непозната атичката керамика во архајскиот период. Но тоа е поединечен случај и се работи за висок ранг на личност во пајонскиот естаблишмент. Во Демир Капија, како и на Исар-Марвинци (Доберос), сега се работи за обични граѓани кои се населиле тука и ги користеле предметите од својата матична област.

Некрополата од ова време во Демир Капија го зафаќа просторот веднаш зад варниците и се протега кон потегот “Манастир”. Населбата на која и припаѓа оваа некропола се наоѓала над месноста “Манастир”, на сртот Пештера, каде новодојдените се настаниле оснивајќи своја колонија.⁶⁹ Од ова се сочувани траги, ископувања не се вршени, но повеќе елементи одат во прилог на вакво размислување. Иако гробните прилози од раната антика навестуваат повисок степен на економска моќ (скапа атичка керамика,

⁶⁷ Иста, 267.

⁶⁸ За убикацијата на Дамастион види, Соколовска В. 1990, 9-30, каде таа се определува за Mun. D.D. кај Сочаница како положај на Дамастион.

⁶⁹ Микулчиќ И. 1999, 179.

бронзени садови, златен и сребрен накит во висока техничка и уметничка изведба), населбинските траги одразуваат скромно живеење. Адекватна слика дава и населбата на Исар-Марвинци кај Валандово, одалачена 29 км југоисточно од демиркаписката клисура. Тука населбата е лоцирана на акрополата, највисокото плато погодно за живот, која сега се оградува со одбранбен сид, а некрополата се протега низ пространите падини. Демиркаписката раноантичка населба има сличен положај. Нејната некропола се шири до устието на Бошава, користена и во текот на хеленистичкото време.

На спротивниот, лев брег на Вардар, И. Микулчиќ ја лоцира населбата на домашното, пајонско население, кое под притисок на новодојдените се повлекло на карпата Марков Град, каде зарамнетото плато давало можност за формирање на населба. При тоа, подигнати се заштитни сидови на делови кои се попростапни и две помали тврдини поставени на сртот Јуручки Камен како заштита. Монетите на Аиге (520-480), (Сл. 9) на Теутај (430-400?) (Сл. 12) и градот Акант, 5. век пред н.е. се најстари наоѓа на овој простор.⁷⁰

Потребно би било на ова место да се осврнеме на една појава која колку ми е мене познато, не е коментирана до сега. Се работи за присуство на сива локално произведувана керамика која има грчки форми. Да споменеме некои: Мошне често се јавува хидријата, потоа кантароси, скифоси, паници во разни димензии и други. Одамна имам забележано дека на Исар-Марвинци изразито недостасува сивата керамика. Заправо, таа се јавува исклучително ретко. Во Демир Капија, на раноантичката некропола, исто така. Оваа појава бара свое објаснување со оглед на тоа, што не многу одалечениот локалитет Градиште-Неготино, каде се лоцира Антигонеја, сивата керамика се јавува во големи количини. Се чини дека новодојдените јужни колонисти не биле наклонети да ја користат, а особено да ја приложуваат во гробовите. Колку се оди натаму кон север, на локалитетите се јавува во големи количини. Тоа се случува на Кнежје кај Св. Николе, а на Градиштата во околината на Скопје, тоа е редовна појава.

Во римско време населбинскиот простор добива големи размери со тоа што се шири кон Будур Чифлик. Ни на овие простори ископувања не се вршени, но останува впечаток за знатно голема населба во римско време. Траги од населување се среќаваат при секаков вид земјани работи. На патот кон Дошница откриен е од страна на Германците за време на воените операции 1916 година водовод во должина од околу 20 м. На просторот што го зафаќа дворното место на Болницата најдени се столбови и други архитектонски делови од објект – храм или светилиште. Неговата точна позиција не беше можно да се утврди. Керамиката која се јавува со секаков вид земјени работи е изразито скромна.

⁷⁰ Микулчиќ И. 1999, 179 и н., Карпузова, Петров 1996.

Некрополата во римско време зафаќа голем простор. Всушност, треба да се смета со повеќе некрополи од исто време лоцирани на повеќе места. На просторот на раноантичката и хеленистичката некропола - “Варници” и “Болница”, констатирано е сочувување во римско доба со гробови од 2. - 4. век. На потегот кон устието на Бошава откриени се гробови од римско време, што значи дека колонистите атињани ја напуштиле оваа некропола, а повторно се населило домашно население кое не чувствувало потреба да ги почитува старите гробишта.⁷¹

На просторот кај Будур Чифлик исто така се откриени гробови од римско време, кои веројатно припаѓале на домашно население. На ова време припаѓа еден машки портрет од средината на 3. век, како и еден гробен наод - златна гривна со аметист и гагат, што значи дека, и покрај скромните архитектонски објекти од кои се сочувани траги, се гледа имало угледни луѓе кои биле во состојба да поседуваат вакви скапи предмети.

⁷¹ Соколовска В. 1974, 267-278; Микулчиќ Г. 2005, 107.

СВЕТИЛИШТА

Светилиште на Диоскурите

Четири километри северно од Демир Капија, при изградбата на автопатот на делницата Неготино - Демир Капија во 1959 година откриени се остатоци од објект воедно со група наоди за кој се успостави дека претставува светилиште посветено на Диоскурите. Објектот е откриен при поставување на пропуст за вода со потпорен сид заради непосредната близина на железничката пруга, околност која оневозможуваше да се обави ископување и испитување на околниот простор. Како што напомниме во уводот, сочуван беше само агол од објектот, во должина од 2 м во двата правци. Останатиот дел од објектот беше сосема разрушен пред нашето доаѓање на локалитетот. Наодите откриени, според очевидците, сместени биле помеѓу овие два сида, приближно на простор од околу 6 кв м. Околниот простор каде беа изведувани земјени работи не содржеше никакви археолошки наоди, тоа беше потполно стерилан терен без било какви материјални остатоци. Судејки по осаменоста на објектот можеше да се заклучи дека се работи за светилиште, а предметите кои се тука откриени покажаа дека се работи за светилиште посветено на Диоскурите. Наодот се состои од статуарна група на богинка придружена од Диоскурите, три релјефни плочи со претстава на Тријадата, (Сл. 59-62) еден фрагментиран стаклен сад и околу 200 бронзени монети, знатно кородирани.⁷²

Присуството на светилиште посветено на Диоскурите во Демир Капија има посебно значење. Синовите на Зевс и Леда, браќата Кастор и Полидеук, во хеленската митологија се јавуваат како заштитници на морепловците (Τηροισ Σοτερσιν), со симболи – звезда утринска и вечерна (πηοσπηροο) со што им се припишува улога на носители на светлоста. Прикажувани секогаш заедно тие симболизираат братска љубов и пријателство. Се смета дека нивниот култ се појавил во критско-микенскиот круг, па како таков во прво време распространет е на Пелопонез. Подоцна се шири низ просторот на Егејската област. Како заштитници на морепловците Диоскурите се почитувани во приморските градови. Покрај самата Грција и Егејските острови, нивниот култ е посведочен во градовите Томи и Одесос на Црно море, како и во северна Африка и Мала Азија. Во 484 година пред н.е. нивниот култ е воведен во Рим, каде им е подигнат храм. Светилиштето на Диоскурите во Демир Капија, лоцирано длабоко во континентот, може да се објасни со фактот што култот на овие божества, макар што е знатно одалечен од морското крајбрежје, сепак останува во срцето на речните долини.⁷³ Научниците кои се бават со прашања од овој домен констатирале дека култот на Диоскурите изедначен е со култот на Кабирите, самотрачки божества, раширен во областа на северна Егеја.

⁷² Соколовска в. 1974, 267-278.

⁷³ Chapoutier, 1936, 101.

Заради важноста на ова откритие, потребно би било и во оваа прилика да се осврнеме на наодите од овој вид во Р. Македонија.

Од с. Троекрсти потекнува еден жртвеник на кој се претставени Диоскурите без присуство на богињата.⁷⁴ Во Битола е најдена една релјефна икона, каде богињата е идентификувана со Епона.⁷⁵ Од Крушевјане покрај Тријадата содржи посвета $\Theta\eta\epsilon\omicron\iota\varsigma \Sigma\omicron\tau\epsilon\rho\zeta\iota\nu$.⁷⁶ Познат е и еден пример откриен во Стоби⁷⁷ како и релјефната икона од Живоино проследена со натпис, мошне коментиран во археолошката наука.⁷⁸ Еден релјеф од Неготино, од кој е сочувана долната половина со претстава на Тријадата, објавен е од Битракова Грозданова.⁷⁹ Една ара од Куманово содржи претстава на Диоскурите како стојат поред своите коњи, без присуство на богинката.

Како што може да се забележи, дел од спомениците се најдени во Битолско-прилепскиот регион, околност која зборува дека култот на Диоскурите бил почитуван во краишта кои рано потпаднале под хеленско влијание. На ваков заклучок се надоврзуваат наодите од Повардарјето, кои од своја страна го навестуваат продорот на овој култ од Егеја преку долината на Вардар кон север. Покрај спомениците во Демир Капија, Неготино и релјефот од Стоби, како најсеверен наод со претстава на Диоскурите е мермерната ара од Куманово.⁸⁰ И во нашиот случај се потврдува констатацијата исказана одамна дека Митра го навестува Рим, а Диоскурите, Грција.⁸¹ Од друга страна, ритуалот изведувач при свеченостите на нив посветени, при што тие се јавуваат како заштитници на коњаниците и морепловците, ги сврстуваат Диоскурите во хеленската митологија како заштитници на мажите. Дародавецот МАКΕΤΙΑΝΟС, запишан на еден од нашите релјефни споменици во Демир Капија, може би треба да се сфати како потврда на тезата. Жените немале никаков удел во нивниот култ.⁸²

Датирањето на светилиштето во Демир Капија претставува посебен проблем. Присуството на околу 200 парчиња монети, сите крајно кородирани, меѓу кои се издвојуваат автономни изданија без име на владетели, ковани околу 185-168 (одн. 187/6-168/7), како и монети на Амфиполис и Тесалоника, ковани во истото време. Тоа значи дека светилиштето ја имало таа улога уште во 2. век пред н.е. Спомениците на Тријадата во тоа време не се осмелив да ги датирам во истиот период на кој припаѓаат и монетите. Аналогите на кои се ослонував ме упатуваа на 2 век од н.е. како време во кое настанале. Во меѓувреме, нови наоди и нови сознанија ме натераа да го изменам мислењето и дојдам до заклучок дека статуарната група на Тријадата и релјефните претстави се од

⁷⁴ Вулиќ Н. Споменик 71, но. 493.

⁷⁵ Исто, но. 30.

⁷⁶ Исто, 158, но. 407.

⁷⁷ Chapoutier, 1936, no. 61.

⁷⁸ Вулиќ Н. Споменик 75, 13, но. 20, Споменик 77, 75, но. 9; Лисичар П. 1958, 305 и н.

⁷⁹ Битракова Грозданова В. 1999, 236, сл. 5.

⁸⁰ За иконографијата на Тријадата и стилската анализа на претставите откриени во Р. Македонија, види Соколовска В. 1974 и Битракова Грозданова В. 1999.

⁸¹ Chapoutier 1936, 101.

⁸² Срејовиќ Д., Цермановиќ А. 1979, 120.

знатно постаро време, одн. дека се современи со депото монети.⁸³ Тоа што сите три релјефни претстави како и групата во тркалезна пластика, стилски се разликуваат, не треба да збунува. Сите се изработени од разни мајстори. Може да постои извесна временска разлика меѓу нив, но тоа не го менува нивното датирање во 2. век пред н.е.

Што се однесува до присуството на светилиште посветено на Диоскурите кај Демир Капија, и овој проблем бара извесен коментар. Времето кога е светилиштето подигнато - прва половина на 2. век пред н.е. - е период кога пајонската Демир Капија веќе одамна се наоѓа во рамките на Македонија. Светилиште посветено на хеленски божества покажува прифаќање на религиските сфаќања и потребите на населението за одржување на култот. Да ли подигање на светилиштето е резултат на хеленизацијата на пајонскиот простор во хеленистичко време што треба да се очекува или тоа било подигнато за потребите на доселениците од југот кои се присутни на овие простори уште од времето на раната антика, тоа се прашања на кои би требало да одговори современата археолошка наука. Познато е дека Филип V ги населил градовите вдоль реката Вардар кои биле пред тоа осиромашени, особено со упадот на Келтите на нивниот пат кон југ. Оваа појава особено е изразена во Стоби.

Со сличен проблем се судираме и со присуството на

Пештерно светилиште кај Дрен

Северно од Дрен, оддалечен од Демир Капија околу 20 км воздушна линија, се наоѓа месноста Горни Змеовец.⁸⁴ Во една пештера, која всушност го претставува локалитетот, откриени се во 70-десетите години од минатиот век теракоти околу 300 парчиња на број. Локалитетот го посетиле и истражувале Зоран Георгиев, Иван Микулчиќ и Виктор Лилчиќ и при тоа констатирале дека се работи за светилиште. Дел од материјалот прибран од пештерата се наоѓа во Спелеолошкото друштво “Пеони”, дел во збирката на Филозофскиот факултет и една група во Одделот за Археологија при Музејот на Македонија, (Сл. 55).⁸⁵

Ова пештерно светилиште, според В. Лилчиќ “влезот во подземниот свет за античките жители на регионот”, редок пример на свето место во антиката кај нас, остана недоволно проучено и објаснето. Според Битракова Грозданова, која има објавено дел од наодите, светилиштето е посветено првенствено на Афродита. Со анализа на расположивиот материјал таа доаѓа до заклучок дека тука е лоцирано свето место, *locus sanctus*, посветено на богињата Афротита, но и на други женски божества: Атина, Деметра, Кора. Во бројните претстави на женски божества, меѓу кои нема повторување на исти претстави, одн. исти калапи, таа ја уочува Афродита како најчеста претстава на

⁸³ Оваа корекција ја направив уште со објавувањето на мојот труд, Соколовска 2006 објавен во *Folia Archaeologica Balkanica*, посветена на В. Битракова Грозданова, 168, заб. 15.

⁸⁴ Според Лилчиќ В. 2008, 12, тоа е кота 625.

⁸⁵ Локалитетот не е целосно проучен, а археолошките наоди се делумно публикувани, види Битракова Грозданова В. 1987, 138 и н. Истата 1999, 188, 204 и н. Сл. 6-9.

божество застапено меѓу даровите приложени во светилиштето, на што упатуваат претставите на т.н. Хиеродули, седната гола женска фигура, без стол, како и фигури на Ероси. Овие пак, поставувани се како дарови во гробови заедно со теракотни претстави на Афродита. Ослојувајќи се на стилската анализа на теракотите и аналогиите од големите хеленски центри познати по производство на теракоти, Битракова доаѓа до заклучок дека припаѓаат на 2. век пред н.е. Инаку, теракоти на Афродита изразито се присутни во погребувањата во Стоби од Августово време.⁸⁶

Сепак, се наметнуваат прашања за кои би било пожелно да се најдат одговори: Во кое својство Афродита е почитувана во светилиштето во Дрен? Зашто баш на Афродита да биде посветено едно светилиште далеку од градска населба? Каква врска има ова пештерно светилиште со критските светилишта за кои знаеме дека се лоцирани на планинските врвови? Каква е врска на светилиштето во Дрен со светилиштето на Клепа во заднината на Велес, за кое знаеме дека е посветено на Аполон? Постои ли некаква врска меѓу светилиштата во Дрен и на Клепа, со ранобронзанодобското светилиште кај Пелинце, за кое Валерија Фол вели дека тука е сочувана најархаична форма на ритуали?⁸⁷ Без оглед на големата временска дистанца помеѓу овие, се наметнува констатација која би требало да биде поткрепена со извесни докази. Но како и да е, би можеле да додадеме дека светилиштето на Диоскурите подигнато како посебен архитектонски објект во зрелата класична, одн. хеленистичка средина, е предодредено како култно место каде своите религиозни чувства ги изразуваат мажите, додека во Дрен верскиот ритуал го обавувале жени.

⁸⁶ Истата 206; J. Wiseman-Gj. Mano Zissi, AJA 76, (1972), 413-415.

⁸⁷ Фол В. 2005, 215-228.

НЕКРОПОЛИ

Некрополите во Демир Капија претставуваат посебен проблем. Ако зборувате со некого од месното население ќе ви кажат дека цела Демир Капија лежи врз гробишта. Археолозите до сега успеале да уочат концентрација на гробови на поедини места како што се веќе спомнатите локалитети “Манастир”, “Црквиште”, “Болница”, патот кон Дошница, но и во внатрешноста на Демир Капија во атарот на Будур Чифлик. При градење на приватни куќи мештаните често наидуваат на гробови. Гробови се откривани и на просторот опфатен со стопанството на виноградинарските плантажи. На спротивната, лева страна на Вардар, во подножјето на Марков град, констатирано е сочувување, под “грамади” како што е кажано.⁸⁸ Распоредени по изохипсата на теренот, тука се констатирани 66 камени грамади со пречник од 5-10 м. и вис. од 1,5-2,5 м. Нивното истражување не уродило со плод заради нивна дамнешна оштетеност, сем што е констатирано дека се работи за погребувања. Уочена е нивната конструкција од камена кружна или елипсовидна основа и нафрлан камен со констатација дека се работи за погребувања. Сето е проследено со фрагменти од керамика од груба рачно работена до фина грчка керамика во фрагменти. Општ е впечатокот дека се оштетени уште во антиката.

Заради ваквата ситуација принудени сме во натамошното излагање да ги презентираме поединечните гробови откривани на повеќе локации и заради подобра прегледност да се држиме до нумерацијата која е уште тогаш воспоставена.

Гроб 1

По времето на откривањето и по своето значење, Гроб 1 доаѓа на прво место. Откриен е при копање темели за зградата на бившата железничка болница во 1936 г. Вака го започнува описот на првиот гроб во Демир Капија Душанка Вучковиќ Тодоровиќ за кој се сочувани информации. По раскажувањето на очевидците гробот бил сограден од камени плочи. Големината и ориентацијата не се познати. Единствено се знае дека содржел прилози, меѓу кои се истакнувале златни обетки во чунеста, одн. полумесечеста форма. Макар што овие обетки се изгубени, според описот на С. Радојчиќ, кој своевремено имал прилика да ги види, Д. Вучковиќ вели: “Според скицата која Радојчиќ ја направил, јасно се гледа дека на нежна карика се држи полу месечестиот долен дел на обетката со релјефни украси на палмети на надворешната површина. Лучниот отвор на лукулата исполнет е со претстава на борба на петли. На горната ивица на лукулата е крилата сфинга. На местото кај копчата се наоѓа глава на лав. За други дарови не се сочувани податоци. Време: 5./4. век пред н.е.

Д.В.Т. 1961, 238, Гроб 1.

⁸⁸ Карпузова, Петров, 1996, 82, цртеж 2.

Гроб 2

Откриен е во 1948 г. за време на ископувањата. Се наоѓал во профилот зад првата варница. Тука се наоѓал во земја вкопан скелетен гроб на длабочина од 2.10 м. Во гробот е најден:

- Црно фирнисиран скифос со оштетена рачка.

Време: ран 4. век пред н.е.

Д.В.Т. 1961, 238, Сл. 65.

Гроб 3

Откриен е во дворот на С. Ефремов во 1949 год. Ориентацијата и димензиите не се познати. Се знае дека бил сограден од камени плочи и дека содржел скелет. Во гробот се најдени следните прилози: (Сл. 30а-е)

- Бронзена ситула
- Бронзен топчест сад
- Бронзен топчест сад
- Бронзен мешест сад за парфем
- Бронзена ногарка во форма на лавовска шепа
- Бронзена лажица – симпулум.

Време: Доцен 5. век пред н.е.

Д.В.Т. 1961, Сл. 16 – 20.

Гроб 4

И ова е случаен наод од 1949 год. Откриен е во профилот зад првата варница и испразнет од страна на мештаните. Според информациите добиени од страна на наоѓачите, тоа бил скелетен гроб укопан директно на земја. Најдени биле:

- Два лекит арибалоса
- Бронзен стригилис. (објавен од Лисичар).

Гроб 5

Откриен 1950 година за време на ископувањата. Се работи за гроб со кремирани покојници. Должина 3.12 м. шир. 0.90. Ориентација северозапад-југоисток. Прилози: (Основа на гроб, Сл. 38а)

- Три урни
- Два бели лекити
- Четири лекит-арибалоси
- Еден киликс,
- Делови од бодеж
- Сребрен прстен
- Две перли

- Една обетка.

Време: доцен 5. век пред н.е. Наодот е објавен: Д.В.Т. 1958-1959, 281 и н.; Д.В.Т. 1961, 240.

Гроб 6

Откриен 1950 год. На секторот Варници. Сочува е дел од гроб формиран од камени плочи. Остатоци од спалување. Прилог:

- Еден лекит-арибалос.

Време крај на 5. век пред н.е.

Д.В.Т. 1961, 240.

Гроб 7

Откриен во кв. XVII 1950 г. На длабочина од 1.33 м откриен е дел од гроб исполнет со гараж и пепел, животински и рибји коски. На потесната страна од гробот, врз дното кое се состои од камена плоча најдени се прилози:

- Еден антропоморфен лекит-арибалос

- Мала фирнисирана плитка здела.

Време: Доцен 5. век пред н.е.

Д.В.Т. 1961, 240.

Гроб 8

Детски скелетен гроб, делумно сочуван. Граден од камен, ориентација југоисток-северозапад. Откриен во 1950 год. Во кв. XX. Сочувана должина 1.10 м, ширина 0,30 м. Прилози:

- Ојнохоа со сисак од сива глина

- Фрагментирана плитка здела

- Бронзена копча кај главата.

Д.В.Т. 1961, 240.

Гроб 9

Откриен на сектор Манастир во 1951 г. во кв. XXX. Укопан во здравица. Подоцна врз него подигнат е сид кој го преполовил. Најдени се само парчиња коски и фрагменти од грчки вази. Од собраните фрагменти составен е делумно црвенофигурален скифос.

Време: Ран 4. век пред н.е.

Гроб 10

Откриен 1952 г. на сектор Варници. Најдени грчки вази.

Д.В.Т. 1961, 240.

Гроб 11

Откриен 1952 г. на сектор Варници, Најдени грчки вази.

Д.В.Т 1961, 240.

Изложените гробови од 1-11 групирани се од страна на Д.В.Т. Како постара група гробови, кои таа ги датира во 5. одн. првата половина на 4. век пред н.е. Следната група гробови припаѓаат на римско време според групирањето на Д.В.Т. Нумерирани се од 1-14, со тоа што се додадени и група под наслов “Други гробови”. Како што напомниме во уводот на поглавјето “Некрополи”, заради целисходност и појасна претстава за состојбата со откриените гробови воопшто во Демир Капија, продолжуваме со наша нумерација, така што римскиот гроб 1 кај Д.В.Т. Кај нас добива број 12. Оваа група гробови откриена е во 1947 г. вдоль патот трасиран кон електричната централа “Дошница”. При овие земјени работи уништени се многу гробови. Испитани се гробовите кои биле видливи и делумно оштетени.

Гроб 12

Забележан е на теренот преку делови од камените плочи видливи на ивицата на патот. Должина 1.90, шир. 0.90, длабок 0.90 м. Сограден од камени плочи. Дното е делумно поплочано со 2,5 цм дебели мермерни плочи и малку цигли поврзани со малтер. Северниот дел на гробот бил покриен со камена плоча широка 83 цм а дебелина 18 цм. Плочата била вдлабната од внатрешната страна па наликувала на капак од саркофаг. Останатиот дел од гробот бил покривен со две дебели камени плочи. Во внатрешноста, исполнета со земја, ништо не е најдено. Надвор од гробот најдена е една амфора со висина 45 цм.

Кај Д.В.Т. 1961, 240, Гроб 1.

Гроб 13

Откриен на спротивната страна на патот. Должина 1.55 м широк 0.45 м висок 0.30 м. Ориентација југоисток-северозапад. Покриен со керамички плочи. Покојникот е спален. Прилози:

- Сад со една рачка, чаша
- Лампа
- Мешест сад со втиснати орнаменти
- Железен клинец

Кај Д.В.Т. 1961, 241, Гроб 2.

Гроб 14

Непосредно до претходниот. Ориентација исток-запад. Сочуван во должина од 0.88 м, ширина 0.48, висина 0.30 м. Прилози:

- Делови од пет керамички слабо печени садови
- Една керамичка лампа скршена на два дела
- 30 железни клинци со дебела испупчена глава.

На дното на гробот лежел дебел слој гар, пепел и нагорени коски. Под овој слој се наишло на овална по форма дупка, длабока 15 цм. Исполнета со јаглен и калцинисани коски. Под него запечена земја. Според количината на гарежот и коските се заклучува дека биле спалени повеќе покојници.

Д.В.Т. 1961, 241, Гроб 3.

Гроб 15

Два метри западно од овие откопан е уште еден гроб сличен на претходниот. Иста ориентација, граден на ист начин. Сочувана должина 1.20, ширина 0.60, висина 0.20 м. Делумно во гробот, делумно надвор од него најдени се фрагменти од керамички садови, сите од слабо печена глина. Дното е нагорена земја врз која се најдени јаглен и коски.

Д.В.Т. 1961, 241, Гроб 4.

Гроб 16

Откриен во близина на претходниот, одалечен 30 см. Припаѓа на ист тип. Правец југоисток-северозапад. На северозападната страна, во гробот и надвор најдени се фрагменти од 9 различни садови и една мала лампа без орнаменти, како и два клинци. Во североисточниот дел најдена е уште една лампа од сива глина со орнамент на дискот. На југоисточниот дел најден е дел од стаклен сад со пластични линеарни орнаменти. На дното се остатоци од гар, пепел и нагорени коски. Покриен со керамидни плочи.

Д.В.Т. 1961, 241, Гроб 5.

Гроб 17

При ископувањата на третиот и четвртиот гроб се наишло на под нив на уште еден гроб. Бил сидан од слабо печени цигли. Лежел во правец исток-запад. Покриен со три камени плочи. Внатрешни димензии: должина 1.63, ширина 0.34 м длабок 0.48 м. Во внатрешноста исполнета со земја, јагленисано дрво и нагорени коски од лобањата. Неколку фрагменти римска керамика.

Д.В.Т. 1961, 242, Гроб 6.

Гроб 18

На јужната ивица на патот откриен е уште еден гроб, многу оштетен. Најдени се фрагменти од неколку керамички садови од мошне лош квалитет.

Д.В.Т. 1961, 242, Гроб 7.

Гроб 19

Ориентација исток-запад, сочувана должина 1.10, ширина 0.45. Формиран од камен врзан со малтер. На дното сочувани траги од горење. Прилози:

- Делови од седум керамички садови
 - Лампа со претстава на грозд со лисја на дискот Д.В.Т. 1961, сл. 23
 - Седум железни клинци различна должина.
 - Една монета, нечитлива.
- Д.В.Т.1961, 242, Гроб 8.

Гроб 20

Се наоѓал непосредно до претходниот, во исти смер. Сочувана должина 1.10, ширина 0.60 м. Покривот претходно разнесен. На дното се најдени:

- повеќе фрагменти од керамички садови
- една бронзена монета, напoлно оштетена.

Д.В.Т. 1961, 242, Гроб 9.

Гроб 21

Гроб 10. Сочувани само неколку цигли од гроб со ориентација север-југ. Во внатрешноста гар и пепел и фрагменти керамика и сива лампа.

Д.В.Т. 1961, 242, Гроб 10.

Гроб 22

Лежел на исто ниво како претходниот И во ист смер. Должина 1.70 м. На дното две керамидени плочи. Наоди:

- Железни клинци
- Повеќе фрагменти од керамички садови
- Дел од стаклена чаша.

Д.В.Т. 1961, 242, Гроб 11.

Гроб 23

Северно од патот, на одалеченост од 30 м од железничката пруга, констатиран е гроб напoлно оштетен. Во гробот се наоѓал гар и пепел. Прилози: неколку фрагменти од римска керамика и еден железен клинец долг 3 цм.

Д.В.Т. 1961, 242, Гроб 12.

Гроб 24

На јужната страна на патот најден е уште еден мошне оштетен гроб, ориентиран во правец исток-запад. Сочувани неколку коски. Трагови од горење не се забележани, што значи дека се работи за инхумација. Наоди нема.

Д.В.Т. 1961, 242, Гроб 13

Гроб 25

Гроб. 14. Сочуван само остаток од гробот во должина од 51 цм. Ориентација исток-запад. Пепел, јаглен и нагорени коски. Прилог:

- Еден сад, неоштетен од слабо печена глина.
- Д.В.Т. 1961, 242, Гроб 14.

Гроб 26

Гробот не е нумериран. Откриен е 1951 во оворена состојба, недалеку од Варниците. Граден од камени плочи со ориентација исток-запад. Скелетен гроб. Долж 1.65, шир. 0,58, вис. 0.45 м. Скелет на одрастен човек, испреметан. Прилози:

- Сребрен украс со калеместа форма лево од главата
 - Шест гранулирани бобици,
 - Сребрен прстен во десната испружена рака
 - Две перли во пределот на стомакот
 - Монета на Каракала поред гробот.
- Д.В.Т. 1961, 243.

Гроб 27

Гробот не е нумериран.

Гроб 28

Откриен 1947 на река Дошница до една воденица од страна на работници. Се работи за гробница со ориентација север-југ, сидана од камени плочи дебели 8-10 цм со 4 цм дебел слој малтер со кој внатрешноста била облепена. (Д.В.Т. 1961. Сл. 25). Врз малтерот облепени се углачани плочи од бел мермер. Отворот на гробницата изнесува 192x66x64 цм. Гробницата била покриена со само една плоча од обикновен камен дебел 4 цм. Прилозите најдени од страна на работниците предадени се на Археолошкиот музеј во Скопје:

- Дел од нараквица од злато и гагат
 - Нараквица од гагат
 - Сребрена кутија со капаче
 - Чинија од сребро
 - Три стаклени амфорисци
- Д.В.Т. 1961, 243. Сл. 26 и 27.

Гроб 29

Откриен во исто време кога и претходниот на сектор Манастир. Бил видлив на површината на теренот. Скелетен гроб од камени плочи исток-запад, дол 2 м. шир. 0.70 м, длабок 0.40. Дно од даски. Внатре нешто римска керамика случајо доспеана, Дарови немало.

Д.В.Т. 1961, 244, Сл.28

Во 1969 година, по еден долг прекин, во Демир Капија се продолжи со ископувањата на секторот од некрополата каде се истражувало во претходниот период. И овие ископувања имаа предимно заштитен карактер, заради изградба на административна зграда пред Заводот за ментално заостанати деца (некогашната железничка болница). Кога стручната екипа пристигна на терен, поголем дел од темелите беа веќе ископани. На поедини места со копањето беше стигнато до нивото на гобовите, со што беше овозможено да се пристапи кон нивното откривање.

Гроб 30

Откриен е 1959 година во дворот на некогашната железничка болница. Поблиски податоци не ни се познати. Наодите ги прибрал тогашниот чувар на зградата, а подоцна, за време на нашите ископувања ги предаде на стручната екипа која во моментот вршеше ископувања. Во гробот биле најдени: (Сл.31)

- Бронзена лампа,
- Дел од топчеста златна перла,
- Дел од топчесто стаклено шише, унгвентариум,
- Мермерен тркалезен сад - мортариум,
- Мермерен толчник,
- Парче златен лим
- Бронзен ланец.
- Време 1. век
- Соколовска В. 1973-1974, Т. IV , 1-5..

Гроб 31

Беше забележлив на теренот пред почетокот на ископувањата. Граден е од камени плочи укупани вертикално формирајќи циста. Неговиот долен дел беше уништен, сочуваната должина изнесува 1.40 м. Ориентација с/и – ј/з. Покојникот бил поставен на камена плоча. Гробот е потполно празен, дури ни траги од костурот не се најдени. Секако уништен во минатото.

Гроб 32

Ориентиран е во правец и-запад. Должина 1.97 м, ширина 0.50 м. Подолжните страни формирани се од четири полусвиткани керамички плочи поставени на две води. Кај главата два камена, кај нозете еден. Земјата во гробот е темна, многу пречистена и компактна. Од костурот подобро се сочувани лобањата, дел од десната надлактица, карлицата како и двете бутни коски. Во гробот се откриени следните прилози: (Сл. 66, 1-5).

- Фрагментирана амфора кај десното стапало.
- Бронзена појасна копча.
- Бронзена тркалезна алка.
- Пет правоаголни бронзени плочки.
- Бронзена апликација.

- Бронзена монета на Проб.
- Време: 3 век.
- Соколовска В. 1973-1974, Т. VII, 1-6.

Гроб 33

Мал детски гроб сидан од добро печени цигли соединети со малтер. Бил покриен со голема камена плоча. Околу гробот се наоѓа прстен како појачање. Долж. 1.14 м, шир. 0.65. Ориентација север-југ. Костурот е сосем уништен. Над гробот е најдено парче од керамичка паница.

Време: 3 век.

Гроб 34

Конструиран е од камени плочи со тоа што дното има голема керамичка плоча. Бил покривен со камени плочи. Костурот не е сочуван. Изгледа дека е отворан во минатото. Над гробот откриени се повеќе керамички фрагменти од панички и чаши во погруба фактура. Се забележуваат траги од гареж. Дим. 1.80 ц 0.54 м Ориентација север-југ.

Гроб 35

Нешто подалеку од секторот Болница, во дворот на Петар Димитров, на површина се забележуваше гроб од камени плочи. Ориентација исток-запад. Сочуван костур на маж со прекрстени раце на градите, каде се наоѓаше едно бронзено копче. Дим. 1.60ц 0.40 м.

Гроб 36

Откриен случајно на устието на Бошава. Конструиран од тегули, на две води. Од прилозите најдена е, подоцна на нас дадена, една керамичка лампа.

Соколовска 1973-1974, Т. VI, Сл. 2.

Време: рани 3. век.

Гроб 37

Во профилот на темелите кои работниците го копаа за болничката зграда, се забележуваше дел од тегула која припаѓала на гроб. Темелите беа исполнети со бетон, што нам ни беше оневозможено да го испитаме просторот. Во гробот немаше наоди.

Гроб 38

На северо-источната страна на откопот за подрум на болничката зграда, пред доаѓањето на екипата на терен, откриен е гроб сидан од цигли и камен. Гробот бил покриен со камена плоча. Дното е формирано од дебел слој малтер. Пролози немаше. Должина 175, шир. 0,45 м. Ориентација север-југ.

Време: 3. век.

Гроб 39

Откриен од страна на работниците. Поблиски податоци не се добиени.

Гроб 40

Во североисточниот профил на темелната зона се наоѓаше гроб напола пресечен. Сочуваниот дел е во должина од 0.60 м. Конструиран е од тегули, тип на две води. Прилози немаше. Ориентација север-југ.

Гроб 41

Исто така откриен од страна на работниците. Поблиски податоци не можеа да се добијат, освен дека гробот бил скелетен.

Гроб 42

Откриен од страна на работниците. Поблиски податоци не ни е познати. Од овој гроб потекнува една бронзена фибула, добро сочувана.

Соколовска В. 1973-1974, Т. III, Сл. 5.

Гроб 43

Тегулите од кои е гробот конструиран беа претходно симнати. Костурот е делумно сочуван. Ориентација исто-запад. Прилози:

- Керамичка чаша.
- Керамичка чаша, мошне фрагментирана.

Време: 3. век.

Соколовска В. 1973-1974, Т. VI.

Гроб 44

Конструиран претежно од речен камен, мошне широк во однос на дужината. Над гробот беа нафрлени неколку камења. Покојникот сохраниет на природна подлога земја од жолтеникава распаднара стена. Едвам видливи траги од детски костур. Ориентација исто-запад. Должина 1.80 шир. 0.70 – 0.90 м. Гробни прилози. (Сл. 36)

- Сад со една рачка.
- Теракота.
- Теракота.
- Златен ланец – огрлица.
- Златна обетка во форма на Ерос со крила.
- Осум биконични златни перли.

Време: Доцен 4.- ран 3. век пред н.е.

Соколовска В. 1973-1974, Т. II, 1-4.

Гроб 45

Откриен во северозападниот профил на темелите. Формиран како претходниот од каменен венец. Од горе нафрлани камења. Костурот добро сочуван, Ориентација исток-запад. (Сл. 65) Наоди:

- Железно копје. .
- Железно копје.
- Стригилис од бронза, сочувана само рачката.

Време средина на 4 век пред н.е.

Соколовска В. 1973-1974, Т. III, 1-3.

Гроб 46

Конструкција на две води, делумно уништен. Ориентација североисток-југозапад. Должина 1.60 м. Прилози: (Сл. 49, 3, 5-7))

- Керамичка чаша.
- Керамичка чаша.
- Керамичка чаша.
- Амулет.

Време: 3. Век.

Соколовска В.1973-1974, Т. VI, 3, 5 - 7.

Гроб 47

Зидан исклучиво од цигли врзани со малтер. Дното е покриено со керамичка плоча, а од горе покриен со камена плоча. Околу овој зидан дел од гробот се наоѓа едно појачување од камен врзан со малтер во ширина од 0.40 м. Ова е еден од најсолидно градените гробови на секторот Болница. Исполнет со чиста темна земја. Најдени се само неколку дислоцирани коски. Се добива впечаток дека е ограбен уште во антиката. Ориентација север-југ.

Време: 3. век.

Соколовска В. 1973-1974, Т. I, Сл. 3.

Гроб 48

Конструиран на две води. Тегулите беа претходно однесени од страна на работниците . Ориентација север-југ. Скелетно укопување, без прилози.

Гроб 49

Конструкција на две води. Скелетно укопување. Ориентација север-југ. Прилози:

Бронзен а монета, оштетена.

Фрагменти од груб керамички сад.

Гроб 50

Гробот лежи на порстенестото појачање на гробот 47. Пропаѓа на типот на две води. Покојникот сохранил директно на земја. Прилози: Сл. 49, 1 и 4.

- Керамичка лампа.
- Керамичка чаша.
- Време: доцен 2.- 3. век.

Гроб 51

Претставува овална јама со црвено нагорени страни. Покрај знатна концентрација на гареж и пепел, во гробот е откриена паница

Време: крај 4. поч. 3 век пред н.е.

Гроб 52

Долж. 1.95 м. шир. 0.60. Ориентација север -југ. Внатрешноста исполнета со темна земја. Прилог:

- Бокал со една рачка, најден вон гробот.

Гроб 53

Откриен на длабочина од 1.20м., без определена конструкција. Неколку нафрлени речни камења од горе и од страните се негово единствено обележје. Покојникот бил спален, а прилозите расфрлени по целата должина. Помеѓу нив откриени се неколку нагорени коски, пепел и гареж, а дното всушност претставува испечена црвека земја. Се добива впечаток дека покојникот бил спален во самата гробна јама. Прилози: (Сл. 47)

- Мала паничка- сланик
- мала паничка-сланик
- мала паница
- мала паница
- мала чинија
- мала чинија
- мала чинија
- ојнохоа со сисак
- сив кантарос

Карактерот на керамиката од гроб 53, присуството на примероци од послаб квалитет, како и кантаросот од локална изработка, упатуваат на доцен 5./ ран 4. век пред н.е.

Соколовска В.1978, Т. I, 1-10.

Гроб 54

- Припаѓа на истиот тип како претходниот, кремиран. Прилози: (Сл. 53, 1 и 2.)
- Овален тег

- Нецелосно сочуван кантарос. Според формата на кантаросот гробот може да се датира во средината на 4. век пред н.е.

Соколовска В. 1978, 94, Т. II, Сл. 2.

Гроб 55

Без прилози

Гроб 56

- Тип на две води. Без прилози.

Гроб 57

Тип на две води. Скелетно погребување. Без прилози.

Гроб 58

Тип на две води. Кремиран. Покрај голема концентрација на гареж и големи парчиња јагленисано дрво, најдени се многу фрагменти од садови со слаба изработка, локална.

Време: 2/3 век.

Соколовска В. 1978, Т. III. Сл. 1.

Гроб 59

Тип на две води. Скелетно погребување. Прилози:

- Лампа
- Паница,
- Чаша

Според типот на лампата гробот може да се датира во 4. век

Гроб 60

Тип на две води, скелетно погребување.

Гроб 61

Тип на две води. Скелетно погребување. Запад-исток.

Гроб 62

Тип на две води. Скелетно погребување. Запад-исток.

Гроб 63

Тип на две води. Скелетно погребување, запад-исток

Гроб 64

Тип на две води, скелетно погребување.

Гроб 65

Тип на две води, кремиран. Спалувањето извршено вон гробот, остатоците спбрани во урна положена на источниот крај на гробот. Прилози.

- Урна
- Бокал со тролисно устие
- Бронзена монета на Антоние Пие (138-161)

Време: Втора половина на 2. век. .

Соколовска В. 1978, Т. III, 7 и 8.

Гроб 66

На крај ќе го наведеме гробот во Будур Чифлик. Се работи за случајно откритие. Гробот претставува мала циста од камени плочи, со делумно поплочано дно кај главата. Ориентација исток/запад. Инхумација. Прилози:

- Две гривни - белегзии со префрлени краеви
- Фибула со две задебелувања на лакот која припаѓа на т.н. Либурнски тип, чие извориште се смета регионот на Западен Балкан. (И.М. 1966, 10-11)

Време: 11-10 век пред н.е.

- Три стаклени перли загасито плави по боја.
- Една стаклена перла аквамарин боја
- Една камена перла
- Парче тенок златен лим

Корошец Ј. 1956, 101.

Гроб 67 и Гроб 68

Условно наведена нумерација. Заради значењето на наодите – бронзена наочараста фибула и гривна со проширени и задебелени краеви, (Сл. 27а,б) скелетни погребувања во испружена положба, гробови кои припаѓаат на рамна некропола кај Железничка пруга. Време: 7. век пред н.е. Откриени 1948 год. Корошец Ј. 1956, 103.

Гробовите под грамади, на број 66, на локалитетот Камен, Корешница, констатирани со заштитните ископувања од 1991 год., не сме во состојба да ги приклучиме кон нашата нумерација заради недостиг од комплетна и јасна ситуација, макар што нивното откривање и лоцирање има големо значење.

Како што спомнавме и во уводот на ова поглавје, демиркаписката некропола зафаќа простор кој не може попрецизно да се дефинира. Повремените стручни ископувања, случајните откритија од страна на месното население и собраните информации даваат

една приближно заокружена целина, која, во отсуство на пообемни систематски ископувања, треба да го задоволи нашиот интерес.

Како најстар и исклучителен случај, барем според досегашните откритија, треба да се спомне гробот од Будур Чифлик, каде е најдена големата лачна фибула која се датира во 11/10 век пр. н.е. Овој наод не би требало да биде единствен. Тој само упатува дека во тој ран, како е наречен, преоден период, постоело населување од кое останал како траг спомнатиот гроб. (Види заб. 90).

На секторот Болница, при копање на темели за спомнатиот објект, работниците наишле на еден бронзен предмет – топчест ажуриран приврзок. Околностите под кои е најден не ни се познати, но без сомнение може да се каже дека се работи за гробен наод. Дека на овој простор се вршени погребувања во железно време навестува присуството на гробови од типот цисти нашироко користени во регионот, кои се подоцна, во класичниот период, повторно користени. Таков е веројатно случајот со гробовите Но. 3 и Но. 6. на секторот Болница. За топчестиот, ажуриран приврзок, според аналогии со примероци откриени во сигурен хронолошки контекст, речено е дека не може да биде помлад од крајот на 7. век пред н.е., што значи дека во ова време на секторот “Болница” се вршени погребувања на домашно, пајонско население. (Види заб. 92).

Од прикажаните гробови може да се види дека погребувањата на демиркаписките некрополи, независно од нивната поблиска локација, можат да се следат од последните децении на 5. век пред н.е., па до длабоко во 4. век од новата ера. Според археолошките наоди откриени во гробовите може да се заклучи дека интензитетот на погребувањата не бил еднаков во сите временски периоди. Додека од крајот на 5. и во текот на 4. век пред н.е. гробовите се бројни, подоцна, во текот на хеленистичкиот период опаѓа, за да повторно, во текот на раноримскиот период, во 2. и 3. век нивниот број се зголеми. Овој податок, макар што е недоволно сигурен, наведува на помисла дека во хеленистичко време бројот на населението во Демир Капија знатно опаднал. Оваа појава забележана е во Повардарјето воопшто, а која се јавува како последица на пустошењата кои настанале со упадот на Келтите кои на патот кон Грција и Делфи како нивна крајна цел ги опустошиле градовите во Повардарјето. Во текот на 2. и 3. век, во времето на стабилизацијата која настапува по доаѓањето на Римјаните, се чини дека бројот на населението повторно се зголемил.

Не навлегувајќи во прецизни податоци, се пак може да се согледа дека во најраниот период, доцен 5. и 4. век пред н.е. за погребување користен е просторот на т.н. “Манастир” и “Варници”. Меѓународниот пат кој тука поминува пред влезот во тунелот зафатил дел од оваа некропола. Управо за овој простор искажано е мислење дека тука била некропола на колонистите – атињани. Знатно подоцна, на овој простор вршени се повремени погребувања и во римско време. Во хеленистичко време, некрополата започнува да се спушта кон просторот кој го опфаќа зградата на бившата железничка болница. Меѓутоа, и на овој простор, како и натаму, кон устието на Бошава и узводно по патот кон централата Дошница, интензивно се користи во раноримскиот период навле-

гувајќи подлабоко во 4. век од н.е. Во исто време, одн. во доцниот 5. и во текот на 4. век погребувања се вршени и на локалитетот Камен од спротивната страна на Вардар, кај Корешница. Но, сохранувањата на овој простор вршени се и во текот на римскиот период

Завршувајќи го прегледот на откриените гробови во Демир Капија се наметнува потребата да се наведат типовите на гробовите кои се јавуваат.

Кај постарите гробови од 5. и 4. век пред н.е. застапени се две основни конструкции, со низа поголеми или помали разлики диктирани од моменталните услови. Еден тип на гробовите е всушност рудиментирана форма на архајските цисти, градени од камени плочи, сумарно обработени и прилагодени на својата намена. Кај едни се среќава камено дно, додека кај други има само една плоча врз која се ставани гробните прилози. (Види скица на гробни типови, 1). Да ли овие цисти биле во секундарна употреба, одн. да ли биле користени во постарото железно време, а сега повторно употребени, не знаеме. Но, на ваква можност треба да се смета.

Другиот тип гробови има венец формиран од камења без особен ред. Дното по некогаш го сочинува слој од речен камен (Гроб 45), но во повеќето случаи покојникот е ставан директно на земја (Гроб 44). Гробовите се засипувани со земја врз кои се нафрлени неколку камења. Ископувањата на Исар-Марвинци обелоденија голем број гробови од ист тип со прилози адекватни на демиркаписките.

Овие два типа се среќаваат и кај скелетните и кај кремираните гробови и тоа во временски распон од крајот на 5. па до почетокот на 3. век пр. н.е., што покажува паралелна примена на двата вида погребувања. Меѓутоа, на истекот на 4. век и натаму низ хеленистичкиот период, гробовите се повторно скелетни. Дали кремацијата била и натаму применувана, не би можело со сигурност да се каже. Гробовите од ова време се малубројни.

Во доцниот хеленизам и раноцарскиот период се јавува нов тип - сидани гробови, мошне солидно градени од тули, по некогаш во комбинација со камен и секогаш покриени со камени плочи (Гробни типови, скица 3). Веќе имаме нагласено дека сите вакви гробови беа празни така што нивното попрецизно датирање е отежнато.

Римскиот период на демиркаписката некропола обележен е со едноставен тип гробови, мошне распространет низ провинциите на царството. Овој најмасовно прифатен тип се јавува скоро во неизменета форма почнувајќи со 1. век па до 4. век од н.е. Макар што, токму во ова време се случуваат крупни промени во начинот на погребувањето, формата на гробот го задржала своето основно обележје.

Кремацијата која сега, во текот на 1-от и 2-от па до длабоко во 3-от век доминира, во текот на овој последниот постапно нестанува, отстапувајќи и место на инхумацијата која суверено ќе владее натаму. Кај спалените гробови се забележува изразита разлика во начинот на погребувањето. Еден тип на спалени гробови покажува дека остатоците од ломачата се директно ставани во гробната рака, а прилозите едноставно нафрлени.

(Гроб 58, Гробни типови, скица 5) Во друг случај очигледен е повнимателен однос кон погребниот ритуал. Остатоците од ломачата се одбрани, собрани во урна која е поставена во еден агол од гробот. (Гроб 65). Во останатиот дел од гробот се поставувани прилозите. (скица 4).

Во ритуалот на подоцнежните, скелетни гробови од типот на две води очигледен е поинаков однос кон погребувањето. (Гробни типови, скица 6). Кај главата и нозете ставани се редовно по еден или два камена, а даровите се обикновено ставани кај нозете на покојникот. Гробот е формиран од две заоблени керамиди и засипуван со слој земја (гробови 32, 59, 61).

Покрај наведените типови гробови и нивните варијанти, во доцниот хеленизам и рано-царскиот период во Демир Капија се јавува еден нов вид на закопување во погребни питоси. Нивната содржина не бевме во состојба да ја испитаме поради тоа што сите питоси беа уништени. Но и покрај тоа, остатоците од пепел како и самото присуство на некрополата укажуваат на нивната погребна функција.

ВТОР ДЕЛ

ПРЕГЛЕД НА АРХЕОЛОШКИТЕ НАОДИ

Археолошките наоди како изворна граѓа, се јавуваат како документи кои осликуваат одредени простори во замена за пишани податоци, кои воглавно недостасуваат. Затоа, нашето излагање за видот и карактерот на археолошките наоди од Демир Капија ќе го започнеме со приказ на монетите, земајќи го во обзир значењето на овој вид наоди, првенствено заради нивната хронолошка и историска вредност. Овој момент е особено важен за региони кои трпеле промени во етничкиот состав на популациите со текот на времето или, заради низа околности кои довеле до припадност на една или друга политичка организација. Како предмети од вредност користени на пошироки простори, со повеќестрана улога, тие ги осликуваат меѓусебните односи на популациите, но можат да навлезат подлабоко и во формирањето на сликата за ситуацијата во поедини региони, во економските и културните односи меѓу поблиски и подалечни соседи, како и во движењето на населението, што за нас претставува посебен интерес.

Прегледот на археолошките наоди ќе биде изложен според хронолошки редослед заради континуирана слика на времето во кое настанале, па според тоа и монетните наоди ќе бидат проследени по хронолошки редослед, независно да ли се работи за пајонски, македонски монети или нивна поинаква припадност.

МОНЕТИ

Ајга(?) – (Сл. 9) Најстара монета до сега регистрирана како наод од Демир Капија е монетата на Ајга (?). Се работи за вредност од 1/8 статер со тежина од 0,99 г и пречник од 12 мм. На аверсот прикажан е јарец во полуклекната положба со назад свртена глава, врз кој е прикажан круг со точка (О) во средината. На реверсот е вдлабнат квадрат, кој всушност претставува отисок од калапот. Дата ок. 520-480. Монетата е најдена на Марков Град, Корешница. Објавена во Колекција Шелдаров 2003, Но 1.

Александар I, 498-454. (Сл. 10). Тетробол, со тежина 2,29 г; 14 мм; Ав. Коњ во од на д. Рев. Глава со шлем на д. во вдлабнат профилиран квадрат. Најдена на Марков Град, Корешница. Шелдаров 2003, Но 349.

Пердика II, 454-413 (Сл. 11). Тетробол, со тежина 1,92 г; 14 мм; Ав. Коњ во од на д., Рев. Шлем на д. во профилиран квадрат. Марков Град Корешница. Шелдаров 2003, Но 353.

Теутаос, ок. 430 – ок. 400 (Сл. 12). Диобол 1,14 гр, 13 мм. Ав. Бик стои на д. Рев. Кантарос во вдлабнат квадрат, околу натпис ΤΕΥΤΑΟ(Σ). Најдена на Маркови Кули, Корешница. Се работи за уникатен примерок на монета припишана на пајонски владетел. Шелдаров 2003, Но 758. (Види заб. 2).

Аминта III, ок. 393-370/69 (Сл. 13). Диобол 2,07г; 13 мм. Ав. Глава на Херакле со лавовска кожа на д. Рев. ΑΜΥΝΤΑ; Протома на дива свиња на д. Горестуровица. Марков Град, Корешница. Шелдаров 2003, Но 365.

Филип II, 359-336 (Сл. 14а). Статер. 8,63 г; 18 мм. Ав. Глава на Аполон со лавров венец на д. Рев. ΦΙΛΙΠΠΟΥ; Ника на бига на д. Долу тризабец. Кована во Пела ок. 340-328 г. Најдена во Клисурско Маало, Демир Капија. Шелдаров 2003, Но 369.

Уште една монета на **Филип II** (Сл. 14б) најдена во Клисурско Маало, е бронза (тетрахалк?) со глава на Аполон на д. на аверсот, ΦΙΛΙΠΠΟΥ, коњаник на д. и буквата Ε на реверсот. Клисурско маало. Шелдаров 2003, Но 388.

Филип II, (Сл. 14в), 6,40 г; 17 мм. Ав. Глава на Аполон со тенија на д. и буквата Α. Рев. ΦΙΛΟΠΠΟΥ, Коњаник на д. и буквата Γ. Марков Град, Корешница. Шелдаров 2003, Но 400.

Уште една монета на **Филип II**, (Сл. 14г). 6,04 г; 16-17 мм. Ав. Глава на Аполон со тенија на д. Рев. ΦΙΛΙΠΠΟΥ; Коњаник во галоп на л. и трозабец. Клисурско маало. Шелдаров 2003, Но 415.

Дамастион, (Сл. 15), Група VIII-IX 350/45-330. Тетраобол. Ав. Женска глава на л. Рев. ΔΑ(Μ)-Α-ΣΤ-ΙΟΝ; Рударски чекан. Најдена на Марков Град, Корешница. Шелдаров 2003, Но 67.

Патрај, 340/335-315, (Сл. 16а и 16б). Од овој пајонски владетел, наследник на Ликпеј, во Демир Капија се најдени неколку примероци. Драхма, 3,37 г; 15 мм. Ав. Глава на Аполон со тенија на д. Рев. ΠΑΤΡΑΟΥ; преден дел од дива свиња на д. Најдена на Марков Град, Корешница. Шелдаров 2003, Но 766.

Друг примерок на **Патрај**, (Сл. 16б) најден во 1969 год. на некрополата пред Болница во Демир Капија. На аверсот е претставен портрет на владетелот на д. На реверсот преден дел од дива свиња, стрела, околу натпис ΠΑΤΡΑΟΥ. Соколовска В. 1975, 182-192, Т. III, Сл. 7; Sokolovska V. 2006, 165, fig. 4.

Александар III, 336-323, (Сл. 17). Постхумен примерок, 310-301. Ав. Глава на Херакле со лавовска кожа на д. Рев. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ; Зевс на престол, држи орел, под него Β и ΤΙ, под столот Π. Најдена на Горни Крастовец, Клисура. Лилчиќ В. 2008, 8.

Авдолеон, 315-284/3, (Сл. 18а, 18б). Драхма. 2,83 г; 14 мм. Ав. Глава на Атина со шлем en face. Рев. ΑΥΔΩΛΕΟΝΤΟΣ; коњ во од на д. и Α. Шелдаров 2003, Но 775 и 776.

Касандар, 316-297, (Сл. 19), 7,23 г; 20 мм. Ав. Глава на Херакле со лавовска кожа на д. Рев. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ; коњаник на д. ΔΙ и Ο. Шелдаров 2003, Но 499.

Деметриј I Полиоркет, 294-287, (Сл. 20), 2,94 г. Ав. Македонски штит, во средина мон. Рев. ΒΑΣΙΛΕΩΣ; Македонски шлем со перо, месечев срп. Најдена на Горни Крастavec, Клисуре. Лилчиќ В. 2008, 8.

Антигон Гонат, 277/6-239, (Сл. 21), бронза, 4,38 г; 18-19 мм. Ав. Глава на Херакле со лавовска кожа на д. Рев. Β Α, Коњаник на д. со крената десна рака. Долу мон. Клисурско Маало. Шелдаров 2003, Но 521.

Леон, 278-250 (?), (Сл. 22а, 22б) Од овој пајонски владетел, чии монетни наоди се мошне ретки, во Демир Капија, на Марков Град, Корешница, откриени се три примероци. Сите три бронзи. Шелдаров 2003 - Но 781 4,16 г; 16 мм; Но 782, 2,56 г; 17 мм; Но 783, 2,06 г; 12 мм. Припаѓаат на ист тип. Ав. Глава на Дионис со бршланов венец на д. Рев. ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΕΟΝΤΟΣ; преден дел на лав во лежечка положба на д., со глава свртена наназад.

Филип V 221-179, (Сл. 23а,б,в). Колекцијата Шелдаров содржи три примероци монети на Филип V најдени во Демир Капија. Сите три се посебни примероци. Но 563, Ав. Глава на Зевс со лавров венец на д. Рев. ΒΑ ΦΙ; коњаник на д. со крената десна рака. Долу ѕвезда. Најдена на Пченични Дупки, Демир Капија. Но 566, Ав. Глава на Херакле со лавовска кожа на д. Рев. ΒΑ ΦΙ, заден дел од галија, најден на Голема Јаворка. Но 573, Ав. Глава на Персеј на д. Рев. ΒΑ ΦΙ, Орел со раширени крилја. Мон. ΑΚ. Пченични Дупки, Демир Капија.

Персеј 179-168, (Сл. 24). Бронза 4,55 г; 20 мм. Ав. Глава на јунакот Персеј на д. Рев. Орел со раширени крила врз молња; ΒΑ ΕΡ, долу Π и Η., Пшенични Дупки, Демир Капија. Шелдаров 2003, Но 635.

Амфиполис 187/6-168/7, (Сл. 25). Бронза, 4,08 г; 15 мм. Ав. Глава на речно божество Стримон со круна од трски. Рев. ΑΜΦΙΠΟΛΙ; Тризабец, мон. ΔΡ и ΓΡ. Пченични Дупки, Демир Капија. Шелдаров 2003, Но 30.

Амфиполис 187/6-168/7, Ав. Глава на Посејдон, Рев. ΑΜΦΙΠΟΛΙΤΟΝ, Сопа. Head 216; Мушмов, 5970. Најдена во светилиштето на Диоскурите. Соколовска 1974, 277, 3.

Тесалоника 187/6-168/7, Ав. Глава на Дионис со венес на д. Рев. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Коза на д. Head 245; Мушмов, 6610. Најдена во светилиштето а Диоскурите, Соколовска В. 1974, 277, 4.

Тесалоника 187/6-168/7, Ав. Глава на Атина со шлем на д. Рев. ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ; Коњ во галоп на д. Мушмов, 6610. Најдена во светилиштето на Диоскурите, Соколовска В. 1974, 277, 5.

Македонија 187/6-168/7, Ав. Глава на Аполон со ловров венец на д. Рев. ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ; Троножник. Head, 234; Мушмов, 5829; Соколовска В. 1974, 227, 1.

Македонија 187/6-168/7, Аверс Глава на Зевс со ловров венец на д. Реверс, ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ, Крилата молња, мон. ТВ. Head 234; Мушмов, 5826. Најдена во светилиштето на Диоскурите. Соколовска В. 1974, 277, 2.

Пела 187/6-168/7, (Сл. 25б). 3,19 г. 17 мм. Ав. Глава на Аполон на д. Рев. ΠΕΛΛΗΣ; триножник. Пшенични Дупки, Шелдаров 2003, Но 151.

Автономна 187/6-179, (Сл. 25 в) 2,10 г 15 мм. Ав. Глава на Мменада на д. Рев. ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ; заден дел од галија; горе свезда. Шелдаров 2003, 274.

Проб 276-282, (Сл. 65,6) Бронзена монета, најдена во гроб 32; Соколовска В. 1973/74, 185, Т. VII, 6.

Овој преглед направен е според монети за кои располагаме со сигурни податоци. Но, ова сигурно не се единствените монетни наоди во Демир Капија. Д. Вучковиќ Тодоровиќ споменува наоди на следните монети: Амфиполис (424-358), драхма на Лизимах (323-281, Касандар (316-297), бронзани монети на Филип V (220-179), Каракала 197 год и Диоклецијан. Д.В.Т. 1961, 267.

Сл. 9. Монета на Ајга, ок. 520-480. Сл. 10. Александар I, 498-454. Сл. 11. Пердика II, 454-413. Сл. 12. Теутаос, ок. 430-420. Сл. 13. Аминта III, 393-370/69. Сл. 14 а, б, в. Филип II, 359-336. Сл. 15. Дамастион, Група VIII-IX, 350/45-330. Сл. 16 а и б. Патрај, 340/35-315. Сл. 17. Александар III, 336-323. Сл. 18. Авдолеон, 315-284/3.

Сл. 19. Касандар, 316-297. Сл. 20. Деметриј Полиоркет, 294-287. Сл. 21. Антигон Гонат, 277/6-239. Сл. 22 а и б. Леон, 278-250 (?). Сл. 23 а, б и в. Филип V, 221-279. Сл. 24 а и б. Персеј, 179-168. Сл. 25 а. Амфиполис, 187/6-168/7. Сл. 25б. Пела, 187/6-168/7. Сл. 25в. Автономна 187/6-168/7.

БРОНЗЕНИ ПРЕДМЕТИ

Како најстар наод, мошне коментиран во науката, треба да се истакне лачната фибула од Будур Чифлик. (Сл. 26) Откриена случајно во детски гроб со инхумација (кај нас нумериран како Гроб 66.) Тоа е еднопетљаста фибула со триаголна нога, гравирана на лакот со мотив на рибина коска. Долж. 13,2 см. Вис. 7,8 см.⁸⁹ Оваа фибула од Либурнски тип, датирана во 11-10 век, чие извориште се смета Западен Балкан, одразува продор на западни елементи во Македонија воедно со наочарастите фибули и гривните со префрлени краеве кај нас присутни во значителен број.

Бронзените белегии со префрлени краеве од истиот гроб од Будур Чифлик, дим. 4,6x5,0x4,4x4,5 см. Припаѓаат на истата категорија наоди.⁹⁰ (Сл. 27а)

Уште еден постар бронзен наод, топчест ажурниран приврзок, откриен е на сектор Болница.⁹¹ (Сл. 28) Овој, за сега единствен наод најден во Демир Капија, припаѓа на категоријата пајонски бронзи, кои, во најголем дел го зафаќаат 7. век пред н.е., откривани во голем број на некрополите во соседните локалитети кај с. Марвинци и Дебели, Валандовско и во Гевгелија. Истоветни примероци најдени се во Дебели на некрополата Дабици.

На истото време припаѓа една очилеста фибула и гривна со префрлени краеве најдени во гробови кај Железничка станица во Демир Капија.⁹² (Сл. 29)

Маркантен наод, датиран во крајот на 5. век пр. н.е. се неколку предмети од бронза. Откриени се во гроб 3 во 1949 год. Тоа се:

Горен дел од ситула со хоризонтално извлечен обод и две рачки провнати низ уши со свиткани краеве. (Сл. 30а) Сочувана е само горната половина од садот во висина од 13 цм. Под ободот е орнамент на јонска кима.⁹³

Два топчести сада, (Сл. 30ц) на горниот дел проширени во форма на крагна. Тие стоеле на обрач што го држеле три ногарки во форма на лавовски шепи, од кои се сочувани две.⁹⁴

Топчест сад со стеснет врат и широко устие кое се поклопува со ширината на меот. (Сл. 30б) За разлика од претходните садови, овој има рамно широко дно. Садот има висина 8,2 цм.⁹⁵ Ваков сад најден е во гроб 99 во соседното с. Марвинци на Јужната некропола на локалитетот Исар. Датиран во крајот на 5. век пред н.е.⁹⁶

⁸⁹ Корошец 1956, 15, Сл. 18.

⁹⁰ Митревски Д. 19, 292, 23

⁹¹ Приврзокот е најден 1969 год., подоцна објавен од Д. Митревски.

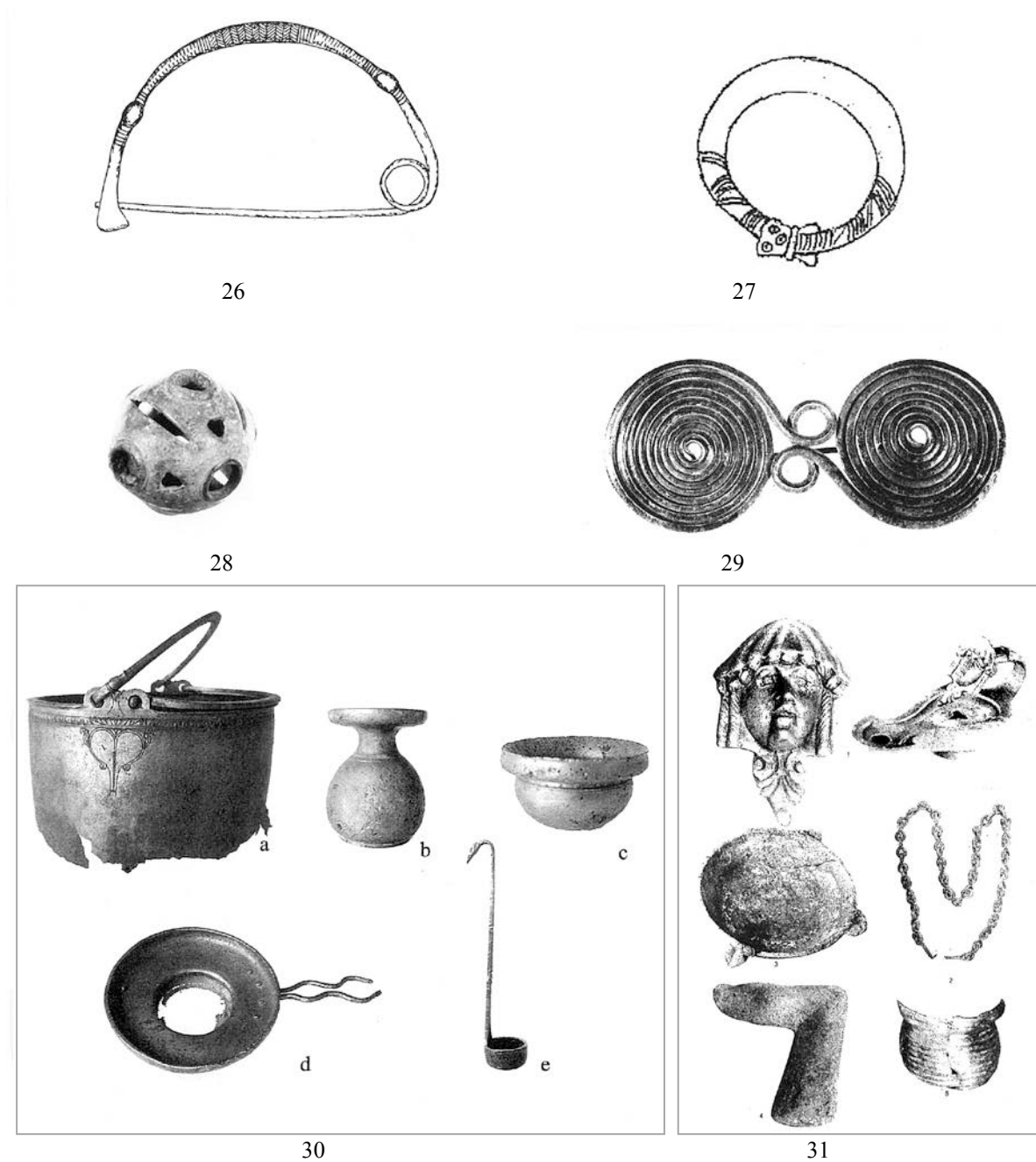
⁹² Корошец Ј. 1956, 103.

⁹³ Д.В.Т. 1961, 238, Сл. 16.

⁹⁴ Иста 239, Сл. 17.

⁹⁵ Иста 239, Сл. 18

⁹⁶ Соколовска В. 1986, 71. Т.І, Сл. 2.

Сл. 26. Бронзена фибула, Будур Чифлик. Сл. 27. Бронзени белегзии, Будур Чифлик. Сл. 28. Бронзен ажуриран приврзок. Сл. 29. Очилеста фибула. Сл. 30 а-д. Наоди од гроб 3. Сл. 31. Наоди од гроб 30.

Симпулум, со должина 23,5 ц. со рачка свиткана на крајот, обликувана во форма на лабудова глава. (Сл. 30е)⁹⁷

Цедалка (Сл. 30д).

Време - крај на 5. век пред. н.е. Наведените предмети кои имале практична и култна намена, можат да се стават во ред на ретки наоди. Примероците кои Д.В.Т. ги наведува како аналогии потекнуваат од Дуванлиј и Олинт.

⁹⁷ Д.В.Т. 1961, 239, Сл. 20

Уште еден предмет, исклучително редок наод, откриен е пак од страна на месното население. Тоа е бронзена лампа со крушколика форма и рачка која завршува со трагична маска. (Сл. 31, 1) Најдена во гроб 30 воедно со аван и толчник. Припаѓа на Александриски тип. Неколку аналогни примероци откриени во Пожаревац во Србија, во Бугарија и Романија, овозможува нејно датирање во 1 век од н.е.⁹⁸

НАКИТ

Наодите од накит откриени во Демир Капија не се особено бројни. Меѓутоа, типовите на кои припаѓаат се исклучително карактеристични според видот, формите и техниката на изработката како одлика на времето во кое настанале. Управо во тоа се состои значењето на овој, инаку суптилен и мошне привлечен дел од археолошките наоди.

Веќе ја спомнавме во оделот на бронзените предмети фибулата на која и припаѓа утилитарна намена. (Сл. 26) Тука би била и големата фибула во форма на очила, додека белегзијата со префрлени краеве влегува во категоријата накит карактеристичен за железното време. (Сл. 27 а, б, 29)

Со појавата на белегзиите чии краеве се обликувани во форма на змиски глави, (Сл. 32) навлегуваме во категоријата накит во класичната смисла на зборот. Изработени во сребро како одраз на нова инспирација, ќе прерасне во тн. н. “змиски стил”, кој ќе кулминира во кнежевските погребувања на архајскиот период. Истоветните примероци од централна Македонија, објавени од Вокотопулу, датирани се 500-480 година.⁹⁹ На истото време припаѓаат двете сребрени белегзии со палмети како декорација на завршетоците. (Сл. 33)

32

33

Сл. 32. Детски гривни со змиски глави. Сл. 33. Детски гривни со палмети.

Истакнато место меѓу накитот во Демир Капија и припаѓа на златната обетка во форма на полу-месечина. (Сл. 34) Овој тип обетки, познат како boat-type, одразува изворно дело на Халкидичките мајстори од 5. век пред н.е. Декорацијата изведена во минијатурни гранули со геометриски форми, техника која завзема водечко место во накитот на класичното време, се јавува како оригинална идеја изведена до совршенство.¹⁰⁰

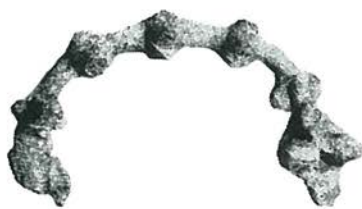
⁹⁸ Соколовска В. 1974, Т. IV, Сл. 1.

⁹⁹ I. Vokotopouloу 1988, no. 129; Микулчиќ И. 1972, 136

¹⁰⁰ Микулчиќ И. 1972, 136

34

35a

35b

37

36

Сл. 34. Златна чунеста обетка. Сл. 35. Бронзени фибули, малоазиоски тип. Сл. 36. Наоди од гроб 44. Сл. 37. Дел од златна белегзија, гагат и аметист

Две бронзани фибули, едната со три прстенести задебелувања на лакот и палмета на ногата од гроб 42, е веќе упростен тип на малоазискиот тип фибули, инаку мошне присутни на нашите локалитети од класичниот период. Другата, со пет свездести израштаи на лакот, исто така гробен наод откриен од страна на работници. (Сл. 35а и б) Тоа е постар тип кој се приближува до наодите од овој вид од Демир Капија.¹⁰¹ Уште една бронзена фибула од малоазиски тип најдена е во грамадите на локалитетот Камен кај Корешница. Припаѓа на истото време, одн. крајот на 5. или поч. на 4. век пред н.е.¹⁰²

Во детски Гроб 44 најден е интересен накит, кој секако припаѓал на покојното девојче. Златна обетка (Сл. 36, 3) од тордирана алка на која е прикачена фигура на Ерос, веројатно е продукт на Халкидичките златарски работилници.¹⁰³ Нашиот примерок изгледа дека припаѓа на раната фаза од изработката на овој тип накит, инаку омилен во текот на 3. век пред н.е. Покрај стилската изведба, на ова време, крај на 4. век, упатува тежината на обетката полно лиена, која значително се разликува од подоцнежните примероци кои се со помала тежина. Бројни слични примероци од колекцијата Стататос од Халкидичкиот простор, како и други наоди откривани на Кипар, се вклопуваат во оваа серија.¹⁰⁴

Во истиот гроб најдена е огрлица изработена од златен ланец од тенка жица во вид на осмица. На краевите аплицирани се копчи прикажани во форма на лавовски глави. (Сл. 36,3а) Ова парче накит се одликува со мошне прецизна изработка на деталите изведени во техника на исчукување.¹⁰⁵ Примероците од Амфиполис и Солун можат да се сметаат како добри аналогии. Хигинс овој вид накит ги става во период од 336-75 год.¹⁰⁶

Уште еден дел од накит потекнува од овој гроб. Тоа е дел од огрлица која се состои од осум биконични златни перли. (Сл. 36) Истоветни перли содржи колекцијата Стататос.¹⁰⁷

Знатно подоцнежен примерок накит е дел од огрлица составена од наизменично поставени листови од злато и гагат. Во средината е крупен украсен полудраг камен – аметист.¹⁰⁸ (Сл. 37) Ова парче накит откриен е во гроб во Будур Чифлик. Датира во 4. век од н.е. Гробот содржел и една нараквица од гагат, тркалезна по форма.

¹⁰¹ Соколовска 1974, Т. III, Сл. 4 и 5.

¹⁰² Карпузова, Петров, 1996, Т. II, Сл. 14.

¹⁰³ Истата, Т. II, Сл. 3.

¹⁰⁴ Amandry P. 1953, 141, Pl. LI, No. 288,89.

¹⁰⁵ Соколовска В. 1974, Т. II, Сл. 3.

¹⁰⁶ Higgins R.A., 1969, Pl. 51, A.

¹⁰⁷ Amandry P. 1953, Pl. XXXIII, 226.

¹⁰⁸ Д.В.Т. 1961, 244, Сл. 26.

КЕРАМИКА

Како по правило, керамичките наоди се најбројни во населбинските слоеви на локалитетите, што се должи на нивната голема примена и пред се, евтина продукција со оглед на сировината достапна насекаде во природата. Но, како што веќе нагласивме во претходните поглавја, во Демир Капија ископувањата кои се одвиваа не овозможуваа хронолошко издвојување на културните слоеви.¹⁰⁹ Како што е нагласено и во уводот, културните слоеви на секторите каде се вршени ископувања содржеле измешана керамика од повеќе периоди. Како локално произведувана, нивно хронолошко издвојување е скоро невозможно, сем за добро познатите керамички видови и определени форми и квалитет, инаку добро познати во античката керамографија. Нашето излагање ќе биде ограничено на познатите видови и на керамиката како гробна содржина откривана со археолошките ископувања.

Макар што е претежно наоѓана случајно со земјени работи и без потребните информации, грчката керамика се јавува како најзначајна керамичка категорија во Демир Капија. Нејното присуство го определува карактерот на наодите, времето, а во исто време води кон заклучок за присуство на имигранти од јужните балкански простори, меѓу кои атињаните завземаат значајно место. Релативно, мал е бројот на целосно сочувани парчиња, но и фрагментите не заостануваат по своето значење. Збирката на грчките вази од Демир Капија брои повеќе од 300 парчиња, сметајќи ги и фрагментите. Во најголем број тоа се примероци од атичка керамика, но има и примероци кои се произведувани во керамичките центри на Егејското крајбрежје. Грчката керамика е обработена од страна на Душанка Вучковиќ Тодоровиќ, објавена во 1961 год. Во поново време Горица Микулчиќ, повторно го обработила целокупниот фонд, при што се опфатени сите фрагменти кои се инвентарирани и на тој начин вклучени во збирката грчки вази од Демир Капија. Затоа, нашето излагање ќе се одвива во општи рамки, со нагласени поедини истакнати примероци.

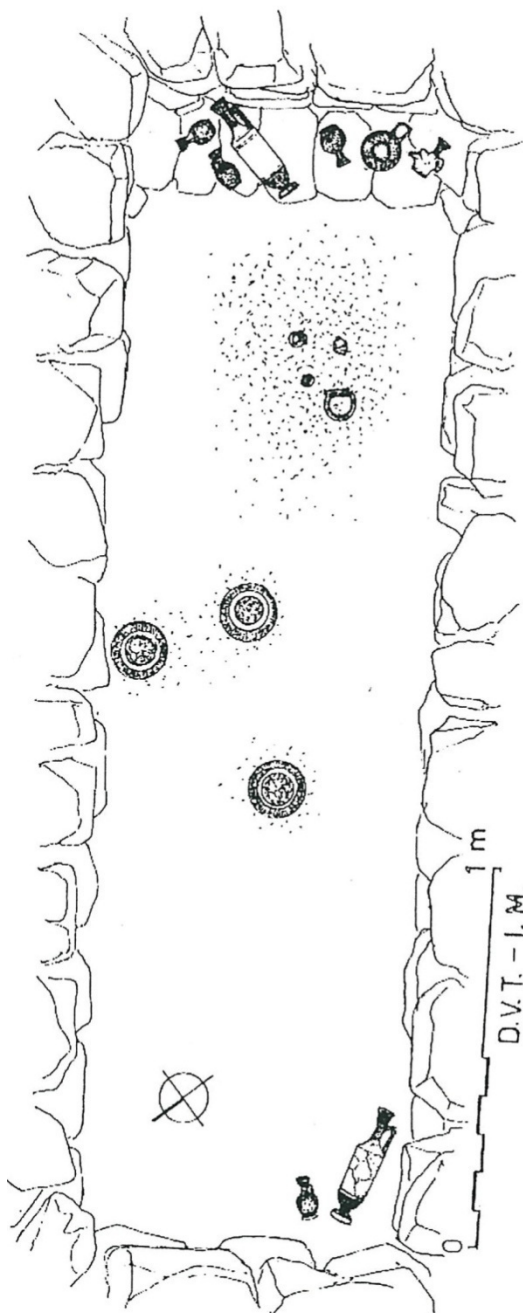
Двата бели лекити, обата откриени во 1950 гдо. како содржина на гроб 5, припаѓаат на мошне карактеристичната серија атички вази, произведувани особено во втората половина на 5. век пред. н.е. Сликани на бела основа со приказ на различни сцени со погребна содржина, сцени на разделба, воздржана тага на присутните. Чест е приказот на Харон кој со чамец го пречекува покојникот за да го префрли преку реката Стикс, каков што е случајот со подобро сочуваниот бел лекит од Демир Капија.¹¹⁰ (Сл. 38, 38а)

Еднаков по величина, но сочуван само во долниот дел, вториот примерок (Сл. ?) содржи пак претстава на жена- покојница, а за машката фигура Д.В.Т. помислува дека е во прашање Хермес психопомпос. Крај на 5. век пред н.е.¹¹¹

¹⁰⁹ Така наречената студиска керамика, собрана во 30 тина сандаци и чувана во депоите на Археолошкиот музеј во Скопје, пострадана е во земјотресот од 1963 година.

¹¹⁰ Д.В.Т, 1961, 245, Сл. 29 а., Г.М. 2005, Т. II, 57-4

¹¹¹ Истата, Сл. 29 б., Г.М. 2005, Т. II, 132-4.

38a

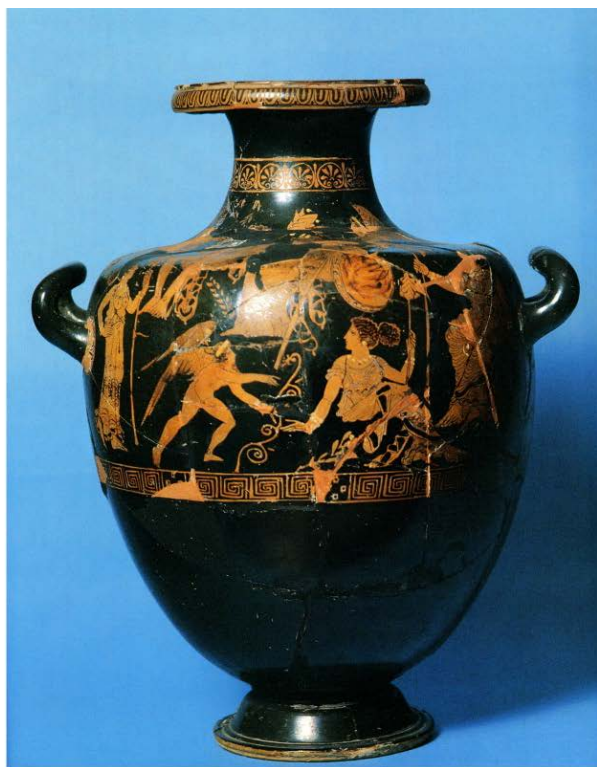
38б

Сл. 38а. скица на гроб 5. Сл. 38. Бел лекит од Гроб 5, според Д. В. Т.

Најмаркантен наод во Демир Капија е познатата хидрија, насликана од атичкиот уметник Меидијас, кој работел во Атина во последните две децении на 5. век. И претставата насликана во стил на црвени фигури на црна основа е карактеристична за овој керамички сликар. Во разиграна атмосфера на шумски амбиент, прикажан е Дионис окружен со својот тијасос - Менади и Ероси. (Сл. 39) Ефектот го потенцира приказот на личностите на различни нивои. Како последица на влијанието на Полигнотовото сидно

сликарство, ова се први обиди во сликарството на вазите да се прикаже простор во перспектива.¹¹² Оваа раскошно прикажана сцена со живи покрети на личностите, прецизни детали на облеката и фризура на Менадите дополнета е со декоративни елементи кои редовно ја следат орнаментиката на хидриите – фризови – ленти од јонска кима, палмети и меандри, додека задната страна на хидријата биде исполнета со сложена композиција на палмети.

Сл. 39. Хидрија.

¹¹² Д.В.Т. 1961, 246, Сл. 30; Г.М. 2005, 87, 1-4

Уште една ваза привлекува внимание . Тоа е пелике – сад за вино, на која е насликана живописна слика со приказ на Менада која бега од еден постар брадат сатир, за да ја пресретне друг, млад сатир. (Сл. 40) Менадата е прикажана со тимпанон и тирсос. Сцената го завзема најголемиот простор од телото на вазата оивичено со низи од јонска кима. Вис. 23 цм Примероците кои Д.В.Т. ги наведува како аналогии го датираат ова пелике во крајот на 5. и почетокот на 4. век.¹¹³

Меѓу бројните ојнохи (11 примероци) треба да се посочи целосно сочуваниот примерок на кој е прикажана млада жена облечена во хитон и химатион, со собрана коса. Во левата рака држи огледало.¹¹⁴ (Сл. 41)

Кантаросите (37 примероци) се исто така бројна група атички вази. Посебно внимание привлекува Sent Valentine тип, украсен со мотив на бршленови гранки во бела пастозна боја.¹¹⁵ (Сл. 42а) Уште еден кантарос од истиот тип откриен е како гробен наод на локалитетот Камен кај Корешница. Според типот и декорацијата сврстан е во осмата група на Howard и Johnson, датирани во ран 4. Век.¹¹⁶ (Сл. 42б).

Скифосите (37 примероци) се исто така бројни наоди. Еден целосно сочуван примерок откриен е 1952 год. (Сл.43) Од обете страни претставени се по две машки фигури во цел раст, еден наспроти друг, облечени во долг хитон. Припаѓа на група од овој вид вази мошне чести на нашите локалитети.¹¹⁷

Најбројна и најдобро сочувана група вази се лекит арибалосите. Оваа мошне допадлива група атички вази се редовни дарови во погребувањата, а нивната мала величина овозможила да останат подобро сочувани. Г.Микулчиќ успеала да издвои 40 примероци. Како најтипични се тие со приказ на женска глава во профил. Се среќава шесто приказ на лебеди, заек, сфинга, тигар, или едноставно палмета, особено кај тие со мали димензии. Присутни се примероци декорирани со мрежест орнамент. Особено интересни се антропоморфни и зооморфни лекит арибалоси.¹¹⁸ (Сл. 44 а-г).

Киликсите се нешто помалубројни. Неколку сочувани примероци со широко извлечени хоризонтални рачки, припаѓаат сеуште на крајот на 5. век пр. н.е.¹¹⁹ (Сл.45)

Меѓу најстарите типови на монохромни вази, во случајов лончиња со ребресто тело, во Демир Капија застапени се неколку примероци.¹²⁰ (Сл. 46) Датирани се од 450-425 год. Тоа е време на нивното производство и нивното присуство во Демир Капија.

Кратерите се значително застапени во Д.К., но само во фрагменти.¹²¹

¹¹³ Д.В.Т. 1961, 252, 253, Сл. 51; Г.М. 2005, 87, Т. II.

¹¹⁴ Д.В.Т. 1961, 247, Сл. 31; Г.М. 2005, 109, 2-IV.

¹¹⁵ Д.В.Т. 1961, 247, Сл. 32; Г.М. 2005, 97, Т. XIV, 118-4; Т. XV, 118-4.

¹¹⁶ Карпузова, Петров 1996, 84 и н., заб. 11.

¹¹⁷ Д.В.Т. 1961, Сл. 50 а,б; Г.М. 2005, Т. IX, 52-IV

¹¹⁸ Д.В.Т. 1961, Сл. 34-48. Г.М. 2005, Т. VI, VII и VIII.

¹¹⁹ Микулчиќ Г., 2005, Т. XII, 329-IV; 330-IV.

¹²⁰ Д.В.Т. 1961, 258, Сл. 67; Г.М. 2005, Т. XII, 237-IV; 261-IV; 39-IV.

¹²¹ Кратери Г.М. 2005, Т. XVIII и XIX, 122-IV.

40

41

42a

42б

43

Сл. 40. Пелике. Сл. 41. Ојнохоа. Сл. 42а. Кантарос, Sent Valentine. Сл. 42б. Кантарос, Sent Valentine, Корешница. Сл. 43. Скифос.

Во Гроб 53, откриен 1972 год. на Сектор Болница, најдени се три плитки чинии-пинакси со карактеристичен извиен обод и задебелена ивица. Изработени се во мека бледо-жолта глина. Дното е целосно покриено со голема палмета, а ободот го краси орнамент на спирала, насликани со темна мат боја. Овој вид пинакси не припаѓа на групата атички вази. Во времето кога наодите од гроб 53 го имаме објавено, не ми деше достапна аналогија на овие пинакси. Откривањето на вакви чинии-пинакси на Виничко Кале, мислам дека ни дава можност да го определиме нивното потекло. Виничките пинакси имаат иста форма, но нивниот квалитет е знатно подобат, дури премазот на садовите и квалитетот на бојата со која се насликани палметите се значително поквалитетни. (Сл. 47, 6-8). Проучувајќи ја раната антика на Виничко Кале, имам дојдено до сознание дека врските на населбата лоцирана на Калето во ова време се одвивале со Абдера.¹²² Оваа околност не наведе на помисла дека пинаксите од Калето се производ на некои од керамичарските работилници на Абдера, предмети кои доселениците од овој богат и значаен Егејски град ги донеле со себе кога се доселиле на Осоговието.

Натаму следи серија на помали вази, во најголем дел монохромни. Меѓу нив најбројни се мали паници, познати под име Ехинус. (Сл. 47, 3-5) Најстарите варијанти се со дебели сидови, мали по димензии, премачкани со густ фирнис. Со време, во текот на 4. век нивната форма се менува, стануваат поголеми и потенки. Кај примероците за кои се смета дека се производ на керамичките работилници на северно егејското крајбрежје премазот е послаб. Тоа се елементи кои позволяваат временско определување во ситуација кога недостигаат сигурни елементи за посигурно датирање.

На крајот на ова поглавје потребно е да се задржиме на сивата керамика. За оваа категорија керамички производи познато е дека е присутна на нашите локалитети уште во текот на железното време. Се јавува во исто време и напоредо со окер керамиката украсена со мат линеарни орнаменти. И за двата вида установено е дека е произведена локално.

Во раната антика, заправо уште во текот на последните две децении од 5. век пред н.е. се јавува забележителна продукција на сива керамика која ги имитира грчките форми. Почнувајќи со хидриите, копирани се скифоси, кантароси, паници, ојнохои. Оваа керамика присутна е на сите пајонски локалитети, почнувајќи од север со Кале Кршевица, со скопските населби и сите други вдоль Повардарјето.¹²³ Меѓутоа, нејното присуство во Демир Капија е ограничено. Поединечни наоди откривани во затворени гробни целини овозможуваат нивно датирање. (Сл. 47, 10). Се прашуваме зошто е тоа така? Може би идните истражувања ќе дадат одговор на ова врашање. Во моментот се чини дека присуството на оригинална грчка керамика импортирана од југот ги задоволувала потребите од овој вид керамички садови, при што не се јавила потреба од нејно копирање.

¹²² Крстевски Ц., Соколовска В. 2011, 250 и н.

¹²³ Соколовска В., 1986, 36, Градиште –Нерези, 46, Градиште- Неготино.

44a

44b

44в

45

46

44г

47

Сл. 44 а- 44г. лекит арибалоси. Сл. 45. Киликс. Сл. 46. Монохромна чаша со ребресто тело. Сл. 47. Наоди од гроб 53.

Во текот на хеленистичката епоха, меѓу керамичките наоди најзабележителни се т. н. Мегарски шољи. Овие мошне допадливи садчиња, кои како новина во технолошкиот процес на керамичкото производство изведено по пат на калапење, ги имаат освоено пазарите на Медитеранот. Во Демир Капија откривани се во фрагменти во културните слоеви измешани со керамика од други временски периоди. Најчести се примероци со вегетабилни орнаменти.¹²⁴ Особено е интересен еден фрагмент со т. н. Хомеровско ситје. Во мошне успешен приказ на Агамемнон и Ахил, заправо сцена од¹²⁵(Сл. 48)

Фондот на керамиката од римско време во Демир Капија, судејќи според сочуваните наоди, дава бледа слика за присуството на овој вид археолошки материјал. Студиската керамика пострадана за време земјотресот, не е можно да се искористи за проучување. Поедини наоди откриени како затворени целини, ја надополнуваат сликата за Демир Капија во ова време. Неколку гробни наоди всушност го сочинуваат репертоарот на формите. Најчести се чаши со една рачка и мешесто тело. Тука се чаши со ребресто тело. Бокали, паници, чинии плитки или длабоки, сите од мошне скроман квалитет.(Сл. 49-51) Ист скроман квалитет имаат неколку садови – урни.¹²⁶

Неколку сочувани фрагменти со печатени орнаменти се сведоци за присуство на нешто поинакви керамички садови, меѓу кои има и квалитетни примероци. Декорацијата се состои воглавно од геометриски мотиви. (Сл. 52)¹²⁷

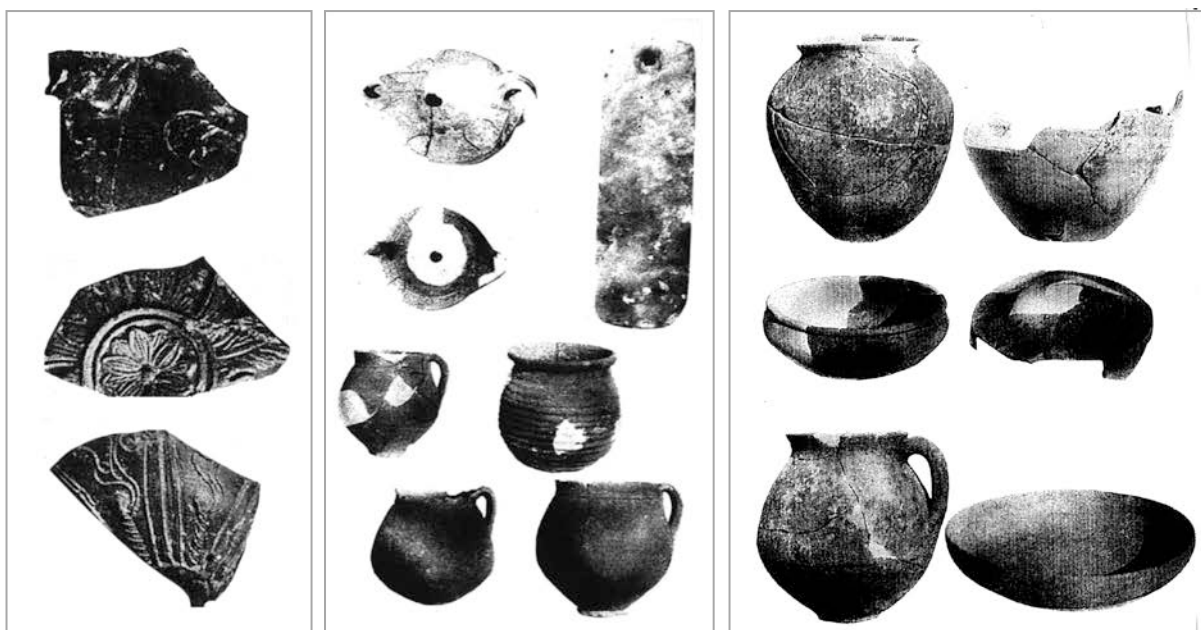
Помеѓу студискиот материјал, значителен број од амбалажна керамика има стандарден квалитет на т. н. римска провинциска керамика. Раноримските примероци на луксузна керамика, како Аретинската, префинетата самоска и пергамска керамика, цандарли, или доцно римска “С”, како и африканската, примероци посведочени на Исар- Марвинци, како и во Стоби, во Демир Капија не се најдени.

¹²⁴ Д.В.Тодоровиќ 1961, Сл. 93-106.

¹²⁵ Истата, 1961, 263, Сл. 91; Истата, 1959, 9-10.

¹²⁶ Д.В. Тодоровиќ 1961, Сл. 21, 22; Соколовска В. 1973/74, Т. V и VI; Истата 1978, 102.

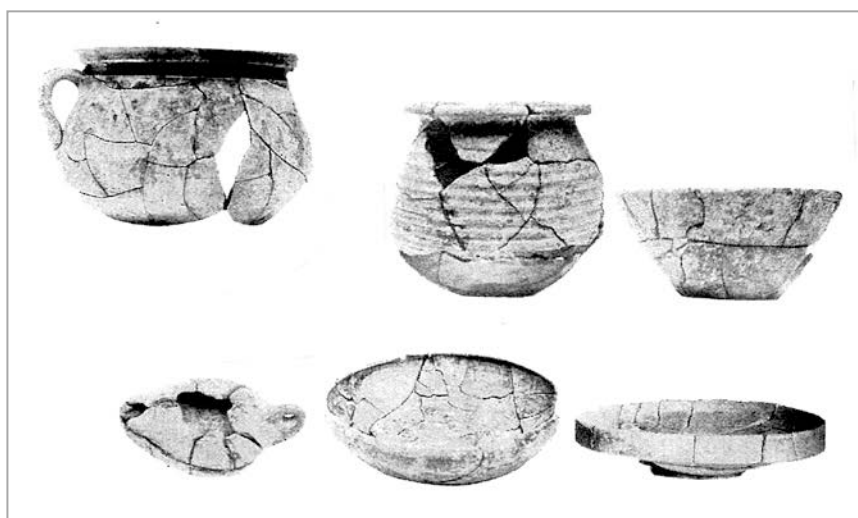
¹²⁷ За керамиката со печатени орнаменти, види Соколовска В. 1976, 157-168.

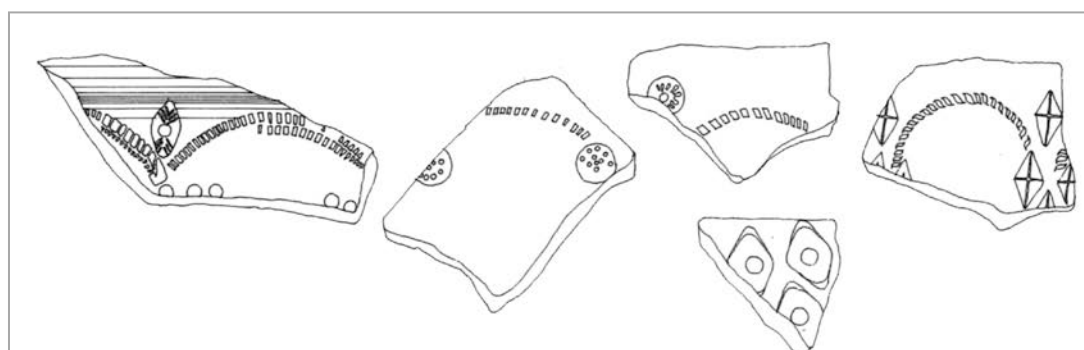
48

49

50

51

52

Сл. 48. Фрагмент од мегарска чаша со Хомерово суже. Сл. 49. Римска керамика, гробни наоди. Сл. 50. Римска керамика, гробни наоди. Сл. 51. Римска керамика, гробни наоди. Сл. 52. Орнаменти на печатена римска керамика.

ТЕРАКОТИ

Како замена на големата уметност, недостапна на обичниот човек, приказ на саканите личности се јавува во форма на малечки земјени фигури, теракоти. Ги среќаваме како гробни дарови мошне често, но и како *ex voto* во светилиштата за што се воглавно произведувани.

Како најстар примерок во Демир Капија е теракотата на седнато женско божество со конусна капа, во впечатлив архајски стил. (Сл. 53,6) Околностите на откривањето, во пространа плитка јама, со присуство на атипична керамика, не ни даваат можност за попрецизно датирање.

Единствен примерок на теракота најден со првите ископувања на Сектор Манастир е глава на жена. (Сл. 54) Како што нагласува Д.В.Тодоровиќ, и покрај тоа што недостасува дел од лицето, се гледа нејната добра изработка. Главата, со на патец очешлана коса собрана на тилот во тутка, покриена е со наметка.¹²⁸

Двете теракоти најдени во гроб 44 (Сл. 36, 1 и 2) можат да се сметаат како претходници на подоцнежните хеленистички теракоти работени во стилот на Танагра. И покрај површинската оштетеност, јасно се забележува нивниот отмен став и смирена воздржаност.¹²⁹ Не можеме да се отргнеме од впечатокот дека се тоа предмети кои биле сопственост на починатото девојче.

Сл. 53 Вонгробни наоди

¹²⁸ Д.В.Тодоровиќ, 1961, 262, Сл. 87.

¹²⁹ Соколовска В. 1973/74, Т. II, 1-2.

Теракотите од пештерното светилиште кај Дрен (Сл. 55), се посебно интересни поради репертоарот на претставените ликови. Колку што може да се забележи според примероците кои ни се достапни, се чини дека секоја теракота претставува примерок за себе. Со други зборови, нема повторувања на претставите, што би можеле да очекуваме во ваква прилика. Тоа се допадливи женски ликови со нагласени фризури и скоро секогаш со наметка префрлена преку главата. Кај некои на главата се наоѓа дијадема или венец. Ефектот е дополнуван со бојење. И покрај разнородноста на ликовите се забележуваат стилски особености кои зборуваат дека се тоа производи на едно ателје или ателјеа во кои се негувал сличен стил. Овој момент, од своја страна навестува дека меѓу нив не постои голема временска дистанца. В. Битракова, која ги проучувала посебно од аспект на култовите во антиката, доаѓа до заклучок дека тие во најголем дел ја претставуваат Афродита, но и други женски божества како Деметра, Кора. Стилската анализа и аналогните на кои се повикува, водат кон хеленистичкото време.¹³⁰

Сл. 55. Ликови на богињи во теракота, Пештерно светилиште, Дрен.

¹³⁰ Битракова Грозданова В. 1999, 188, Сл. 6-9. Истата 1987, 57.

ЛАМПИ

Лампите не се особено чест наод во Демир Капија, макар што тие се сметаат како редовен гробен прилог во сите периоди на антиката.

Еден од најстарите примероци, типичен претставник на коринтските лампи изработувани, како што се смета, подолг временски период, е лампата откриена 1951 год. (Сл. 56) Тркалезна по форма, со широк отвор на дискот уоквирен со серија жлебови оставени во бојата на глината, додека останатиот дел е премачкан со црн фирнис. Врвот на лампата е откриен. Според формата и квалитетот лампата треба да се смести во раната појава на овој вид, во доцниот 5. век пр. н.е.¹³¹

Следните три примероци објавени од Д.В.Тодоровиќ. припаѓаат на хеленистичките типови лампи, со страничен израштај, кој овозможува полесо држење. (Сл. 57). Аналогните примероци откривани во поблиски или подалечни региони, припаѓаат на 2. век пр. н.е., дата која одговара и на нашите наоди од Демир Капија.¹³²

Сл. 56. Раноантичка лампа.

Сл. 57. Хеленистички лампи

Сл. 58. Римска лампа.

Во 1 век од н.е. датирана е бронзената лампа. (Сл. 31, 1) Овој изразито интересен примерок (опишан во групата Бронзени наоди) одразува значителна комуникација на поединци, и нивна куповна моќ.

Римските лампи, откриени во гробови, припаѓаат на познатите типови тркалезни лампи со кус клун, мал отвор на дискот, украсен со оволо. Друг пример од гроб 36, чиво рамо е украсено со јајчест орнамент (Сл.49, 1).

¹³¹ Д.В.Тодоровиќ 1961, 261, Сл.82.

¹³² Иста, Сл. 83-85.

ТРКАЛЕЗНА ПЛАСТИКА И РЕЛЈЕФИ

Значаен наод од групата на тркалезната пластика откриена е во светилиштето на Диоскурите. Маркантно место завзема статуарната група на Богинката придружувана од Диоскурите, инаку ретка појава во приказот на овие божества. Сите три статуети извајани се посебно. (Сл. 59) Во светилиштето каде биле изложени биле поставени на еден грубо изработен постамент. Средишното место го завзема богинката облечена во долг хитон со високо препашана половина, а од горе префрлен химатион под кој се гледа десното свиткано колено. Таа стои мирно со тежината на телото на левата нога. Во левата рака држи факел. На богинката и недостига главата и двете раце.

Диоскурите, знатно оштетени, со повеќе преломи и без глави прикажани се во стоечка положба со тежината на телото врз десната нога покрај која се поставени пенушки, врз кои во релјеф се прикажани коњски протоми. Диоскурите се голи со куса хламида префрлена преку градите. Приказот на нивните издолжени фигури со благо нагласена мускулатура како да чува спомен на Лизиповиот идеал во приказ на машко тело.¹³³

Релјефната икона со неправилна овална форма (Сл. 59) содржи претстава на Тријадата. Во вдлабнатото поле претставени се Диоскурите, меѓу нив стои богињата облечена во хитон и химатион префрлен преку главата. Десната свиткана во лакотот рака положена е на градите, а левата спуштена долж телото. Диоскурите се голи со куса хламида префрлена преку градите, во скоро потполно идентичен став. Со едната рака ги држат уздите на своите коњи кои се прикажани зад нив во наспрамна положба. На главите имаат пилоси под кои се гледа долга кадрава коса. Под релјефното поле врезан е со крупни букви натпис: MAKETIANOC.¹³⁴

Вториот релјеф од истото светилиште, знатно се разликува од претходниот. Овој пат Диоскурите се прикажани качени на коњи претставени еден наспроти друг. (Сл. 61) На главите имаат пилоси, а во рацете држат кружни штитови. Облечени се во куса облека-хитони и хламиди на градите. Помеѓу нив богинката стои облечена во долг хито препашан на струкот. Има долга коса која од обете страни се спушта во вид на плетенки. Во обете раце држи факели. Над релјефната претстава, како и лево и десно зад главите на Диоскурите врежан е натпис, делумно оштетен.¹³⁵

Третиот релјеф од Демиркапиското светилиште знатно заостанува зад првите два. (Сл. 62) Во изразито груба и невешта изработка прикажани се Диоскурите во куси хитони и наметка која ги покрива градите. Од обете нивни страни прикажани се конски глави енфаце. Помеѓу Диоскурите стои женска фигура, богиња со факели во обете раце.¹³⁶

¹³³ Соколовска В. 1974, 268, Сл 1.

¹³⁴ Истата, Сл 3.

¹³⁵ Истата, Сл. 2.

¹³⁶ Истата, Сл. 4.

Сл. 59. Статуарна група на Диоскури со богиња.

Сл. 60. Релјефна икона со приказ на Тријада.

Основната концепција во иконографијата на овие божества е запазена. Но, стилот на изведбата одава еден провинциски, поточно речено, селски мајстор. На вака завршено скромно дело, секако придонел квалитетот на каменот, кој не позволил поуспешно обликување.

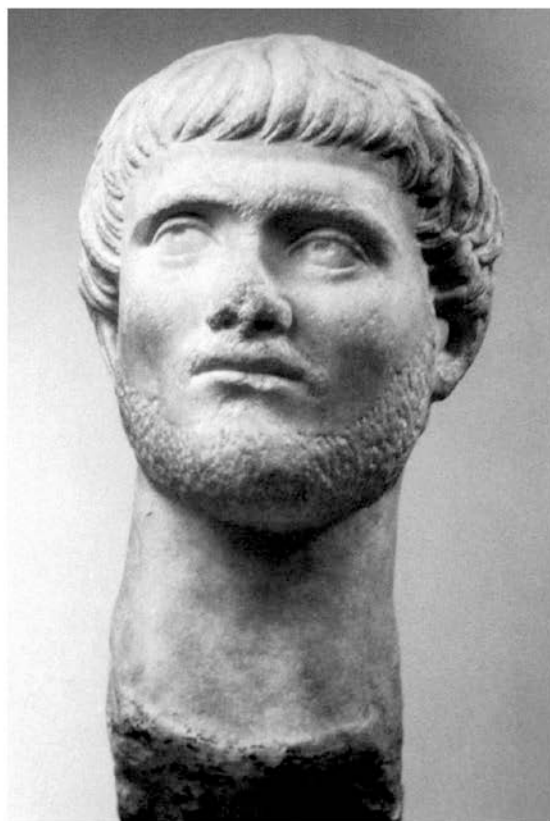
Надгробен осуар, значително оштетен. Страните се исполнети со приказ на атлети – боксери.¹³⁷

61

62

64

63

Сл. 61. Релјеф на Диоскури со богиња. Сл. 62. Релјефна икона на Тријада. Сл. 63. Портрет на маж, средина на 3. век. Сл. 64. Портрет на маж, време на Галиен.

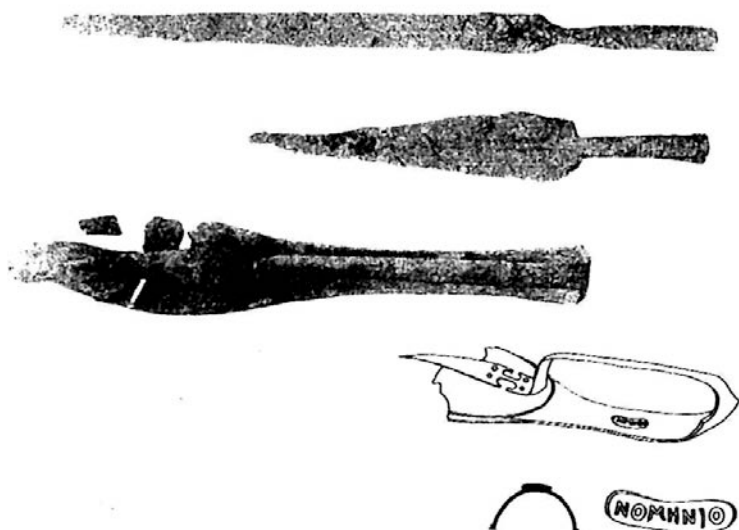
¹³⁷ Осуарот е објавен од Н. Вулиќ

Горен дел од машка портретна глава. Откриена во насобраниот шут околу објектот со апсида на локалитетот Црквиште во 1948 год. (Сл. 63) Зачуван е само горниот дел од главата. Носот и очните јаболка се оштетени. Ликот претставува постар маж со високо збрчкано чело. Неговата куса коса е прикажана во вид на калота со поизразити зулуфи, при што сосема плитко се моделирани правите прамења. Неговите крупни очи се врани со нагласени клепки. Погледот, се чини, е вперен нагоре. Ниско поставените веѓи изгледа биле пластично моделирани. Главата несомнено претставува реалистичен портрет на средовечен маж. Третманот во обликувањето на деталите одразува стил карактеристичен за средината на 3. век.¹³⁸

Портретна глава на маж. (Сл. 64) Неговото лице со цврста градба одава сериозен лик на помлад маж. Косата обликувана во волуминозни благо свиткани прамења е во полн контраст со брадата прикажана плитко со куси зарези. Ликот се одликува со впечатлив поглед на сериозен израз потенциран со ниско поставените веѓи и поглед уперен на десно. Портретот се вбројува во типичните претставници на Галиеновите ликови.¹³⁹

ОРУЖЈЕ

Оружјето во Демир Капија не е особено чест наод. Го откривме само во Гроб 45 каде се најдени два железни врвови од копја. Едното, пократко со лисната форма и со пластично ребро по средината. Другото подолго, од типот сариса исто така со пластично ребро по должината.¹⁴⁰ (Сл. 65, 1 и 2) Овие, добро познати наоди откривани се на македонските локалитети многу често. Во ратничките гробови во Беранци во Пелагонија, во Требеништа.

Сл. 65. Наоди од гроб 45

¹³⁸ Д.В.Тодоровиќ 1961, 233, Сл. 4; Соколовска В. 1987, 129. No. 50, Т. 25, Сл. 3.

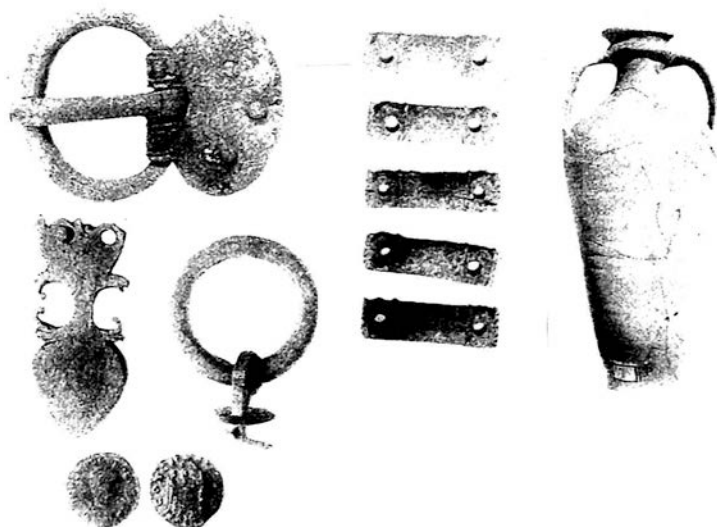
¹³⁹ Соколовска В. 1987, 131, по 52, Т. 26, Сл. 1-4, со цитирана литература.

¹⁴⁰ Соколовска В. 1973/74, Т. III, Сл. 1 и 2.

РАЗНИ НАОДИ

Една група наоди наоѓани поединечно, наметнува потреба да ги сврстиме во категорија на разни наоди.

На прво место би требало да го наведеме стригилисот откриен во Гроб 45, воедно со врвовите копја, претходно спомнати. (Сл. 65, 3) Стригилисот е изработен од бронза, мошне прецизно. Неговата превиткана рачка прилепена е врз олукот со четири нитни, а на внатрешната страна угравирано е името NOMHNIO. Овој машки гроб со својата содржина, датиран е со наведените наоди во 4. век пр.н.е¹⁴¹.

Сл. 66. Наоди од гроб 32.

Од 1. век од н.е. е секако медицинскиот сад со толчник, наоди познати и мошне чести во раноцарскиот период. Откриен е во Гроб 30 воедно со бронзената лампа, чија дата, 1.век од н.е., е општо прифатена.(Сл. 31, 3 и 4).¹⁴²

Во еден знатно подоцнежен гроб, Гроб 32, најдени се неколку бронзени предмети, инаку ретки наоди на нашето подрачје. Бронзена копча, бронзена алка со кружна форма, која била прикачена за дрвена кутија. Пет правоаголни бронзени плочки со димензии 0,024x0.006. (Сл. 66, 5)¹⁴³

Бронзена апликација со срцолика форма, со две нитни прикачена на облека. (Сл. 66, 2) Според И. Микулчиќ во прашање се делови од војничка облека . Наодот е датиран со монета на Проб (276-282) .¹⁴⁴

Амулет во долж од 7,4 цм. Од зеленкаст камен, дупнат на едниот крај, најден во гроб 46.¹⁴⁵ (Сл. 49, 3)

¹⁴¹ Истата, Т. III, Сл. 3 и 3а.

¹⁴² Соколовска В. 1973/74, Т. ИВ, Сл. 1.

¹⁴³ Истата, Т. VII, 1-5.

¹⁴⁴ Истата, Т. VII, Сл. 2.

НАТПИСИ

Натписите кои се откриени во Демир Капија веќе се наведени во претходните поглавја, но тука ги издвојуваме заради прегледност на овој вид мошне значајна изворна граѓа.

Како што ќе се види подолу, тие не се особено бројни, но, на извесен начин ја збогатуваат општата слика. И тука се придржуваме до хронолошки принцип.

Како најстар, е натписот на името ΝΟΜΗΝΙΟ испишано на стригилисот од Гроб 45. (Сл. 65, 3, 3а) Да ли е во прашање име на мајсторот или име на споственикот, не е толку битно, макар што втората варијанта изгледа поверојатна. Датата на 4. век која се определува со присуството на сарисата, ја навестува датата и на стригилисот, со тоа што тој би можел да биде некоја деценија постар од самото погребување.¹⁴⁶

Горен дел од надгробен споменик обликуван во тимпанон со акротерии. (Сл. 67) Типичен претставник на хеленистички споменици. Под него, во незнатно вдлабнато правоаголно поле испишано е името на покојникот: ΜΕΤΡΟΒΙΟΣ ΑΓΑΤΟΚΛΕΟΥΣ.¹⁴⁷

Следниот натпис - ΜΑΚΕΤΙΑΝΟΣ, испишан на еден од релјефите во светилиштето, е без сомнение име на дародавецот на споменикот посветен на Диоскурите. (Сл. 60) Во овој момент само скренуваме внимание дека името на дародавецот стои во врска со ΜΑΚΕΤΑ, како старо име за Македонија. За датата на овој релјеф види заб. 131.

Натписот испишан на вториот споменик од светилиштето е оштетен. Во него читаме:

Αρτέμι]δι Θάλαμος εὐχὴν μεγάλη τχῦ η...Διοσκ...ωνδρ...ου...ἀνε...ιτῶν...

Натписот содржи посвета на Артемида, заштитничка на брачната одаја. (Сл. 61).¹⁴⁸

На еден фрагмент од Мегарска чаша со Хомеровско сиже, испишано е името

ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ ΑΧ... во курзив.¹⁴⁹ (Сл. 48) Чашата на која се испишани овие имиња се вбројува во квалитетни производи на овој вид керамички садчиња, што одговара на порана дата во нивната појава.

Споменикот на кој е испишан натписот е всушност ара, сочувана во долната половина. Во двојно профилираното поле запазен е дел од натпис испишан со грчки букви во четири реда.

¹⁴⁵ Истата, Т. VI, Сл. 3.

¹⁴⁶ Види заб. 138. Во врска со ова име треба да потсетиме на коментарот предизвикан од мислењето на Н. Вулиќ, кој во еден натпис од Будур Чифлик, каде се споменува некој град – полис, по негово мислење со име Иуменион. Ова име М. Петрушевски го корегирал во Ноуменион. Види Папазоглу Ф. 1957, 242, заб. 54.

¹⁴⁷ Соколовска В. 1986, 50, Сл. 12.

¹⁴⁸ Види заб. 132.

¹⁴⁹ Види заб. 123.

συμβίο

αὐτῇ

μνίας

χ]άριν

Дим. вис. 0,93 см, шир.на основата 0,56-0,54 цм. (Сл. 66) Оваа надгробна ара најдена е на Сектор Црквиште, во шутот насобран околу објектот со апсида. Арата ја споменуваат Hahn, Dimitzas и Вулиќ, како што наведува Д.В.Т.¹⁵⁰

Сл. 67. Горен дел од надгробен споменик на Метробиос.

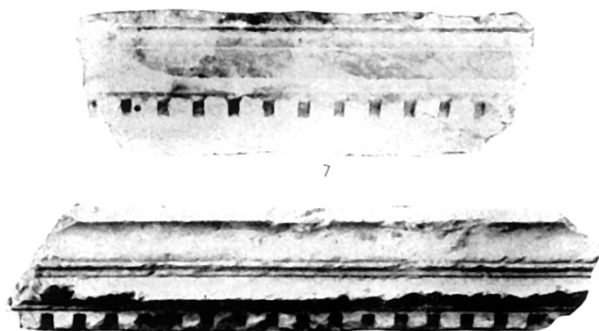
Сл. 68. Надгробна ара.

¹⁵⁰ Д.В.Тодоровиќ 1961, 233, Сл. 5.

АРХИТЕКТОНСКИ БЛОКОВИ

Два блока од венец со ивица обликувана во запци – *gesipodes*.¹⁵¹ (Сл.69) Блоковите припаѓале на објект лоциран на секторот Болница. На овој простор, во текот на ископувањата во 1969 год. откриени се делови од објект, поточно делови од масивни сидови. Гробот 32 кој лежел на темелите од овој објект, датиран со монета на Проб во средината на 3. век, може да се земе како појдовен момент за неговото датирање. Во средината на 3. век кога е обавено погребувањето објектот бил срушен и напълно занемарен. Врз сочувваните темелни делови поставен е Гроб 32. Ако се ослониме на постоењето на светилиштето на Диоскурите изградено во хеленистичко време, можеме да претпоставиме дека објектот на сектор Болница е исто така храм-свителиште подигнато во истото време. Немаме елементи за установување на кое божество би било посветено.

Делови од мермерни столбови споменува Д.В.Тодоровиќ, најдени на секторот Црквиште, воедно со надгробната ара.¹⁵² Сосема е можно овие столбови, со време разнесени и повторно употребени како градежен материјал, да припаѓале на објектот на кој припаѓале деловите од венецот со запци. Истото се однесува и за коринтскиот капител откриен во Демир Капија, кој се чува во Музеј на град Неготино, Неготино. (сл.70)

Сл. 69. Мермерни блокови од венец.

Сл. 70. Коринтски капител

¹⁵¹ Соколовска В. 1973/74, Т.VII, Сл. 7 и 8.

¹⁵² Д.В.Тодоровиќ 1961, 233.

НАМЕСТО ЗАКЛУЧОК

Уште во уводот на овој труд беше истакнато значењето на Демир Капија како важен стратегиски пункт и улогата што таа ја имала во најстарата историја на Република Македонија. Од наша страна интересот беше свртен кон античката епоха, одн. на времето на I милениум пр. н.е. па до крајот на доцната антика. Парцијалните истражувања кои се одвиваа инцидентно и со прекини во текот на долг временски период, собрани во овие редови, верувам дека фрлаат малку повеќе светлина врз овој многу значаен дел од Повардарјето. Многу претпоставки и недоумици добиваат реална основа и стануваат појасни. Сигурно е дека идните откритија ќе ја надополнат постоечката слика.

Недостигот на сочувана архитектура, која всушност претставува срж на улогата на Демиркапискиот масив, е голем недостаток во согледување на реалната слика на нивниот изглед, како и настаните што се случувале во минатото во регионот. Бројноста на тврдините кои уште од раноантичката епоха започнале да се подигаат, ја играле својата улога до крајот на антиката. Најновите откритија во Корешница навестуваат реална можност дека почетоците на изградбата на Демиркаписките тврдини треба да се поврзат со архајскиот период.

Позицијата на целиот одбранбено-осматрачки систем мора да се оцени како несфатлив градежен потфат. Тврдините подигани на високи достапни точки на карпестите висои изазиваат само восхит кон градителите. Во најкуси црти да ги проследиме уште еднаш.

На десната страна на реката Вардар, на кота 849 метри, доминантно место завзема Рамниште, каде е сместена плански градена тврдина, која, според своите карактеристики – масивни сидови и полукули, ја определуваат како воено-фортификациски објект. Градена во техника на сувосид со сидови широки 3,60 м, зајакнати со полукули, таа ги содржи карактеристиките на градителството на класичната епоха.

Тврдината на Горни Краставец, која лежи на кота 899 метри, градена е во сувосид како и Рамниште. Сочувана река од срушен масивен сид е реална слика на нејната величина. Делови од внатрешни објекти градени се на типичен раноантички начин. Сочуван дел од сид со правилно клесани квадери изазива дивење. (Сл. 5) За нејната важност може да се суди и по тоа што таа имала своја одбранбена протеихизма.

На левата страна на Вардар, на компактна зарамнета карпа, лежи укрепување Марков Град, кое зафаќа простор од 14 хектари, објаснет како рефугиум. Поедини градежни елементи и керамика, водат кон порана дата како време на изградба. Но монетните наоди зборуваат дека е користен и во 5. век од н.е. каде е на местото Црквиште оформена некропола од истото време.

Во ова време Марков Град бил зајакнат со кули, а како што е воочено, за негова безбедност се грижеле Кула и Маркова Кула. Установено е дека тврдината Кула била изградена врз постари остатоци.

Поставена на врвот на Јуручки Камен, Маркова Кула доминира над широк простор како главна осматрачница, од каде можела да се контролира удолината под карпата како и патот по кој од источната страна се влегувало во клисурата. Делови од сочувани сидови припаѓаат на кула, која според позицијата доминирала со околниот простор имала голема прегледност.

На ридот Кале сместена е најголемата тврдина во демиркапискиот масив - Стрезов Град. Долга вкупно 450 м има сложена структура. Главната тврдина има две акрополи, а главниот бастион имал прегледност врз целата тврдина и околниот простор. Тврдината на Кале имала задача да го чува и блокира главниот пат низ Просек. На поедини места на демиркаписките тврдини уочени се технички елементи применувани во Јустинијановата епоха. Тоа се елементи кои сигурно покажуваат дека тврдините се користени до ова време.

Ова би била општа, сумарна слика за одбранбениот систем изграден во антиката на високите, едвам достапни точки од Демиркапискиот масив. А, што знаеме за населбата распослана во рамницата?

Ако се ослониме на археолошките наоди, колку да се ограничени и прибрани често пати под нејасни околности, можеме во голема мера да добиеме појасна слика за поставанокот на населбата и нејниот натамошен развој. Велиме населбата, макар што знаеме дека Демир Капија во текот на голем временски период била населена на неколку пункта, не многу одалечени еден од друг, но, сепак населби кои биле органски поврзани со стратешката улога на Демиркапискиот масив. Да ли тие населби имале едно име или секоја носела свое име, веројатно нема никогаш да дознаеме. И. Микулчиќ помислува дека населбата на Марков Град носела име Алмана. Да ли под Стене - Stenae треба да се смета населбата лоцирана пред влезот на клисурата, (на Пештера, Манастир, Варници, Болница, во т. н. Клисурско Маало) или под тоа име е означена патната станица на Појтингеровата Карта, како што мисли Ф. Папазоглу, ни тоа нема да дознаеме.

Но затоа сигурно знаеме дека Демир Капија била населена уште во крајот на II милениј пр. н.е. Следната фаза, цивилизацијата на железното време, припаѓа на дефиниран етнос под име Пајонци, посведочена со гробни наоди и предмети типични за оваа најстара популација во Повардарјето со сите карактеристики за нејното културно и духовно постоење.

Улогата на стратегиски пункт во Повардарјето демиркапискиот масив добива уште во архајскиот период кога се изградени првите тврдини како потреба за одбрана и заштита. Не е случајно што токму тука, во Корешница, е откриена гробница на врвна личност од пајонскиот естаблишмент од околу крајот на 6. век пр.н.е. во која се најдени

“фамозниот бронзен кратер” и други исклучителни предмети, меѓу кои се споменуваат златни погребни маски. Нешто подоцнежен наод, откриен на Марков Град е монетата на Ајга (520-480). Не е случајно и тоа што на Маркови Кули е најдена монета на Теутаос, прв пајонски владетел познат по име од последните децении на 5. век пр.н.е. Овие елементи се сигурен показател дека уште во архајскиот период Демиркаписките тврдини претставувале важна позиција во пајонската етничка и политичка заедница.

За времето на раната антика информациите со кои располагаме се бројни и значително појасни. Населбинските остатоци под локалитетот Марков Град е паралела на раноантичката населба лоцирана на десната страна на реката Вардар, на локалитетот Пештера и нејната некропола која се протега на потегот Манастир-Варници-Болница пред влезот во клисурата, каде се протега Клисурско Маало.

Во овој период во Демир Капија се забележува изразит успон. Сега доаѓа до масовно населување на нова популација, која тука основала своја колонија. Тоа е население дојдено од хеленскиот југ меѓу кои има и атињани, сигурно посведочени со присуство на гробни прилози карактеристични за нив. Бројни гробови со атичка керамика како прилози, им припаѓаат на нив. Како што помислува Д. В. Тодоровиќ, тие новодојдени и го дале името на населбата Στεναι.¹⁵³ Овој настан за населбата претставува период на значителен успон. Археолошките наоди - луксузен сребрен и златен накит, скапа грнчарија, бронзени садови, осликуваат популација која припаѓа на повисока општествена класа. Како што истакнува Г. Микулчиќ, тоа се металуршки стручњаци, занаетчи и трговци, кои во потрага по сировини меѓу првите се отиснале од своите матични градови и во Демир Капија основале своја колонија. При тоа, таа потсетува дека во текот на Пелопонеските војни (429-405), од Атина се иселиле голем број занаетчи во колониите ширум Медитеранот.¹⁵⁴ Рудното богатство на овој микро регион е познато, а златоносната Дошница не останала незабележана.¹⁵⁵ При тоа, рудните ресурси на регионот имале пресудна улога во доселување на население од хеленскиот југ во потрага по метали. И, додека на карпестиот срт Пештера колонистите ја оформиле својата населба, домашното население, кое се повлекло под притисок на дојденците, се населило на Марков Град, користејќи го просторот на денешниот назив Стари Лозја, одн. Камен, каде ги сохранувале своите умрени.¹⁵⁶

Во текот на наредниот период, кога Пајонија попримува вазален однос кон Македонија, не се чувствува особен развој на населбата. Тврдините распоредени на околните карпи се во функција на пајонските владетели Ликеј и Патрај, чии монети се присутни на теренот, но, во исто време тие веќе претставуваат стратегиски интерес на македонските кралеви.

¹⁵³ Д.В.Тодоровиќ, 1961, 267,

¹⁵⁴ Микулчиќ Г. 2008, Bugh G.R. 2006, 36.

¹⁵⁵ Ваква појава забележана е на не многу одалечениот локалитет Исар-Марвинци, 29 км јужно од Демир Капија..

¹⁵⁶ Микулчиќ И. 1999, 179.

Потребно е да се потсетиме на продорот на Келтите кои во ова време, во 280/79 год. минуваат низ Повардарјето на патот кон Делфи. За тоа што се случувало во населбите околу Демир Капија за време на овој настан, не знаеме. Меѓутоа, сигурно е дека населението ја доживеало истата судбина како и во другите градови во Повардарјето. И тука се чини доаѓа до намалување на населението како што е забележано и за останатите градови каде Келтите поминале. Всушност, ова би бил втор бран на депопулација, по масовното иселување од овие простори кое се случило со Александровиот поход на Исток и последиците кои потоа уследиле.¹⁵⁷

Според она за што информации даваат археолошките наоди, може да се забележи дека во текот на хеленистичкиот период доаѓа до повторен успон. И овој пат тој е последица на нов бран доселеници од југот, кој се одиграл за време на Филип V. Познато е дека овој македонски владетел ги обновил градовите во Повардарјето опустошени од Келтите. Сега, тоа е население од македонските простори, кои со себе носат предмети какви до тогаш користеле, но во исто време, за свои духовни потреби изградиле светилиште и го посветиле на Диоскурите. Со иста цел основано е уште едно свето место, пештерно *locus sanctus*, посветено на женски божества, меѓу кои, како што изгледа, доминантна улога имала Афродита.¹⁵⁸

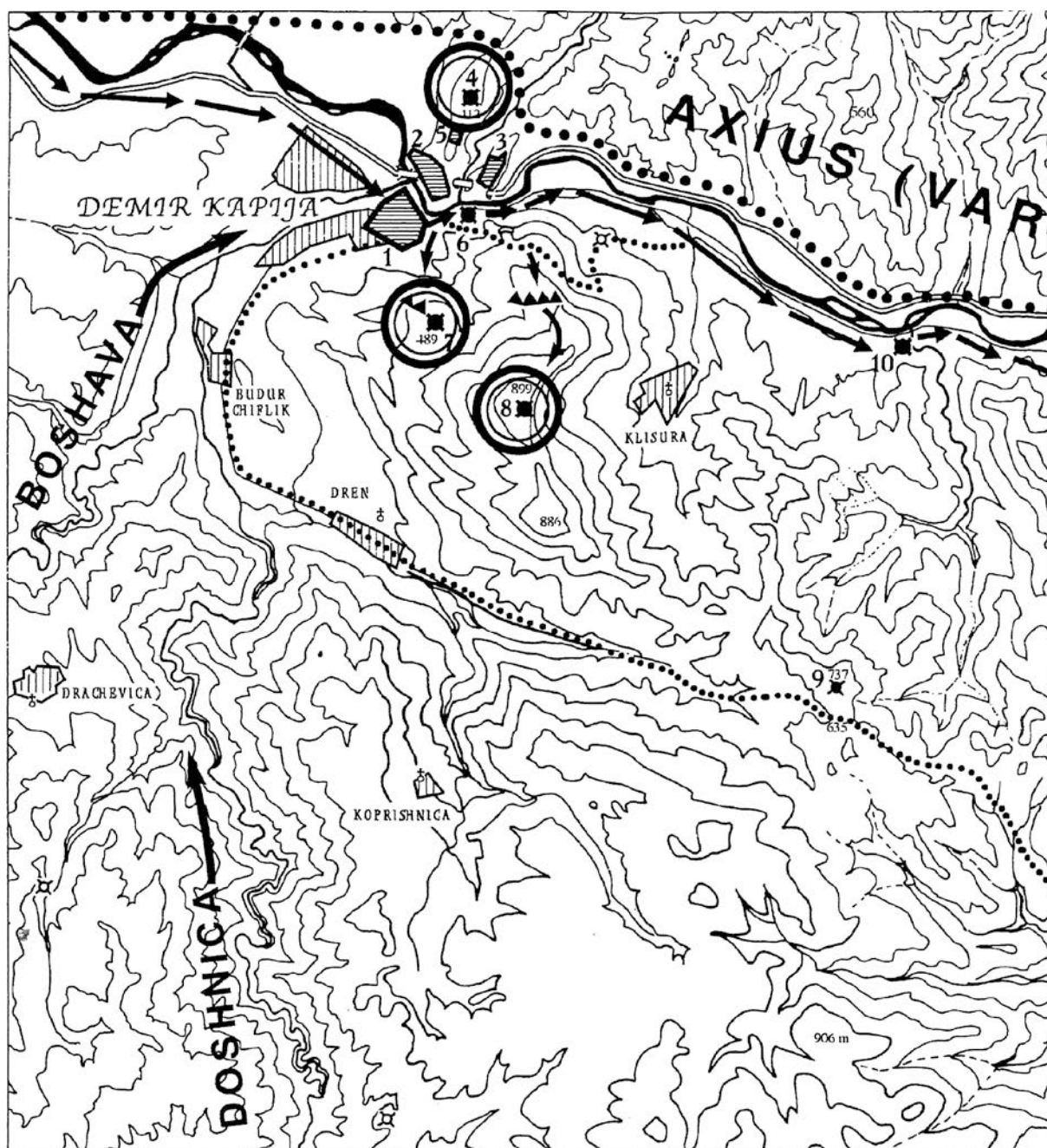
Одкако, во текот на еден кус период, од Антигон Дозон (229-220) до Персеј (179-168), Демир Капија ќе стане составен дел на македонското кралство, по 168 год. ќе се најде во граници на римската провинција Македонија. Како последни монети се споменуваат тие на Диоклецијан како сигурна информација. Во текот на овој период населбата во Демир Капија просторно се проширува. Сега се градат поедини објекти од јавен карактер. Трагите од станбени објекти сочувани на поширок простор, како и археолошките наоди, на прво место керамиката, покажуваат мошне скромно економско ниво на градот. Додека во поедини градови во Повардарјето, особено во Стоби, се подигаат раскошни јавни објекти – форум, театар, градски бањи, раскошни приватни палати, градот во Демир Капија живее како мошне скроман кивитас. Како резултат на сестраните проучувања и општиот впечаток на севкупната состојба, се наметнува заклучок дека Античка Демир Капија никогаш не се развила во урбана агломерација. Условена според природните особености, таа ќе го задржи значењето на важен стратегиски пункт до крајот на своето постоење. Но, и во царскиот период, постоеле поединци, припадници на повисока општествена класа, кои биле во состојба да поседуваат маркантни предмети – скап златен накит и лични портрети извајани во мермер. Тоа се, може би поединци, истакнати личности на месната елита, вклопени во современите токови на градскиот животот, на кои градот, заради нивните заслуги и углед им изразува благодарност со подигање на портретни бисти.

¹⁵⁷ Adams W. L. 2006, 36.

¹⁵⁸ Види заб. 130.

Натамошната судбина на Демир Капија поврзана е со настаните што се случувале во Повардарјето. Погодностите на Демиркапискиот масив, како стратегиски пункт, користени се и во немирните времиња на средниот век.

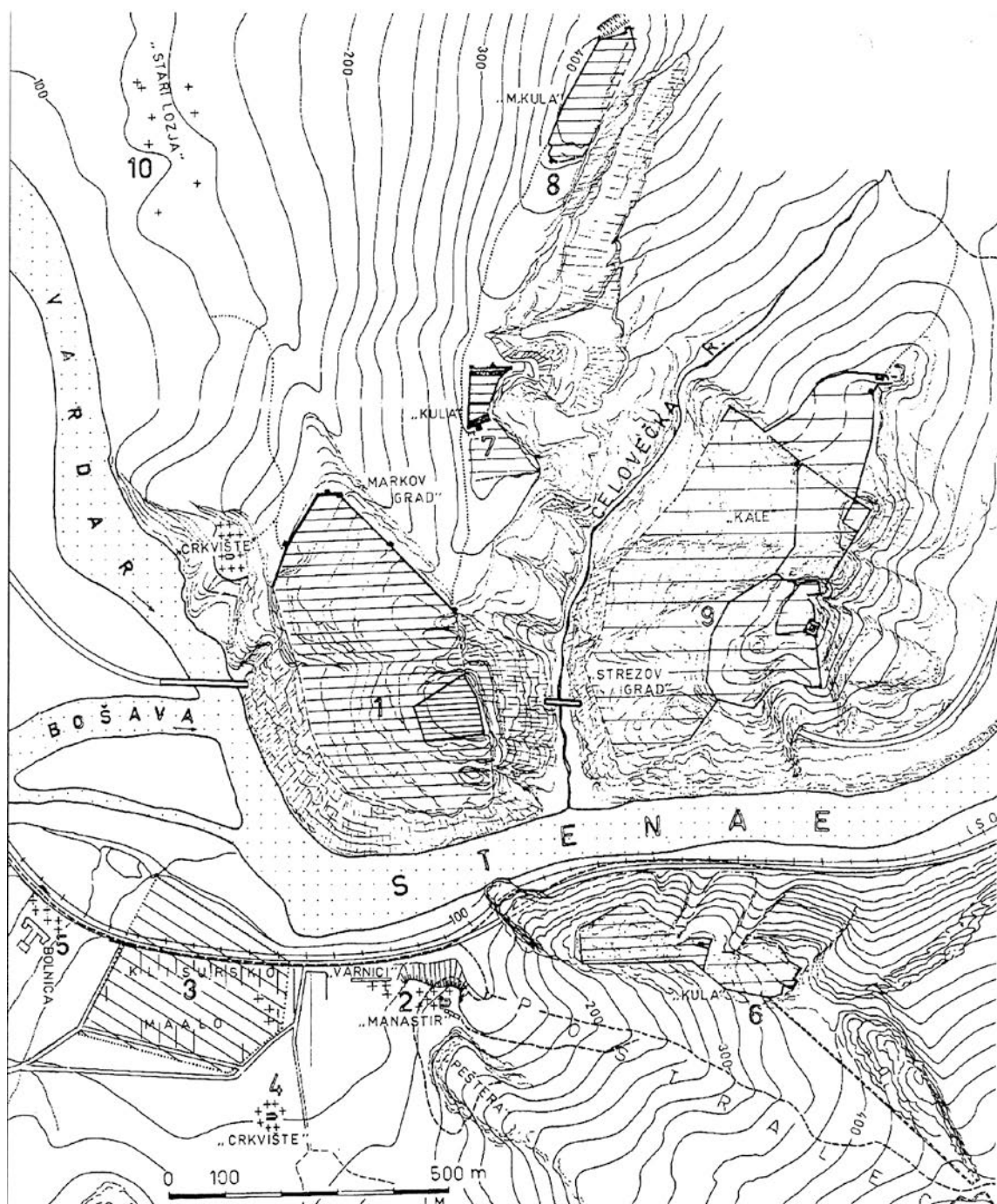
Општата слика за Демир Капија оформена со нашите проучувања во голема мера се совпаѓа со настаните кои се случувале и во другите, соседни градови во Повардарјето. Тоа е последица на нивната заедничка позиција во регионот како населби лоцирани вдоль иста комуникациска траса низ која се движеле струјања и во воено-освојувачки походи и во мирни времиња. Но, нејната специфична улога што ја имала со векови, ја издвојува од сите антички градови во Повардарјето давајќи и го епитетот по кој треба да биде запаметена: Феномен Демир Капија, античката *Stenae*.

Сл. 3 Карта на Демир Каписката клисура

1. Клисурско Маало-Бања, град Стена	7. Рамниште, Демир Капија
2. Марков Град, Корешница	8. Горни Краставец, Клисура
3. Кале, Челевец	9. Калугерска Чука, Дрен
4. Маркова Кула, Корешница	10. Градиште Гол. Јаворица, Клисура
5. Кула-средна тврдина, Корешница	11. Градиште кота 113, Давидово
6. Кула над Постралец, Демир Капија	12. Марков Манастир, Петрово

Карта на Демир Капија (според В. Лилчиќ)

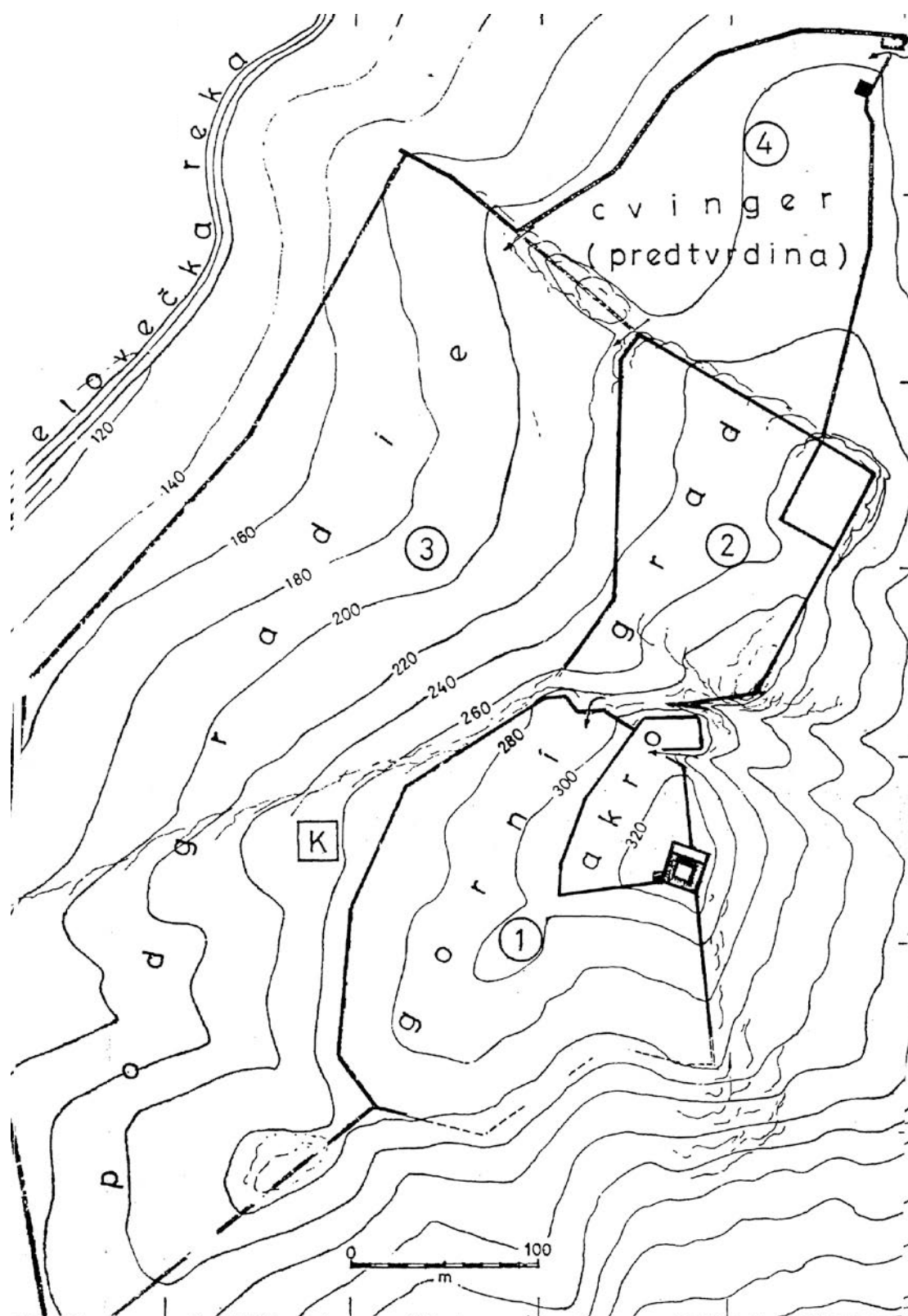
Сл. 1

1. Речниот пробив (Просек - античка Стенае) кај Демир Капија, со внесени антички остатоци:
1. Марков Град, раноантичка населба и доцноантички збег;
- 2.- 3.- 5. Грбови од V - IV в. пред н.е. вдоль магистралниот пат помеѓу Манастир - Варници - Болница;
3. Населба од римско време;
4. Црквисте, античка и средновековна некропола;
6. Кула на Постралец, укрепен планински премин;
- 7.- 8. Кула, антички тврдини;
9. Кале, Человец, доцноантичка тврдина;
10. Раноантичка некропола Стари Лозја.

ција. Со проширувањето на овој пат и со изградбата на варниците, биле раскопани првите раноантички грбови. Од нив се извадени повеќе наоди од сребрен накит, бронзени предмети и сликани вази, меѓу кои и спомнатата хидрија, една голема пелике и др. (инв. 1 - IV; 48 - IV).

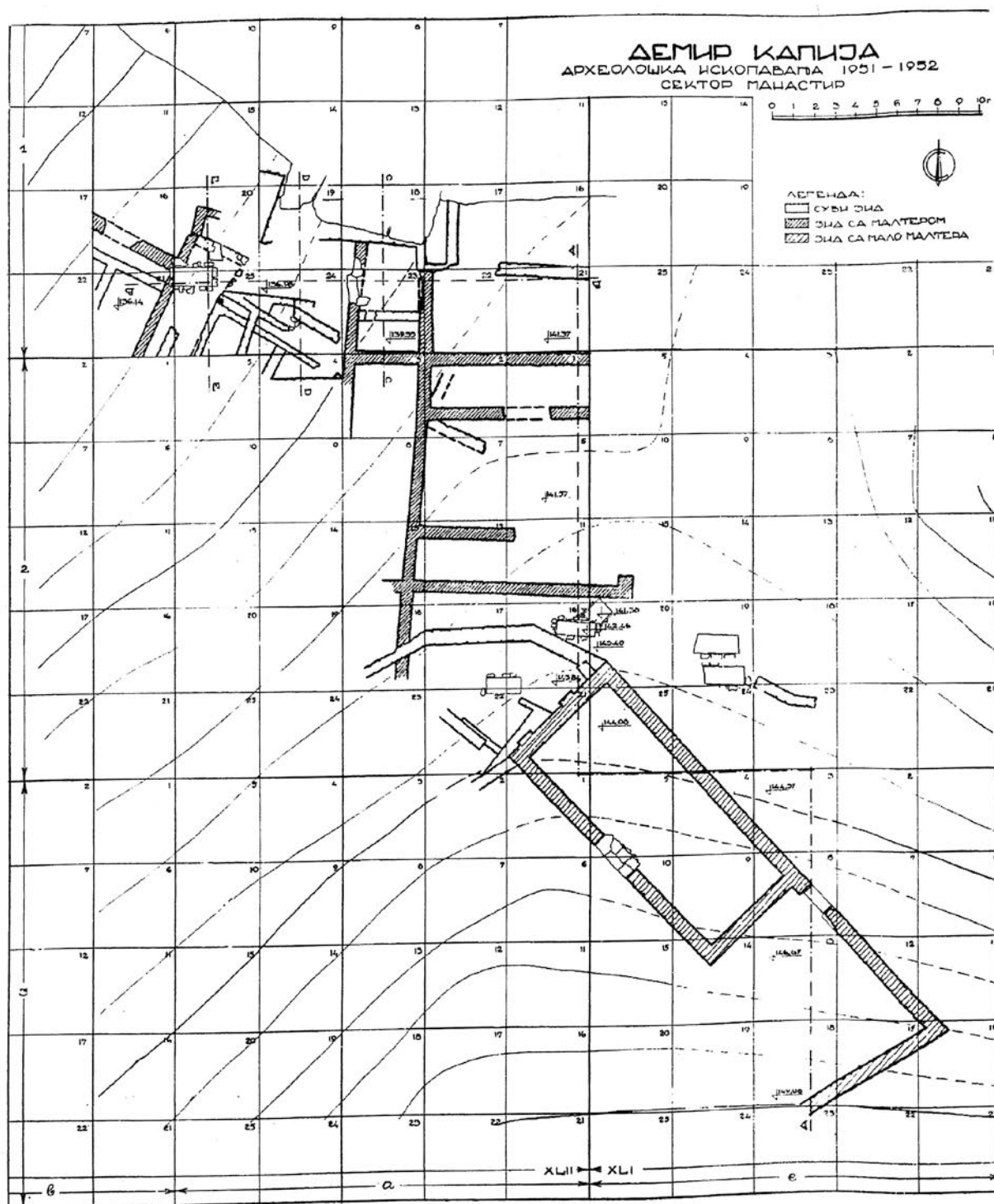
Најголем дел од овие наоди се разнесени и денес не им се знае трагата, а односните вази подоцна биле прибрани за Археолошкиот

Ситуација на Демиркаписки регион (според И. Микулчич)

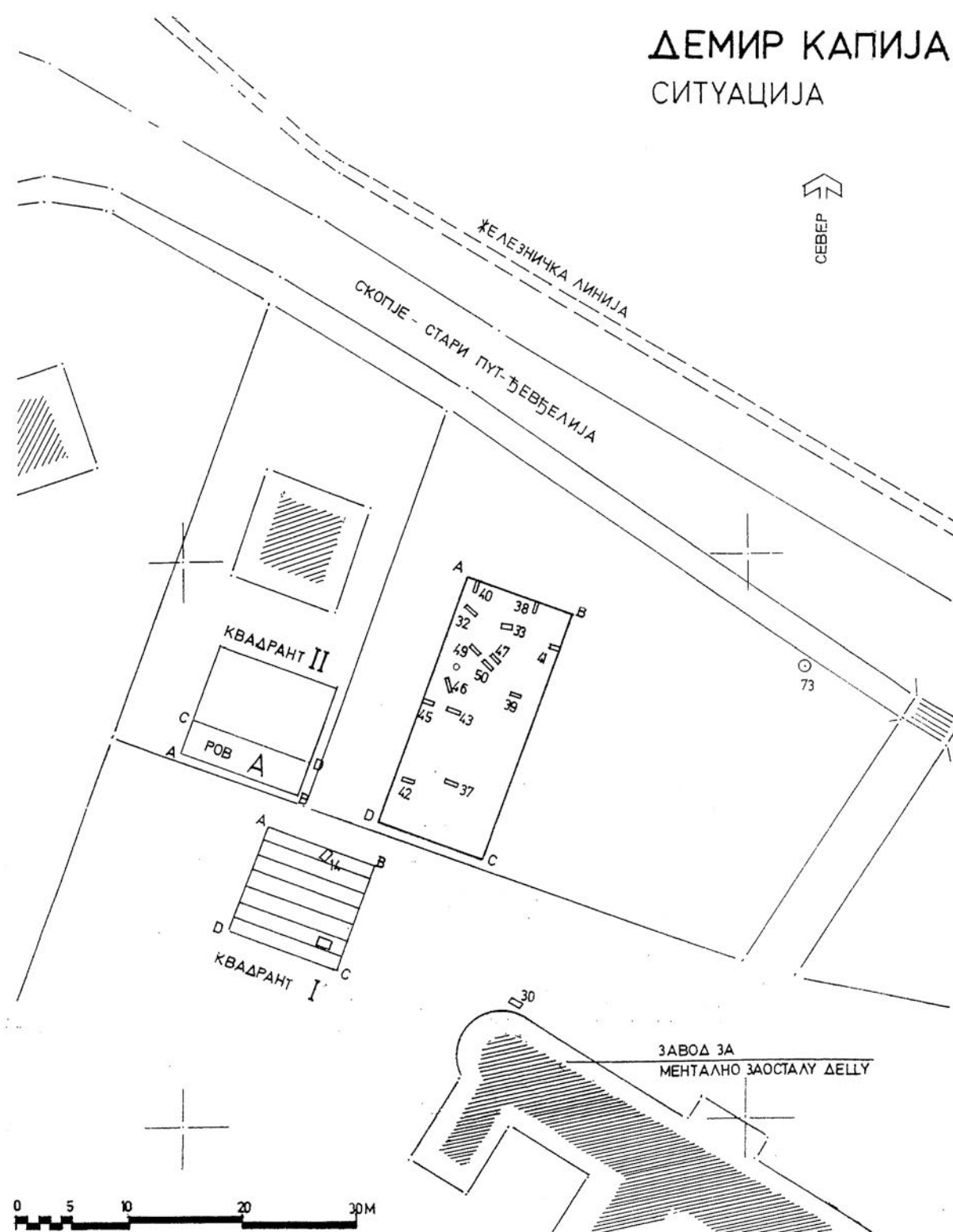
„Кале“, Чelopeц, централната тврдина во Просек (шематска основа)

Кале Чelopeц, централна тврдина во Просек (според И. М).

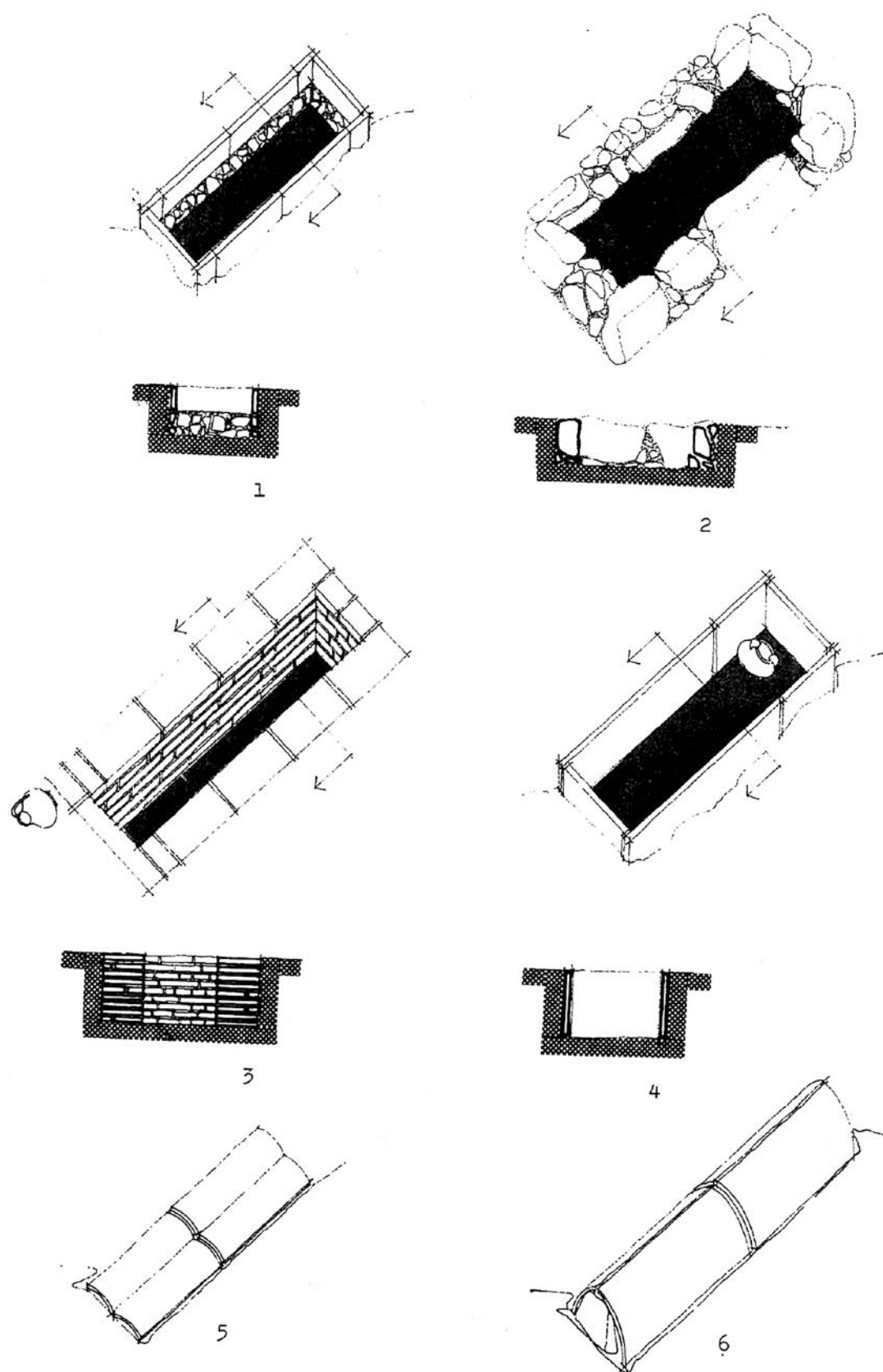

План на ископувања во 1951- 1952. (според Н. Петровиќ)

ДЕМИР КАПИЈА СИТУАЦИЈА

План на сектор Болница, ископувања 1969 и 1970.

Гробни типови.

БИБЛИОГРАФИЈА ЗА ДЕМИР КАПИЈА

Aleksova B. 1966, Prosek-Demir Kapija, Dissertationes, Beograd-Skopje 1966.

Археолошка Карта на Република Македонија, Том II, Скопје 1996, 226 - 230.

Barth H. 1864, Reise durch das Innere der Europaischen Turkei, Berlin 1864.

Блажевска Л. 1995, Средновековна некропола “Ограда”, с. Бистренци, Неготино, ископување 1990/91 година, Зборник н.с. бр. 1 – Археологија, Скопје 1995, 189-205.

Блажевска Л. 1996, Средновековна некропола “Ограда” во с. Бистренци, -истражувања 1994, Maced. acta archaeol. 14, Скопје 1996, 201-212.

Битракова Грозданова В. 1987, Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија, Скопје 1987.

Битракова Грозданова В. 1999, За верувањата во антиката по долината на Вардар, Религија и уметност во антиката во Македонија, Скопје 1999, 186 - 224.

Hald Dr. 1917, Auf den Trummern Stobis, Stuttgart 1917, 49; Ruinen von Stenas in Demir Kapu und Orizar.

Hammond N.G.L. 1972, History of Macedonia I, Oxford 1972.

Хан, Ј. Г. 1876, Путовање кроз поречину Дрина и Вардара (Превод Н. Н. Илиќа) Београд 1876.

II, II, 848-850; **XXI**, 153-160; 205-210. 848-49.

Карпузова С. - Петров Пецовска Н. 1996, Ископување во с. Корешница – Демир Капија, Maced. acta archaeol 14, Скопје 1996, 77-89.

Кацаров Г. 1921, Пеонија Софија 1921.

Katicic R. 1977, Reonci i njihov jezik, Жива Антика, Год. XXVII,1, Скопје 1977, 25-31.

Корошец Ј. 1956, Заштитно истражување у Демир Капији 1948 год. Зборник на Археолошкиот музеј – Скопје, Скопје 1956, 90-105.

Лилчиќ В. 1994, Античка патна мрежа, Археолошка Карта на Р. Македонија, том. I, МАНУ, Скопје 1994, 115.

Лилчиќ В., Јосифовски П. 1997, Сребрениот диобол на пајонскиот владетел Τευταο(σ), Македонско наследство 4, Скопје 1997, 24 - 30.

Лилчиќ В. 2008, Три тврдини на македонските кралеви кај Демир Капија, Македонско наследство, Година XI, број 33, Скопје 2008, 3 - 26.

Лисичар П. 1958, Стригилис у нашим збиркама, Жива Антика VIII, 2, Скопје 1958.

Манева Е. 1992, Средновековен накит од Македонија, Скопје 1992.

- Манева Е. 1996** , Средновековната некропола “Крстеви”, Ископувања 1992-1994, Maced. Acta archaeol. 14, Скопје 1996, 187- 200.
- Манева Е. 1999**, Сондажни ископувања на локацијата Копанец с. Корешница, Демиркаписко, Maced. acta archaeol. 15, Скопје 1999, 339-357.
- Mellaart J. 1958**, The End of the Early Bronze age in Anatolia and Aegean, AJA, Vol. 62, No. 1, 1958, 9-33.
- Merker I. 1965**, The ancient Kingdom of Paionia, Balkan Studies, 6, 1965, 33-54.
- Микулчиќ Г. 2005**, Грчки сликани и монохромни вази од Демир Капија, Зборник, Археологија 2, Скопје 2005, 83-132.
- Микулчиќ И. 1972**, Накит класичног доба из Демир Капије, Старианар XXI, Београд 1972, 135-138.
- Микулчиќ И. 1982**, Хеленистички тврдини во Демир Капија и Бабуна, ГЗФФ, кн. 8, (34) Скопје 1982, 127-143.
- Микулчиќ И. 1988/89**, Топографија на Стенае- Просек- Демир Капија, ГЗФФ, кн. 15-16 (41-42), Скопје 1988-1989, 65-87.
- Микулчиќ И. 1997**, Средновековни градови и тврдини во Македонија, Скопје 1997.
- Микулчиќ И. 1999**, Антички градови во Македонија, Скопје 1999 .
- Митревски Д. 1997**, Протоисториските заедници во Македонија, Скопје 1997.
- Папазоглу Ф. 1957**, Македонски градови у римско доба, Скопје 1957.
- Пашиќ Р. 1976**, Праисторијска ископавања у Демир Капији, Старианар н.с. XXVI, (1975), Београд 1976, 155-158.
- Петровиќ Ј. 1937**, Римска земљана колица из Демир Капије, Уметнички преглед 1937, 44.
- Петровиќ Н. 1961**, Демир Капија, Архитектонски налази на сектору “Манастир”, Старианар XII, Београд 1961, 217-227.
- Ристов К. 2002**, Антички патишта во Гевгелиско-Валандовскиот регион со посебен осврт на патот Stenae-Tauriana, Македонско наследство 18, Скопје 2002, 45-74.
- Соколовска В. 1973-1974**, Новија археолошка ископавања у Демир Капији, Старианар н.с., Књига XXIV-XXV, Београд 1973-1974, 183-192, Т. I-VII.
- Соколовска В. 1974**, Светилиште на Диоскурите кај Демир Капија, Жива Антика, Год. XXIV, Св. 1- 2, Скопје 1974, 267-278.
- Соколовска В. 1978**, Археолошки истражувања во Демир Капија, Maced. acta archaeol. 4, Прилеп -Скопје 1978, 93-112.
- Соколовска В. 1986**, Исар-Марвинци и Повардарјето во античко време, Скопје 1986.
- Соколовска В. 1987**, Античка скулптура во СР Македонија, Скопје 1987.

Sokolovska V. 2006, Phenomenon – Demir Kapija, The Ancient Stenae, Folia archaeologica Balkanika, In Honorem Verae Bitrakova Grozdanova, Skopje 2006, 163-170.

Величковиќ М. 1957, Каталог грчких и римских теракота, Београд 1957, бр. 87, Т. XXIX.

Вељановска Ф. 1994, Антрополошко дефинирање на Пајоните, Културно-историско наследство на Р. Македонија, XXXIII, Скопје 1994.

Вељановска Ф. 2001, Антрополошки карактеристики на средновековното население од Црквишт-Демир Капија, Скопје, 2001

Вељановска Ф. 2005, Праисториско население на Вардарски Рид, Вардарски Рид, Том I, Скопје 2005, 401- 413

Вељановска Ф. 2006, Античкото население од Марвинци-Валандово, Скопје 2006.

Венедиков И. 1943, Земите по Среднија Вардар. Принос к м античната географија на Македонија, Скопие 1943.

Vulic N. 1938, Archeologische Karte von Jugoslawien, Kavadarci, Beograd 1938.

Вулиќ Н. 1938, Географија Јужне Србије у античко доба, ГСНД 19, Београд 1938, 1-15.

Вулиќ Н. 1931, 1933, 1934, 1948, Антички споменици наше земље, Споменик САН 71, Београд 1931; Споменик САН 75, Београд 1933; Споменик САН 77, Београд 1934, Споменик САН 98, Београд 1941-1948.

Vulic N. 1937, Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blat Prilep-Bitolj, Beograd 1937.

Vulic 1938, AKJ: Blat Kavadarci, Belgrad 1938.

Vuckovic -Todorovic D. 1956, Une hydrie du peintre attique Meidias, Archaeol. Jugosl. II, Beograd 1956, 31- 38.

Вучковиќ-Тодоровиќ Д. 1956, Грчке вазе из Демир Капије, Гласник САН, VII-1, Београд 1956, 82.

Вучковиќ-Тодоровиќ Д. 1958/59, Грчки гроб из Демир Капије, Старинар IX-X, Београд 1958/59, 281-286.

Vuckovic Todorovic D. 1959, Un vase homerique de Macedoine, Bull. Acad. Serbe, N.S. 7, (1959), 9-10.

Вучковиќ-Тодоровиќ Д. 1961, Античка Демир Капија, Старинар XII, Београд 1961, 229-269.

Шелдаров Н. 2003, Македонија и Пајонија, Скопје 2003.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Adams Winthrop Lindsay, The Hellenistic Kingdoms, во **Glenn R. Bugh**, Hellenistic World, Cambridge University Press 2006.

Amandry P. 1953, Collection Helene Stathatos I, Strasbourg 1953.

Bokotopouloy Ioy. 1988, Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΥΚΕΝΑΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΟΣ ΤΟΝ ΜΕΓΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ, Bologna 1988.

Chapoutier F. 1936, Les Dioscures au service d'une deesse, Paris 1936.

Фол В. 2003, Пространствено-времеви континуум на скалните топови на вјара. Опит за начална реконструкција на вјара-обредност, ПИРАЈХМЕ Том 2, Куманово 2005, 215-228.

Goran Sanev, Red-Figure Vases in the Fyr Macedonia, Revue Archeologique, 1/2013, 3-55

Krstevski C., Jakimovski A., 2010, Horizon from Iron Age on Sector Roman Necropolis, Macedonian Heritage No. 36-37, Skopje 2010.

Крстевски Ц., Соколовска В. 2011, Виничко Кале во раната антика, Maced. acta archaeol. Скопје 2011, 245-253.

May J.M.F. 1939, Coinage of Damastion and Lesser Coinage of the Illyro-Paeonian Region, Oxford 1939.

Микулчиќ И. 1985, Стоби во предримско време, ГЗФФ, Скопје, 101-117).

Микулчиќ И. 1996, Средновековни градови и тврдини во Македонија, Скопје 1996.

Митревски Д, 1988, Карактеристични форми на “македонски бронзи од наоѓалиштата по долината на Вардар, Maced. acta archaeol. 9, Скопје 1988, 83-102.

Митревски Д. 1991, Дедали, Некропола од железно време во Долното Повардарје, Скопје 1991.

Митревски Д. 1992, Прилог кон познавањето на Долновардарската- пајонска група на железното време, Maced. acta archaeol. 12, Скопје 1992, 145-165.

Соколовска В. 1976, Прилог кон проучувањето на керамиката со печатени орнаменти од Македонија, Maced. acta archaeol 2, Прилеп 1976, 157-168.

Sokolovska V. 1982-1983, Stadion Stone from Isar-Marvinci, AI XXII-XXIII, Beograd 1982-1983,

Соколовска В. 1990, Пајонското племе Агријани и врските со Дамастиион, Maced. acta archaeol. 11, Скопје 1990, 9-34.

Срејовиќ Д., Цермановиќ А. 1979, Речник грчке и римске митологије, Београд 1979.

Тачева М. 1990, Походот на тракиски цар Ситалк през 429 г. пр. н.е. Военно-историски сборник 6, Софија 1999, 3-13.

Ујес Д. Ромиќ К. 1966, Положај града Дамастиона, Гласник Српског Археолошког Друштва 11, Београд 1966, 77-97.

Вељановска Ф. 1994, Антрополошко дефинирање на Пајонците, Културно-историско наследство на Р. Македонија XXIII, Скопје 1994.

Вељановска Ф. 2006, Античкото население од Марвинци-Валандово, Скопје 2006.

Vulic N. 1926, La nationalite des Peoniens, Musee Belge 30, 1926.

Causidis N. 2012, The River in the Mythical and Religious Traditions of the Paeonians, Folia Archaeologica Balkanica, Stephanos Archaeologicos In Honorem Professoris Ivani Mikulcic, Skopje 2012, 263-282)

ANCIENT DEMIR KAPIJA

Summary

In the paper, the importance of Demir Kapija as a strategic point, and its role in the oldest history of Republic of Macedonia is emphasised. Our interest is focused to the period from I millennium B.C. up to the end of Late Antiquity. During several research campaigns, scattered over longer period of time, data were collected which, I believe, by presenting in this paper will throw more light on this very important part of the Vardar Valley. Many suppositions and questions are clarified and are based on solid grounds. Further investigations will complete the present picture.

The absence of preserved architectural structures, which are supposed to be core and focus of Demir Kapija massif, is problematic for achieving of the real picture of their appearance, and for understanding the events which happened in this region in the past. The construction of the fortresses had begun in the Early Antiquity, and it continued to have the same function up to the end of Antiquity. The latest discoveries in Korešnica point to the possibility that the beginnings of Demir Kapija fortresses were in the Archaic Period.

The positioning of the entire defensive and observational system could be regarded as an incredible construction enterprise. The fortresses built on high inaccessible points of the rocky heights provoke only admiration for their builders.

On the right from the Vardar River, on elevation of 849 m, is the site called Ramnište, where there is a fortress, which according to its features - wide walls and towers, is considered to be a military fortified structure. With 3,60 m wide dry stone walls, it has the constructive features of the Classical Period.

The fortress of Gorni Krastavec, on the elevation of 899 m, is built in the same manner as the fortress in Ramnište. The preserved parts of the destroyed massive wall give a real picture of its grandeur. The parts of the inner objects are built in the manner typical for the Early Antiquity. The preserved part of the wall with big chiseled stones provokes nothing but admiration. (Fig. 3)

On the left side of the Vardar River, on a flat rock, on 14 hectares stands the fortress Markov Grad, considered to be a refugium. Some construction elements and pottery finds indicate earlier date. The coin finds suggest that it was in use in the 5th century A.D., as well as site Crkviste where there is a cemetery belonging to the same period.

In this period the fortress Markov Grad was strengthened by towers. The fortress was protected also by structures called Kula and Markova Kula. It was established that the fortress Kula was built above older remains.

Located on the highest point of Juručki Kamen, Markova Kula was the major watch tower for controlling the road passing through the gorge.

The biggest fortress on the Demir Kapija massif – Strezov Grad is located on the Kale hill. It is 450 m long. The main fortress has two acropolises, and from its major bastion there is a view on the entire surroundings. The fortress of Kale had a task to block the main road which runs through Prosek.

By relying on the archaeological finds, although limited and collected under unknown circumstances, we may create a clearer picture about the beginnings of the settlement and its development. We say settlement, although we know that during a very long period of time there were several inhabited places not far from one to another, but organically connected with the strategic role of Demir Kapija massif. Whether those settlements had one common name or each settlement had its own, we do not know. Whether this settlement was called Stenae, or this name referred only to gorge, as F. Papazoglu thinks, we will never know.

But, we are positive that Demir Kapija was inhabited from the late II millennium B.C. The next stage, the civilization of the Iron Age, is attributed to the defined ethnos known as Paionians. It is confirmed with artefacts typical for this oldest known population of the Vardar Valley.

The Demir Kapija massif became a strategic site in the Vardar Valley in the Archaic Period, when the first fortresses were built for defensive and security purposes. It is not strange that here, in Korešnica, a grave of an important person from the Paionian establishment, dating from the 6th century B.C, was discovered. A unique coin of Teutaos, a Paionian ruler from the late 5th century B.C. was found at Markova Kula. This discovery points that those Demir Kapija fortresses were important for the Paionian ethnic and political community.

The information for the early Classical Period are more numerous and much clearer. The remains of a settlement on Markov Grad are from the same period as the settlement on the right side of the Vardar River on the site Peštera and its cemetery which is spread along the line Manastir-Varnici-Bolnica, in front of the gorge, where now is Klisursko Maalo.

During this period an obvious development is observed. A numerous new population had settled, founding its colony in Demir Kapija. This population arrived from the south. There were some Athenians among them, attested by the presence of grave finds, such as Attic pottery. They gave name Stenai to the settlement, as D.V.Todorović proposed. This event was of great importance for the prosperity of the site. Archaeological finds – jewellery, ceramic vessels, bronze objects - witness for the high social status of the population. As G. Mikulčić emphasises, they were metal workers, artisans and tradesmen, who in search of metal ore settled in the northern regions of the Balkans, rich with silver and gold.

In the following period, when Paionia became subordinated to Macedonia, the fortresses on the surrounding rocks were still used by the Paionians rulers Likeios and Patraus, whose coins are present on the site, but, in the same period, they were also of strategic interest for the Macedonian kings.

We must mention the invasion of Celts in 280/79 B.C. They passed through the Vardar Valley on their way for Delfi. We do not know what had happened then with our settlement, but obviously it was devastated as the other towns in the Vardar Valley and to some extent depopulated. In fact, this would be the second emigration wave from the Macedonian territory, following the eastern campaign of Alexander the Great.

During the Hellenistic Period there was another wave of newcomers. They arrived during the reign of Filip V. It is known that this Macedonian king revitalized the towns in the Vardar Valley, previously devastated by the Celts. It was a population originating from Macedonian area. They brought with them various objects from their homes and erected sanctuaries dedicated to Dioskures for their religious practices. They also founded cave locus sanctus, dedicated to female deities, where Aphrodita had a dominant place.

During one short period of time, from the reign of Antigonos Dozon (229-220 B.C.) to Perseus (179-168 B.C.) Demir Kapija was a part of the Macedonian kingdom. After 168 B.C. it will be within the frames of the Roman Province Macedonia, as confirmed by the finds of the last coins of Diocletianus. During this period the settlements in Demir Kapija occupied a wider area, but the archaeological finds show very modest way of life. The data obtained from the researches as well as the entire situation point to a conclusion that ancient Demir Kapija - phenomenon Stenae - had never developed into an urban agglomeration as some other towns in the region had. Nevertheless, due to its natural position, it will remain an important strategic point up to the end of its existence. But, during the Imperial Period, some of its prominent citizens possessed expensive items and had their portraits carved in marble. They were probably dignitaries to which the town expressed gratitude for their merits.

The entire picture of Demir Kapija that emerges from our study in many points corresponds to the events which happened in other neighbouring towns from the Vardar Valley. This is due to their position as settlements located along the same communication route used during military campaigns and raids, as well as during periods of peace. But, its particularly important role that, during the centuries, distinguished it from all the other ancient towns from the Vardar Valley is emphasised by its epithet that should be remembered: Phenomenon Demir Kapija, the Ancient Stenae.

Д-р. ВИКТОРИЈА СОКОЛОВСКА (1931), археолог, долгогодишен работник во Музејот на Македонија во Скопје. Својот професионален интерес го насочила во проучување на историјата, материјалната и духовната култура на племињата и народите кои ја населувале Пајонија и Македонија во античко време со посебен акцент на убикацијата на градовите и топонимите.